

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Katedra psychologie
Sociální psychologie

Disertační práce

Vztahy v rodině z dětské perspektivy

Family relationships from a child's perspective

Školitel: PhDr. Simona Hoskovcová, Ph.D.

Praha, 2017

Mgr. Xenie Uholyeva

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsala samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury, a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 25.5.2017

.....
Xenie Uholyeva

Poděkování

Děkuji své školitelce PhDr. Simoně Hoskovcové, Ph.D., za laskavé odborné vedení, cenné podněty a podporu při psaní práce.

Děkuji dětem, které se zúčastnily výzkumu a podělily se o své dojmy, naděje a obavy v souvislosti s rodinným životem.

Abstrakt

Cílem studie bylo popsat vnímání rodiny dětmi-klienty psychologických poraden a porovnat vnímání rodinné koheze dětmi s úzkostnými a výchovnými potížemi. Výzkumný soubor tvořilo 124 dětí ve věku 5 až 18 let (průměr 10,4). Dětem byl administrován FAST (Test rodinného systému). Předpokládali jsme, že celková rodinná koheze bude nižší v rodinách dětí s výchovnými potížemi než v rodinách dětí s úzkostnými potížemi. Tento předpoklad nebyl podpořen, mezi dětmi s výchovnými a úzkostnými potížemi nebyly podstatné rozdíly v úrovni celkové rodinné koheze, naopak obě skupiny se lišily od dětí bez větších potíží. Výsledky jsou v souladu s teoretickým předpokladem lineárního vztahu mezi rodinnou kohezí a prospíváním členů rodiny. Předpokládali jsme také, že dyadická koheze ve dvojici otec-matka bude souviset s dyadickou kohezí ve dvojici dítě-otec, data poskytla podporu pro tento předpoklad. Výskyt převrácených hierarchií a mezigeneračních koalic v našem vzorku je vyšší než v běžné populaci. Kvalitativní analýza verbálních komentářů dětí k reprezentacím rodiny podpořila výstupy kvantitativní analýzy dat: děti bez výrazných potíží častěji popisovaly typickou situaci v rodině jako pohodovou, děti s výchovnými potížemi jako napjatou, děti s úzkostnými potížemi o něco častěji popisovaly hádky nebo nepopsaly postavenou reprezentaci. Verbální komentáře k reprezentacím rozlišovaly mezi dětmi s různými typy potíží. Chlapci a dívky a mladší a starší děti se nelišili ani v kvantitativních charakteristikách reprezentací rodiny, ani verbálními komentáři k reprezentacím. Nejvíce mezi dětmi s jednotlivými typy potíží rozlišovala typická reprezentace včetně komentářů k ní, ideální reprezentaci děti s různými typy potíží popisovaly velmi podobně. Pohled dítěte na rodinné vztahy odráží problematiku se kterou s ním rodiče do poradny přicházejí a výpověď dítěte tak můžeme považovat za plnohodnotnou součást poradenského procesu.

Klíčová slova: rodina, dítě, vztahy, koheze, vliv

Abstract

The aim of the study was to describe the perception of the family by child clients of counselling psychological clinics and compare the perception of family cohesion with children with internalizing and externalizing symptoms. The research file consisted of 124 children aged 5-18 (mean 10.4). Children were administered FAST (Family System Test). We assumed that total family cohesion would be lower in the families of children with externalizing symptoms than in the families of children with internalizing symptoms. This assumption was not supported, there were no significant differences in the level of overall family cohesion among children with externalizing and internalizing symptoms, but the two groups differed from the children without symptoms. The results are in accordance with the theoretical assumption of a linear relationship between family cohesiveness and adaptation of family members. We also assumed that dyadic cohesiveness in the father-mother pair would correlate with dyadic cohesiveness in the child-father pair, and gained data provided support for this assumption. The occurrence of inverted hierarchies and intergenerational coalitions in our sample is higher than in the general population. Qualitative analysis of children's verbal commentaries on family representations supported the outputs of quantitative data analysis: children without significant difficulties more often described the typical situation in the family as being comfortable, children with upbringing difficulties as tense, children with anxiety troubles described somewhat more often quarrels or failed to provide a verbal comment of typical representation. Verbal comments on the representations distinguished among children with different types of symptoms. Boys and girls and younger and older children did not differ in either the quantitative characteristics of family representations or the verbal comments on representations. Most of the children with different types of difficulties distinguished the typical representation including comments on it, the ideal representation children with different types of difficulties described very similarly. Child's information has proved to be useful for understanding, how he or she experiences relationships in their family, and is a relevant source of information about the family life.

Keywords: family, cohesion, child, relationships, influence

Obsah

Úvod	9
1. Vztahový život rodiny a cesty jeho působení na vývoj dětí	11
1.1 Rodina jako socializační činitel	11
1.1.1 Rodinná koheze	17
1.1.2 Dyadická koheze v rodině	20
1.1.3 Rodinná hierarchie	21
1.2 Patologické vztahové fenomény	25
1.2.1 Enmeshment	25
1.2.2 Psychická kontrola	30
1.2.3 Narušení hranic (převrácená hierarchie a mezigenerační koalice).....	32
1.2.4 Konflikt mezi rodiči, triangulace	36
1.2.5 Odcizení	39
1.3 Vztah mezi rodinou a emočními a behaviorálními problémy dítěte.....	41
1.3.1 Výchovné potíže a jejich rodinné koreláty.....	41
1.3.2 Úzkostné potíže a jejich rodinné koreláty	44
1.4 Závěry vyplývající z přehledu literatury o vztahovém životě rodiny	48
2. Dítě jako zdroj informací.....	49
2.1 Schopnost zapamatovat a vybavit si události.....	49
2.2 Sugestibilita.....	51
2.3 Lhaní a jeho detekce	53
2.4 Metody získávání nezkreslených informací od dětí.....	54
2.5 Porozumění pro mezilidské vztahy a interakce	55
2.6 Schopnost podat informace o vlastních emocích.....	56
2.7 Informace od dítěte ve výzkumu rodinných vztahů.....	57
2.8 Závěry vyplývající z přehledu literatury o dítěti jako zdroji informací.....	60
3. Metody, používané při měření vztahových fenoménů v rodině	61
3.1 Struktura a historie rodiny	61
3.2 Pozorování v přirozeném prostředí	62
3.3 Dotazníky	64
3.4 Metody, které prostorově operacionalizují vztahy.....	67
3.5 Projektivní metody.....	70
3.6 Závěry vyplývající z přehledu literatury o metodách, používaných při měření vztahových fenoménů v rodině.....	74
4. Soubor a metodika	75
4.1 Cíle výzkumu	75

4.2 Výzkumné hypotézy	76
4.3 Sběr dat	76
4.4 Etické otázky.....	77
4.5 Výzkumný vzorek.....	77
4.6 Nástroje.....	80
4.6.1 Family System Test (FAST)	80
4.6.2 Rozhovor s rodiči	83
5. Kvantitativní analýza.....	84
5.1 Členství v rodině.....	84
5.2 Konflikt.....	84
5.2.1 Výskyt konfliktu.....	84
5.2.2 Subsystem, ve kterém probíhá konflikt (umístění konfliktu).....	85
5.3 Koheze	86
5.4 Vliv	90
5.5 Rozdíly mezi mladšími a staršími dětmi.....	91
5.6 Převrácená hierarchie a mezigenerační koalice	94
5.7 Testování hypotéz	95
5.7.1 Celková rodinná koheze v reprezentacích dětí s úzkostnými a výchovnými potížemi.....	95
5.7.2 Vztah mezi kohezí v rodičovské dvojici a ve dvojici dítě-otec.....	96
5.8 Závěry vyplývající z kvantitativní analýzy dat.....	98
6. Kvalitativní analýza.....	99
6.1 Úvod ke kvalitativní části	99
6.2 Typická reprezentace	100
6.2.1 Popis typické situace v rodině.....	100
6.2.2 Stabilita typické situace.....	102
6.2.3 Změna.....	103
6.2.4 Mechanismus změny.....	103
6.3 Ideální reprezentace	105
6.3.1 Popis ideální situace v rodině.....	105
6.3.2 Výskyt ideální situace	106
6.3.3 Zázrak.....	107
6.4 Konfliktní reprezentace.....	110
6.4.1 Popis konfliktní situace v rodině.....	110
6.4.2 Frekvence a intenzita konfliktní situace.....	112
6.4.3 Zacházení s konfliktem	113
6.4.4 Téma konfliktu	115

6.5 Témata napříč reprezentacemi	118
6.5.1 Používání barvy (všechny reprezentace).....	118
6.5.2 Oční kontakt a jeho význam (všechny reprezentace).....	120
6.6 Kvalitativní charakteristiky odpovědí u skupin dětí podle povahy potíží	123
6.6.1 Popis typické reprezentace podle převažujících potíží.....	123
6.6.2 Popis ideální reprezentace (situace a výskyt) podle převažujících potíží	124
6.6.3 Popis konfliktní reprezentace (situace a téma konfliktu) podle převažujících potíží.....	126
6.6.4 Kvalitativní charakteristiky odpovědí u skupin dětí podle rodinné historie	129
6.7 Závěry vyplývající z kvalitativní analýzy dat	132
7. Diskuze	133
7.1 Diskuze k výsledkům kvantitativní analýzy	133
7.2 Diskuze k výsledkům kvalitativní analýzy	144
7.3 Možnosti pro další výzkum, silné a slabé stránky	153
Závěr.....	155
Seznam literatury.....	156
Seznam zkratk.....	181
Seznam obrázků a grafů	182
Seznam tabulek.....	182

Úvod

Velká část výzkumných studií a terapeutických intervencí staví na hodnocení rodinných vztahů dospělými, ať už rodiči nebo rodinným terapeutem. O informace od dítěte je velký zájem, ale verbalizace vztahové zkušenosti dětmi bývá problematická, děti jsou podezírány z vyšší sugestibility, neporozumění okolnímu dění, špatné paměti a příliš snadného nahrazování mezer v paměti fantázií. Objevují se však důkazy o tom, že výpověď dítěte má být brána vážně a často se realitě blíží více než pohled rodičů – resp. to, co rodiče o rodinných vztazích říkají.

Když se u dítěte objevují potíže s adaptací, často se indikuje rodinná terapie. Neznamená to, že specifika života rodiny nutně „můžou“ za potíže, ale že potíže dítěte vznikají ve vztahovém kontextu a že v rodině je velký léčivý potenciál. Strategie intervence při mnoha potížích dítěte cílí simultánně na kontextuální (rodina) a individuální (negativní emocionalita) úrovně. Souvislosti mezi vztahovou strukturou rodiny a vývojem dětí tradičně poutají značný vědecký zájem. Mnoho novějších studií se věnuje specificky tomu, jak děti rozumí své rodině a procesům v ní.

V poradenské praxi se setkáváme s dětmi s rozmanitými potížemi, ale zdálo se nám, že potíže, které přiměly rodiče vyhledat pomoc, se nejčastěji vztahovaly buď ke skupině problémů, které označujeme jako výchovné potíže dítěte (agresivita, záškoláctví, krádeže, negativismus), nebo ke skupině problémů, které označujeme jako úzkostné potíže (rozmanité strachy a úzkosti, které dosahují takové intenzity, že to omezuje dítě v jeho aktivitách). Rodiny těchto dětí působily velmi odlišně. V rodinách dětí s výchovnými potížemi jsme si všímali vzájemné odtažitosti, nízké angažovanosti v rodinných záležitostech u více členů rodiny. Naopak, v rodinách dětí s úzkostnými potížemi se nám zdálo, že mezi členy převládá značná starostlivost a snaha o vzájemné porozumění a soulad. Podobný dojem z rodin s dítětem s různými skupinami potíží mají i rodinní terapeuti, dosud jsou velmi inspirativní pozorování Salvadora Minuchina.

Vzhledem k tomu, že potíže dítěte, jak dále uvidíme, se dávají do souvislostí jak s faktickou situací v jeho rodině, tak i s tím, jak dítě samo tuto situaci vnímá a jak ji rozumí, rozhodli jsme se zabývat se tím, jak děti s výchovnými a úzkostnými potížemi

vnímají situaci ve své rodině, jak popisují jednotlivé situace v rodině a jestli mezi tím, jak tyto děti své rodiny vnímají, jsou stejné rozdíly jako ty, které vidí vnější pozorovatel. Při rozhovorech s dětmi se nám zdálo, že dětský úhel pohledu na rodinu (a na mnoho jiných témat) je svěží a nečekaný, přináší nové nápady, novou perspektivu, pomáhá interpretovat pozorovatelné dění v rodině a odhaluje další roviny významů vztahových fenoménů.

Zabýváme se tím, jaké jsou možné cesty vzájemného působení mezi dítětem a jeho rodinou, jaké vztahové aspekty rodinného života jsou podstatné z hlediska vývoje dítěte a jaké jevy můžeme považovat za patologické (a proč). Věnujeme se také přednostem a rizikům dětské výpovědi, o kterou je opřena celá tato práce.

Používáme Test rodinného systému (FAST), je to metoda, která se nám už dříve osvědčila jak v diagnostice, tak v poradenství. Jako největší výhodu metody při administraci dětem vnímáme jednak srozumitelnost (pro děti je snadno pochopitelný princip prostorové blízkosti jako metafory pro kohezi) a jednak snadnost, se kterou i mladší děti mluví o situacích v rodině, pokud mají před sebou vizuální oporu v podobě reprezentace rodiny, kterou si samy postaví. Tato metoda usnadňuje rozhovor o životě rodiny, který je pro děti dle našich zkušeností jinak obtížný. To, co děti o rodině vyprávěly, jsme co nejpřesněji zaznamenali a seskupili do kategorií, které byly sestaveny převážně podle míry vzhledu do situace, která se ve vyprávění objevovala. Zatím jsme se nesečkali s analýzou verbálních komentářů dětí k reprezentacím (kromě studie Gehringa a kolektivu (1990), zaměřené na komentáře ke konfliktní reprezentaci). FAST umožňuje získávání informací jak o pozitivních aspektech rodinných interakcí (emoční blízkost), tak o negativních (konflikty). Výstupy jsou důležité pro porozumění dětskému úhlu pohledu na dění v rodině a pro další práci s rodinou a s dítětem, které má explicitní potíže.

1. Vztahový život rodiny a cesty jeho působení na vývoj dětí

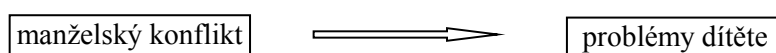
1.1 Rodina jako socializační činitel

S rostoucí ochotou odborné (a také laické) veřejnosti akceptovat jako rodiny skupiny lidí s neobvyklou členskou základnou a s rostoucím množstvím odborných poznatků k tomuto tématu začíná být obtížné rodinu stručně definovat. Jednou ze zdařilých a stále platných starších definic je I. Reissova (1965) vize rodiny jako malé členské strukturované skupiny, jejíž klíčovou funkcí je vyživující socializace dětí. Právě socializační funkce rodiny zůstává podstatnou až konstitutivní jak ve starších, tak v modernějších pojetích rodiny. Pokud uvažujeme o rodině jako o systému, můžeme ji vnímat jako soubor jedinců nebo subsystémů (partnerský subsystém, sourozenecký subsystém, subsystém rodič-dítě) včetně vztahů mezi nimi (Sobotková, 2012, s. 28). Jedinec má v rodinném systému více rolí, které mohou přinášet různou míru osobního uspokojení (tamtéž).

Kvalita vztahů a interakce v rodině jsou považovány za klíčové pro psychický vývoj dítěte, ačkoliv existence kauzálního vztahu mezi životem rodiny a prospíváním dětí je předmětem diskuze. Některé nepříznivé vztahové fenomény, jako například psychická kontrola, uplatňovaná rodiči, zřejmě vyvolávají řadu maladaptivních reakcí u dítěte (Barber, Stolz a Olsen, 2005a), rodiče ale mohou také reagovat na temperamentové charakteristiky dítěte, například přistupovat hyperprotektivně k úzkostnému dítěti (Wijsbroek et al., 2011) nebo tvrději trestat velmi živé dítě (Yahav, Sharlin, 2002). Manzeske a Stright (2009) v longitudinální studii zjistili, že problémové chování dítěte snižuje kvalitu rodičovství v následujícím roce.

Amato a Cheadle (2008) prezentují 3 modely možného vztahu mezi konfliktem a rozchodem rodičů a behaviorálními problémy dítěte, které tady zmiňujeme pro jejich názornost.

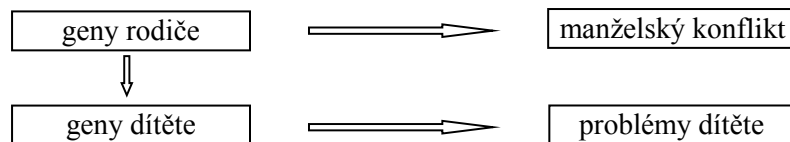
1) Model efektu rodinného prostředí (problémy jednotlivců jsou způsobené patologií rodinných vztahů):

Mechanismus působení: Děti reagují strachem a hněvem na rodičovský konflikt. Mladší děti mohou obviňovat samy sebe z konfliktu, trpí pocity viny. Rodičovský konflikt narušuje také interakci rodič-dítě, častěji se používají tvrdší kázeňské prostředky a je více konfliktů mezi rodičem a dítětem (Harold et al., 2013). Chování rodičů je modelem, který dítě internalizuje, je připraveno řešit neshody hádkou a nemá dostatek příležitostí získat nezbytné sociální dovednosti.

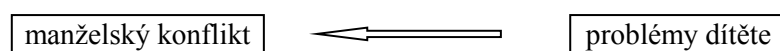
Rozvod je dlouhodobý proces, kterému předcházejí různé problémy (například zneužívání návykových látek rodiči nebo ekonomické těžkosti) a napětí. Po rozvodu dítě může zažívat méně kontaktů s jedním z rodičů (tím, který se ocitne mimo společnou domácnost), nižší životní úroveň, stěhování, pokračující konflikt mezi rodiči, také buduje vztahy s nevlastními rodiči, případně zažívá rozpad dalšího partnerství rodičů. Konflikt mezi rodiči se může odrazit v jiných subsystémech: podle D. Reisse (2005) existuje spojení mezi rodičovským konfliktem na jedné straně a následnými konflikty mezi sourozenci na druhé straně, a toto spojení není závislé na genotypu dítěte. To vše dítě zatěžuje a vede k problémům s adaptací.

2) Pasivně genetický model (genetický přenos rizikových osobnostních vlastností z rodičů na potomky):

Mechanismus působení: Osoby s neurotickými symptomy nebo s antisociálním chováním častěji mluví o problémech v manželství a v celé rodině a častěji se rozvádějí. Dítě sdílí s rodičem geny, které ho predisponují k rozvoji nepříznivých rysů osobnosti. Neprospívání dítěte a vyšší pravděpodobnost rozvodu v dospělosti pak souvisí s vlastnostmi, se kterými se dítě narodilo, nikoliv s rozvodem rodičů (rozvod souvisí s vlastnostmi, se kterými se narodili rodiče). Pak nedostatek matčiny vřelosti a depresivní symptomy dítěte mohou být spojeny přes genetické, nikoliv přes interakční faktory. Je zajímavé, že rodičovské chování má genetickou komponentu – monozygotní dvojčata jsou si jako rodiče (sebeuposouzení) podobnější než dizygotní (D. Reiss, 2005). Platnost tohoto modelu je omezená, ukazuje se například, že spokojenost v manželství a depresivní symptomy manželky vykazují jen malou kovarianci s genetickými faktory (D. Reiss, 2005), dále například agresivita biologické matky nepředpovídá agresivitu adoptovaného dítěte (Stover et al., 2012).

3) Model efektu dítěte:

Model předpokládá, že globální konflikt v rodině může vzejít i z jiných subsystémů než z rodičovského, ukazuje se například, že děti mohou mít vliv na partnerský vztah mezi rodiči (Horwitz et al., 2011). Mechanismus působení: Dítě, které se vymyká očekáváním rodičů (ať už svým chováním, zdravotním stavem, vzhledem nebo čímkoliv jiným) představuje zátěž, na kterou rodina nemusí být připravená. Matky „obtížných“ dětí jsou ve větším stresu a vykazují více depresivních symptomů. Chování

dítěte vyvolává tenzi mezi rodiči, která se může stupňovat a vyústit v rozchod. Obecně můžeme mluvit o třech podobách souvislosti mezi genotypem a prostředím: pasivní (dítě zdědí prostředí společně s geny rodičů), reaktivní (rodiče nebo jiní pečovatelé reagují na geneticky podmíněné charakteristiky dítěte), a aktivní (dítě hledá své vlastní prostředí, které odpovídá jeho geneticky daným vlastnostem (Pike et al., 1996).

Amato a Cheadle (2008) na základě svého výzkumu biologických i adoptivních dětí v situaci rozvodu rodičů podporují klasický model efektu rodinného prostředí. Podobně Schermerhorn a kolektiv (2011) ve své rozsáhlé studii, zabývající se rodinami dvojčat, došli k závěru, že expozice rodičovskému konfliktu souvisí s externalizačními a internalizačními potížemi dětí i při kontrolovaném genotypu dítěte. D. Reiss (2005) poukazuje na to, že děti, které vyrůstají v jedné rodině, si jsou podobné v dimenzích autonomie a sociální adaptace, ať už jde o dvojčata nebo o nevlastní sourozence. Také kvalita vztahu s matkou souvisí s autonomií a sociální adaptací adolescenta nezávisle na genotypu dítěte (D. Reiss, 2005). Harold a kolektiv (2013) popsali vztah mezi rodičovským konfliktem a hostilným rodičovstvím obou rodičů i u dětí, adoptovaných brzy po narození. Potenciálně patogenní rodinné faktory (hostilita mezi rodiči) většinou časově předcházejí vzniku symptomů u dítěte (Schermerhorn et al., 2011).

Rodinný život je fenomenologicky velmi bohatý, ukazuje se, že i za zdánlivě jednoduchými fenomény se skrývají vrstvy významů (Feldman, Wentzel a Gehring, 1989). My se zaměříme na působení rodinného prostředí na dítě, ale v rodinách probíhá současně více procesů, případná kauzalita nebude lineární ani jednosměrná. Například neurotická matka může mít větší potíže se zvládnutím emotivního dítěte, u dítěte se pak rozvíjejí potíže s chováním a prožíváním (Hong et al., 2015). Z hlediska geneze potíží v chování a prožívání dětí můžeme předpokládat, že kvalita rodinných vztahů zmírňuje nebo prohlubuje problémy dítěte (Dougherty, Klein a Davila, 2004). Existuje mnoho teorií a domněnek o tom, co konkrétně na fenomenologicky bohatém životě rodiny působí na formování osobnosti nebo adaptaci členů rodiny a jakými cestami k tomu dochází. Tyto souvislosti se široce tradují často bez dostatečného empirického zakotvení.

Co je na životě rodiny podstatné z hlediska působení na jednotlivce? Bray (1995) rozděluje možná ohniska zájmu takto:

- 1) Složení rodiny (členství v rodině) a její struktura (nukleární rodina, rozvedená rodina, nevlastní rodina).
- 2) Charakteristické procesy v rodině (chování a interakce, které charakterizují vztahy). Takové procesy zahrnují faktory jako je konflikt, komunikace, řešení problémů, kontrola.
- 3) Rodinná afektivita (exprese emocí mezi členy rodiny), která nastoluje tóninu, kontext pro jiné rodinné procesy.

4) Organizace rodiny (role a pravidla v rodině, soubor očekávání, která přispívají k hladkému fungování rodiny).

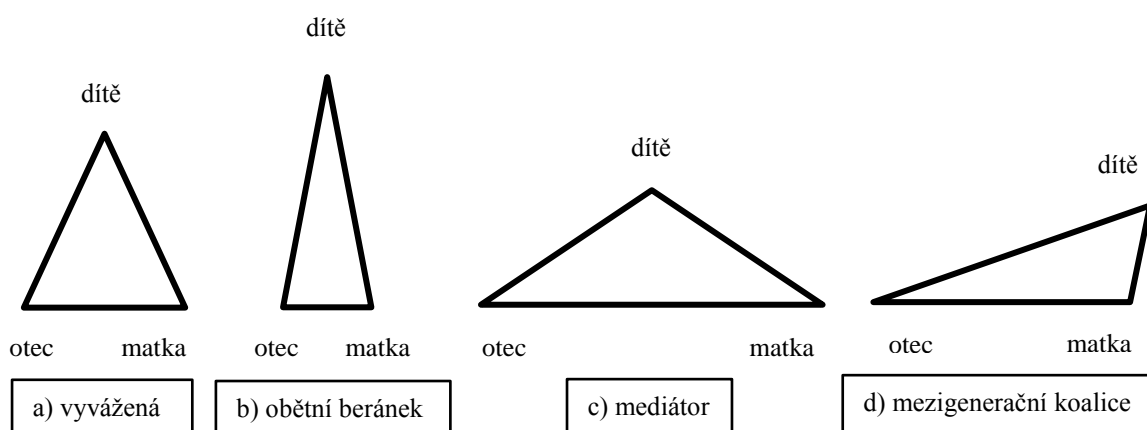
O rodinné historii můžeme uvažovat z hlediska zátěže, kterou si rodina prošla – rozvod rodičů, nemoc nebo úmrtí člena rodiny, migrace, změny v širším společenském kontextu. Je zajímavé, že stresující životní události, kterými prochází rodina, souvisí s celkovou adaptací, ale jen slabě korelují s behaviorálními nebo emočními problémy dětí (Abidin, Jenkins a McGaughey, 1992). Finanční tíseň sice souvisí s pozdější agresivitou dětí, ale ukazuje se, působí zprostředkovaně: finanční tíseň nejdříve způsobí konflikt mezi rodiči, ten se promítne do rodičovského chování (hostilní rodičovství), dítě pak aguje a projevuje se agresivně (Stover et al., 2012).

Nás zajímají především vztahové aspekty života rodiny. V psychoanalytické obci bylo věnováno hodně pozornosti rané zkušenosti dítěte s pečovateli, především s matkou. Teorie objektivních vztahů René Spitze, teorie separace-individuace Margaret Mahlerové, Bowlbyho teorie attachmentu počítají s přímým vztahem mezi ranými zkušenostmi dítěte (do tří let věku) a jeho celoživotní schopností navazovat a udržovat blízké vztahy a vyrovnat se s požadavky společnosti. Rodiče, zejména matky, tak začali být považováni za viníky všech případných potíží dítěte. V poradenské praxi se pak setkáváme s defenzivními postoji rodičů, kteří jsou zatíženi pocity viny za problémy dítěte. Teorie systémů přinesla zaměření na další vztahy v rodině a jejich vzájemné působení.

Rodinní terapeuti jako Salvador Minuchin si všímali aktuální komunikace v rodině a patologické interpersonální struktury považovali za příčinu psychických problémů. V souvislosti s adaptací členů rodiny Minuchin rozlišoval 4 typy rodin: kohezní, odpojené, obcházející a triangulované (s enmeshmentem). V poslední době se i díky faktorové analýze setkáváme častěji se 3 typy rodin: kohezní, odpojené a fungující na základě enmeshmentu (Johnson, 2003, Sturge-Apple, Davies, Cummings, 2010).

Harmonická nebo kohezní rodina má dobře definované, ale propustné hranice, které dovolují dítěti dosáhnout na rodinné zdroje (podpora, vřelost), aniž by se vzdalo své vztahové autonomie (tyká se především vztahů s jinými členy rodiny). Vřelé, blízké a uspokojivé vztahy se v takové rodině vyskytují napříč subsystemy, konflikty se nešíří dál ze subsystemu, ve kterém vznikly. Odpojené rodiny mají rigidní hranice, které se projevují chladnými, nepodporujícími, emočně odtažitými rodinnými vztahy. Komunikace mezi subsystemy je obtížná. Rodiny, charakterizované enmeshmentem, mají nejasné, slabé, „bezešvé“ hranice. Dítě může dostávat určitou míru podpory a přístup ke zdrojům, ale za cenu, že se vzdá částí své svobody, zažívá intruzivní vztahy a přesun hostility mezi subsystemy.

Tradičně jsou kohezní rodiny spojovány s absencí nebo nižší intenzitou externalizačních¹ a internalizačních symptomů a lepšími vztahy s vrstevníky, v odpojených rodinách se očekává více externalizačních problémů, v rodinách s enmeshmentem více internalizačních problémů. Reissova typologie je velmi podobná: rozlišuje rodiny senzitivní na prostředí (nalezena rovnováha mezi požadavky na kohezi a autonomii členů), rodiny senzitivní na konsenzus (vnější svět je vnímán jako nebezpečný, blízkost mezi členy rodiny je útočištěm) a rodiny senzitivní na interpersonální distanci (dezintegrované, nejsou hranice mezi rodinou a okolním světem). V rodinách citlivých na konsenzus má být vyšší riziko rozvoje onemocnění schizofrenního okruhu, v rodinách citlivých na interpersonální distanci má být větší riziko rozvoje poruch chování (Sobotková, 2012, s. 63). Je zajímavé, že psychologie (a typologie) rodin se hodně zabývá patologickými prvky života rodin a potížemi jejích členů, i když se předpokládá, že teprve dlouhodobě působící extrémny jsou skutečně patogenní.

Obrázek 1. Typy rodin podle specifické role dítěte při řešení těžkostí (převzato z Bell, 2001), každý trojúhelník reprezentuje určité uspořádání vztahů. Délka stran trojúhelníků reprezentuje míru otevřených neshod mezi členy (čím kratší, tím méně neshod).

Další příklad typologie rodin (vidíme na obrázku 1) se soustřeďuje na roli dítěte v situacích, kdy rodina prochází těžkostmi (Bell, 2001). Při optimálním uspořádání (a) jsou všechny vztahy v rodině podobně blízké. V uspořádání „obětní beránek“ (b) nemoc, problémové chování nebo nepříznivý rys dítěte umožňuje rodičům vyhybat se problémům v jejich vlastním vztahu (konflikt mezi rodiči je nepřiznaný). Poslední dvě uspořádání obsahují otevřený, přiznaný konflikt mezi rodiči, do kterého je vtaženo dítě. V rodinách,

¹ Internalizačním a externalizačním potížím se věnujeme v kapitole 1.3. Obsahově se internalizační potíže překrývají se skupinou jevů, kterým v českém prostředí říkáme úzkostné potíže, externalizační potíže se obsahově překrývají se skupinou jevů, kterým říkáme výchovné potíže.

kde je dítě mediátorem (c), dítě zahlazuje neshody mezi rodiči, ke každému z nich má podobně blízko. V rodinách s mezigenerační koalicí (d) dítě stojí na straně jednoho z rodičů.

Další typologie rodin je založena na vztahu mezi rodinnou kohezí a hierarchií. Za vyvážený (optimální) považujeme takový stav, kdy koheze v rodině je střední nebo vysoká a hierarchie střední. Zdá se, že dobře adaptované děti a adolescenti častěji zobrazují typickou rodinnou situaci jako vyváženou (ve srovnání s dětmi-psychiatrickými pacienty), zatímco konfliktní reprezentace jsou charakterizovány nevyváženými strukturami jak v reprezentacích dobře adaptovaných dětí, tak v reprezentacích děti-psychiatrických pacientů (Gehring, Marti a Sidler, 1994). Autoři ale poukazují na určitý počet rodin, které zobrazovaly typickou situaci jako nevyváženou a v konfliktní reprezentaci se struktura měnila na vyváženou.

Většina zkoumaných souvislostí mezi rodinnými vztahy a úrovní vzdělání dětí, kvalitou jejich vlastního manželství, sebedůvěrou a dalšími důležitými oblastmi života předpokládají dlouhodobé formativní působení interakčních vzorců na dítě. Není však jasné, jestli interakční vzorce jsou skutečně stabilní a není mnoho studií, které zkoumají stabilitu kvality vztahů (určité obecné údaje poskytuje například longitudinální studie Thorntona a Binstocka (2001)). Johnsonová (2003) považuje na základě longitudinálního výzkumu typ rodiny (kohezní, oddělený a triangulovaný) za málo konzistentní (proběhly podstatné změny mezi raným a středním dětstvím), ale spolehlivě spojený s pozdějšími symptomy dětí. Barber, Stoltz a Olsen (2005b) v rámci čtyřletého longitudinálního výzkumu zjistili, že vývojové výstupy dítěte varíují společně s rodičovskými dimenzemi, nejsilnější vztah je v rámci jednoročního kroku – výstupy dítěte jsou nejtěsněji spojené s kvalitou rodičovství před rokem. Proměnné rodinného prostředí jsou spojené s vývojovými výstupy dítěte i v docela dlouhém časovém horizontu (Abidin, Jenkins a McGaughey, 1992). Proměnné rodičovství se ukázaly jako poměrně stabilní (Barber, Stoltz a Olsen, 2005a). Podle Honga a kolektivu (2015) osobnost rodičů (zejména přívětivost, otevřenost vůči zkušenosti a svědomitost) předpovídá rodičovské chování (například kvalitu uplatňované kontroly) v současnosti a jeho budoucí vývoj.

Působení jednoho člena rodiny na druhého nebo na celou rodinu je vzájemné, to dělá zkoumání interakce ještě složitějším. Sturge-Appleová, Davies a Cummings (2010) se na základě výstupů z longitudinálního výzkumu domnívají, že počáteční externalizace (například agresivní chování) vyvolává negativní reakce okolí, a to pak spouští kaskádu

procesů, které vedou k rozvoji internalizačních symptomů u dítěte. Děti s výchovnými problémy se mohou stát rodinnými „obětními beránky“ a spustit tak proces, kdy budou ostatní konflikty ignorovány (Yahav, Sharlin, 2002).

Rodinná koheze je součástí všech dostupných modelů rodinné interakce, naopak málo se pracuje s rozdělením moci v rodinách (pokud ano, často v souvislosti s násilím v rodině nebo s genderovými otázkami). Vzhledem k tomu, že se v empirické části zaměříme na kohezi a částečně také na vliv v rodině, volíme tyto fenomény jako základní teoretické dimenze pro popis a interpretaci vztahů a interakcí v rodině. S podobnými dvěma dimenzemi se setkáváme ve studiích, které se zabývají rodičovstvím a výchovnými styly. Například Barber, Stolzová a Olsen (2005a) považují za podstatné dimenze podpory jako souboru afektivních, vyživujících, soucitných typů rodičovského chování, a kontroly jako regulujících, disciplínu prosazujících vzorců chování.

1.1.1 Rodinná koheze

Kohezi popisujeme jako emoční pouto mezi členy rodiny, sdílenou sounáležitost, emoční blízkost, podporu, připravenost pomoci, starostlivost o členy rodiny. Na úrovni rodiny je koheze rozsahem, ve kterém jsou členové organizováni do koherentního celku (Gehring, Marti, 2001). Podle Arona, Masheka a Arona (2004) blízkost v partnerských vztazích má něco společného se zahrnutím jiné osoby do svého self. Na začátku partnerství získávají přístup ke zdrojům druhého, pak dochází ke kognitivní reorganizaci, kdy zdroje jiné osoby považujeme za součást self. Zahrnuje to i převzetí určitých perspektiv a identit partnera. Zdá se, že existuje motivace obohacovat své self v interakci s druhými, přidávat k němu další substanci, udělat ho bohatším a komplexnějším.

Maynard a Olson (1987) vnímají rodinnou kohezi jako emoční vazbu a zároveň kontinuum stupňů blízkosti a osobní autonomie členů rodiny. Setkáváme se i s pojmem rodinný attachment, který počítá s různou povahou vazby mezi různými členy rodiny, včetně různých typů attachmentu mezi dítětem a rodiči. V dobře adaptovaných rodinách by převažovala jistá vazba, v odpojených rodinách vyhýbavá vazba, v rodinách s enmeshmentem ambivalentní vazba (Byng-Hall, 2008a). Dospělí mohou opakovat typy vazby, které zažívali ve svých rodinách jako děti (častější replikační skriptum), nebo se k dětem snaží vědomě vztahovat jinak (korektivní skriptum).

Škály na měření blízkosti mezi členy rodiny jsou součástí prakticky všech metod, používaných na měření rodinných vztahů. Původně byla koheze považována za škálu,

jejímiž extrémními hodnotami byla odpojenost a enmeshment. Jak odpojenost, tak enmeshment jsou považovány za potenciálně patogenní. Olson, autor vlivného cirkumplexního modelu rodinného fungování, který zahrnuje kromě koheze adaptibilitu a komunikaci, popisuje 4 stupně koheze (Olson, 2000):

a) Odcizené fungování (disengagement, extrémní oddělenost) je charakteristické velmi malým zapojením mezi členy rodiny, stažeností členů a nezávislostí. Členové se zabývají svými vlastními záležitostmi, trávení času je oddělené, není běžné obrátit se na člena rodiny pro podporu a pomoc s řešením problému. U odcizeně fungujících rodin je potenciálně patogenní nedostatek podpory mezi členy rodiny. Jde o rizikovou úroveň koheze (příliš nízká).

b) Oddělené fungování se vyznačuje tím, že individuálně trávený čas je důležitější, ale rodina je schopna společných rozhodnutí a vzájemné podpory. Jde o optimální úroveň koheze.

c) Propojené fungování se vyznačuje emoční blízkostí a loajalitou. Společný čas je důležitější než individuálně strávený čas, je tam určitá pospolitost. Mají jak individuální, tak sdílené zájmy a přátele. Jde o optimální úroveň koheze.

d) Enmeshment je aspekt vztahů, vyjadřující extrémní emoční blízkost s vyžadovanou loajalitou. Individua jsou si extrémně blízka a závislá jeden na druhém, je dovoleno jen velmi málo soukromí. Energie členů je soustředěna dovnitř rodiny. Individuálních zájmů nebo přátel mimo rodinu je velmi málo. Jde o rizikovou úroveň koheze (příliš vysoká).

Vidíme, že Olson (2000) považuje za optimální střední hodnoty koheze, extrémní hodnoty považuje za rizikové. Mezi optimálně fungujícími rodinami a rodinami se vztahovými problémy jsou v Olsonově modelu kvantitativní rozdíly v dimenzích koheze a flexibility. McMasterův model rodinného fungování zahrnuje koncept afektivního zapojení, které má 6 úrovní: chybějící zapojení, zapojení bez emocí, narcistické zapojení, empatické (optimální) zapojení, hyperzapojení, symbiotické zapojení (Barber a Buehler, 1996). Zde vidíme snahu o kvalitativní diferenciaci mezi jednotlivými problematickými úrovněmi zapojení a kombinaci kvantitativního a kvalitativního hlediska v popisu jednotlivých typů zapojení. Už Minuchin a Montalvo (1967) popsali určitý typ problémových rodin (zde šlo o rodiny s nízkým socioekonomickým statusem) jako neustále oscilující mezi vzájemným odcizením a nediferencovaným celkem. Přejít mezi krajními úrovněmi koheze zřejmě nemusí nutně obsahovat „návštěvu“ prostředních, optimálních úrovní, jak bychom očekávali u vzdálených pásem jednoho kontinua.

Je zajímavé, že se nedaří výzkumně podpořit Minuchinem popsanou (a dále tradovanou) souvislost mezi velmi vysokou rodinnou kohezí a poruchami příjmu potravy (viz například Hasenboehler et al., 2009, Kog, Vandereycken, Vertommen, 1985, Doba et al., 2014). Matky dívek s poruchami příjmu potravy jsou spíše různými způsoby emočně nedostupné: necitlivé, ustarané, slabé, závislé, odpojené (Amianto Daga, Bertorello, Fassino, 2013). Výzkumné studie, které vycházejí z předpokladu kvantitativního rozdílu mezi zdravou kohezí a patogenním enmeshmentem, většinou nenacházejí očekávané souvislosti mezi extrémně vysokou hladinou koheze a špatnou adaptací členů rodiny. Reichenberg a Broberg (2005) hledali souvislosti mezi fungováním rodiny a prospíváním dětí (norský vzorek). Pro Olsonův model (kvantitativní rozdíl mezi zdravou kohezí a patogenním enmeshmentem) nenašli podporu, protože děti z koheznějších rodin prospívaly lépe a tento vztah byl lineární i při extrémních hodnotách koheze. Gehring a Marti (1993) zjišťují soustavně vyšší hodnoty koheze u „zdravých“ (kontrolních) rodin. Použili metodu FAST, kde je koheze definována jako emoční blízkost mezi členy rodiny a operacionalizována jako prostorová blízkost mezi figurkami. Perosová a Perosová (1993) byly překvapené tím, že dobře adaptovaní mladí lidé, kteří mají pozitivní identitu a zvládají vývojové výzvy, popisují vztahy ve své rodině jako extrémně kohezní. Gomezová a McLarenová (2009) zaznamenaly lineární vztah mezi adaptabilitou a kohezí a výskytem úzkostných nebo depresivních symptomů u adolescentů. V další studii, která se zabývala kvalitou manželství a rozlišovala mezi blízkostí (vřelost, fyzická intimita jako je líbání nebo objetí, společný čas) a intruzivitou (separační úzkost, žárlivost, zlost/agrese, dominance), koheze lineárně kladně korelovala s kvalitou manželství, enmeshment koreloval lineárně záporně (Fanjoux-Cohen et al., 1998). Faktorová analýza podporuje předpoklad, že koheze a enmeshment jsou škály, sycené různými faktory, nikoliv jedním, a to v různých kulturních prostředích (Manzi et al., 2006, Fanjoux-Cohen et al., 1998). Velmi vysoká koheze byla zřejmě patologizována neoprávněně, potenciálně patogenní jsou prvky, které jsou kvalitativně odlišné od blízkosti jako takové (například intruzivita).

Koheze je ze všech zkoumaných vztahových jevů v životě rodiny nejvíce propracovaná jako proměnná, předpovídající prospívání členů, spolehlivě rozlišuje mezi dětmi s psychickými problémy a dobře prospívajícími dětmi (Yahav, 2002, Perosa a Perosa, 1993, Barber a Buehler, 1996, Manzi et al., 2006, Fanjoux-Cohen et al., 1998). Rodinná koheze pozitivně koreluje i s psychickým zdravím a well-beingem dospělých členů rodiny (Pérez Padilla, Álvarez-Dardet, 2014, Victor et al., 2007). Vřelost může být

protektivním faktorem i v případě výskytu rizikových vztahových fenoménů (mezigenerační koalice), ale výsledky studií jsou rozporuplné (Franck, Buehler, 2007). V případě, že se u dítěte projevují nepříznivé temperamentové charakteristiky (například negativní emocionalita), rodinná koheze předpovídá intenzitu externalizačních a internalizačních symptomů za 2 roky (Rabinowitz et al., 2016). Je možné, že děti s negativní emocionalitou jsou zranitelnější vůči změnám v rodinné kohezi. Kohezní rodina (s jistou vazbou) poskytuje spolehlivou síť vztahů, které umožňují členům rodiny jakéhokoliv věku cítit se bezpečně natolik, aby se mohli zabývat vztahy uvnitř rodiny a navenek, a také právě probíhajícími interakcemi (Byng-Hall, 2008a). Podle Formana a Daviese (2005) vřelé, kohezní rodinné vztahy dovolují dítěti vytvořit si reprezentace sebe jako někoho, kdo si zaslouží podporu a umí úspěšně zvládat stres a reprezentaci své rodiny jako skupiny dostupných, podporujících postav, se kterými stojí za to být ve vztahu i v případě, že věci nejdou hladce. Protektivní působení rodinné koheze bylo pozorováno v různých etnických skupinách (Li, Warner, 2015), i když mezikulturní rozdíly v rodinných proměnných zatím jsou jen minimálně prozkoumané.

Rodinný život je natolik komplexní, že jakmile zaměříme pozornost na nějaký prvek rodinné interakce (i zdánlivě jednoduchý nebo dobře zmapovaný, jako je koheze), objevují se další významové vrstvy a hloubkové vzorce, které si žádají větší či menší úpravy existujících teorií. Podstatnými změnami prošel vlivný Olsonův kruhový model rodinných vztahů, když se ukázalo, že koheze (emoční pouto nebo síla rodinné vazby) a enmeshment (propletenost, nediferencovanost), který se v modelu vyskytoval jako extrémní, patologická hodnota koheze, jsou oddělenými dimenzemi rodinné interakce. V současné době převládá model lineárního vztahu mezi kohezí a adaptací členů rodiny.

1.1.2 Dyadická koheze v rodině

Analýza dyadické koheze mezi jednotlivými členy rodiny poskytuje detailnější pohled na celkovou rodinnou kohezi. Dyadické vztahy uvnitř rodiny jsou provázané (Cole a Jordan, 1989), předpokládá se, že dění v jedné dyádě (typicky problémy ve vztahu mezi rodiči) má dopad na další dyády uvnitř rodiny (zhorší se vztahy mezi rodiči a dětmi). Podle Pikeové, Dunnové a Coldwellové (2006) spokojenost rodičů v manželství kladně koreluje s kvalitou vztahů mezi sourozenci. Mluví se o efektu šíření kvality interakce z jednoho vztahu v rámci rodiny do druhého (spillover efekt). Mathijssen a kolektiv (1998) se zabývali souvislostmi mezi vztahy v jednotlivých dvojicích uvnitř rodiny a

symptomy dítěte. Ukázalo se, že život v rodině se dvěma a více vztahy, prožívanými nepříjemně, byl spojen s výraznější psychopatií dítěte (Mathijssen et al., 1998).

Dítě se rozvíjí ve specifických vztazích k oběma rodičům, a je ovlivněno i vztahem mezi rodiči (Dallos, Vetere, 2012). Zdá se, že vztahy dítěte k otci a k matce mají oddělený dopad na případný rozvoj psychopatie (Harold et al., 2013). Například matčina hyperprotektivita může mít větší dopad na rozvoj poruch příjmu potravy, než otcova (Ketisch et al., 2014). Zdá se, že i děti vnímají své vztahy ke každému z rodičů jako kvalitativně odlišné (Verdugo Lucero et al., 2014).

Hostilita mezi rodiči může mít různý dopad na rodičovské chování otce a matky. Některé studie poukazují na větší dopad partnerského konfliktu na rodičovství otce, jiné nenacházejí velké rozdíly ve stabilitě rodičovského chování otců a matek (Stover et al., 2012). Otcové a matky odlišně reagují na specifické projevy dítěte (Hong et al., 2015). Jednotlivé děti v rodině se setkávají s různou mírou rodičovské hostility, a tento rozdíl má vliv na adaptaci dítěte, i když jsou kontrolovány genetické rozdíly mezi dětmi (Pike et al., 1996). Konflikt mezi rodičem a jedním z dětí zhoršuje vztahy mezi sourozenci (Pike, Dunn, Coldwell, 2006). Podstatné rozdíly v zacházení rodičů s jednotlivými dětmi (zejména pokud jde o vytváření mezigeneračních koalic) se pojí s horšími sourozeneckými vztahy a větším výskytem depresivních symptomů, zatímco přítomnost vřelého a podpůrného vztahu se sourozencem může mít protektivní vliv na vývoj dítěte (Ponappa, Bartle-Haring, Holowacz, Ferriby, 2017).

Mezigenerační koalice (stav, kdy má rodič dlouhodobě bližší vztah s dítětem než s partnerem, tento vztah mívá kompenzační povahu) a převrácená hierarchie (stav, kdy pečovatel spoléhá na dítě při rozhodování, které přísluší dospělým) jsou potenciálně patogenními vzorci ve struktuře rodinné koheze a hierarchie. Těmito fenomény se můžeme zabývat jak na úrovni celé rodiny, tak na úrovni jednotlivých dyád nebo jednotlivce.

1.1.3 Rodinná hierarchie

Rozložení moci v rodině je v současnosti už věnováno poměrně málo pozornosti, a pokud ano, často v souvislosti s násilím v rodině, mezikulturními rozdíly nebo s genderovými otázkami. Moc, vliv, autorita v rodině, ale i častěji zmiňována rodinná hierarchie (prvek, který organizuje a strukturuje rodinný systém) jsou v současné době okrajovými tématy. Například v mini-slovníku termínů, specifických pro psychologii

rodiny (součást knihy Psychologie rodiny), Sobotková (2012) neuvádí pojmy, které se přímo vztahují k rozložení moci v rodině. Jak vymezení moci a její uplatňování, tak zkoumání mocenských jevů v rodinách provázely od začátku potíže. Jedním z důvodů je obtížná dostupnost tohoto fenoménu pro respondenty: lidé často neuměli odpovědět na otázky, které se týkaly rozhodování v jejich rodinách, a jejich výpovědi se rozcházely s údaji z pozorování rodinné interakce (Olson, Rabunsky, 1972). Naopak Feldmanová, Wentzelová a Gehring (1989) nalézají větší shodu mezi členy rodiny v popisu mocenské struktury rodiny než v popisu rodinné koheze. Konceptualizace moci jako vlivu na rozhodování je příliš zjednodušující, protože skutečnost, že jeden člen rodiny ovlivní aktuální rozhodnutí, může znamenat, že za to zaplatí nějakou cenu při dalším rozhodování, v dlouhodobém měřítku tak jedno rozhodnutí není významné (Sprey, 1972).

Uchopitelnější než skutečný podíl na rozhodování, je to, jak jednotlivec sám vnímá svou moc v rodině. Moc nemusí být jednolitým konstruktem, lze vyčlenit donucovací moc (power-over), která se vztahuje k aktům dominance a hierarchie a kompetenci (power-to), která se vztahuje ke schopnosti jednat bez omezování ostatními (Kahn, Meier, 2001). Olson (2000) považuje za důležitou adaptabilitu rodiny (schopnost měnit mocenskou strukturu v souladu s aktuálními potřebami rodiny a aktuální úrovní vývoje dětí). Barber a Haddock (2003) se zabývali vnímáním vlastní moci a vlastní hodnoty. Pomocí faktorové analýzy zjistili, že moc je sycena dimenzí vlastní vnímané moci, síly, sebejistoty, inteligence, zatímco vlastní hodnota je sycena nezávislostí, užitečností (nápomocný), upřímností, celkovým kladným hodnocením (dobrý nebo lepší). Ukázalo se, že pocit vlastní hodnoty je stabilní a méně závislý na kontextu, zatímco moc je kontextově specifická a variuje podle toho, s kým z rodiny se člověk srovnává. Soenens a Vansteenkiste (2010) mluví o autonomii (lidé mají přirozené přání zažívat své chování jako svobodně vybrané a volní) a kompetenci (přání cítit se efektivně a zdatně v aktivitách, které jedinec podniká) jako o růstových potřebách.

Specifickým jevem ve vztahu k uplatňování moci v rodině je mocenské působení rodičů na děti (regulace a prosazování pravidel). Tato kontrola může být uplatňovaná s různou mírou citlivosti a ohledů na autonomii dítěte. Dostatečná regulace chování dítěte mu umožňuje naučit se, že sociální interakce se řídí pravidly a strukturami, které se musí poznat a přijmout, aby člověk byl kompetentním členem společnosti, adekvátní rozsah psychické autonomie umožňuje dítěti naučit se přes sociální interakce, že je efektivní, kompetentní individuum s jasným smyslem pro osobní identitu (Barber, Olsen, Shagle,

1994).

Také Baumrindová (2013) považuje prosazování moci rodiči za škodlivé, jen pokud je intruzivní a nevstřícné, ale prospěšné, pokud se spojí s vřelostí a zdůvodňováním požadavků. Regulace dětského chování prostřednictvím diskuze a argumentace a prosazování moci jako síla, užita rodičem při konfliktu s dítětem jsou navzájem nezávislé, ale nikoliv protichůdné socializační procesy. Podle Baumrindové děti nepoškozuje prosazování moci rodiči, ale nedostatek vřelosti, přesvědčování, přemíra averzivních důsledků. U prosazování moci je podstatné, jakým způsobem se prosazuje, nikoliv jak moc se prosazuje (tamtéž). Baumrindová rozlišuje donucovací kontrolu (intruzivní, panovačnou, zaměřenou kromě chování dítěte také na jeho iniciativu, například „Jak se opovažuješ odmíchnout matce!“) a kontrolu konfrontační (připouští vyjednávání, je otevřená a zaměřena na výsledek v podobě změny chování dítěte, například „Je čas, abys šel do postele“). Je zajímavé, že podle Baumrindové (tamtéž) autoritářský rodič reaguje na neposlušnost dítěte hněvem, proto jedná bez vřelosti a porozumění pro potřeby dítěte, ale autoritativní rodič pocíťuje hněv méně intenzivně, protože připouští, že dítě si vytvoří vlastní morální normy, které mohou být odlišné od jeho vlastních. Podle Baumrindové mezi autoritářským a autoritativním rodičem nerozlišuje míra, ale kvalita kontroly.

Postupně se začaly rozlišovat dva typy rodičovské kontroly (Barber, Stolz, Olsen, 2005a), behaviorální (kontrola chování, která se podílí na konformitě dítěte – absenci antisociálního chování) a psychická (zaměřuje se na ovládnutí vnitřního světa dítěte a ohrožuje psychické zdraví dítěte). Některé výzkumy ale rozdělení psychické a behaviorální kontroly nepodporují (Arim, Shapka, 2008). Je zajímavé, že zatímco rodiče mají tendenci vnímat uplatňování autority vůči dětem jako srovnatelné (u obou rodičů), děti vnímají působení rodičů jako odlišné a diferencované (Olson, Rabunsky, 1972). Podle některých zdrojů muži obecně vnímají svou moc v rodině jako vyšší než ženy (Barber, Haddock, 2003), také Feldmanová, Wentzelová a Gehring (1989) poukazují na větší mocenské rozdíly mezi dětmi a otcem, než mezi dětmi a matkou, protože moc byla mezi rodiči distribuovaná buď zcela rovnoměrně, nebo byla vyšší u otce. V tomto směru je zajímavé, že kolektivní reprezentace rodiny (rozestavení figurek, reprezentujícím členy rodiny) se nejvíce podobají právě individuálním reprezentacím otců (Gehring, Marti, 2001). Ale je možné, že se tady uplatnil efekt sociální desirability spíše, než otcova moc (otcové vnímali rodinu jako koheznější a méně problematickou).

Záleží na tom, jestli chápeme vliv jako donucovací moc (jak bývá chápán ve

studiích o násilí v rodině nebo genderové problematice), nebo jako pocit kompetence ke zvládnutí různých životních situací, ať už jednotlivých členů rodiny nebo rodiny jako celku. Vnímání osobní účinnosti souvisí s pocitem, že člověk má kontrolu nad událostmi, že je schopen řídit chod dění kolem sebe (Hoskovcová, 2006, s. 63-64). Bandura a kolektiv (2011) mluví o kolektivní vnímané účinnosti rodin. Kolektivní vnímaná účinnost odkazuje k pocitu smysluplnosti rodinného systému, k tomu, nakolik dokáží členové spolupracovat na dosažení cílů a s resiliencí skupiny vůči životním těžkostem. Vysoká vnímaná kolektivní účinnost rodiny je protektivním faktorem ve vztahu k užívání návykových látek (Pepe et al., 2008) a umocňuje protektivní vliv rodinné koheze v případě suicidálního chování adolescentů (Maimon, Browning, Brooks-Gunn, 2010).

Obecně se předpokládá, že vliv dítěte v rodině roste s věkem (stejně jako rostou jeho kompetence v behaviorální oblasti). Longitudinální studie ale přicházejí s překvapivými poznatky, že vnímaný vliv dětí se s věkem příliš nemění (Parra, Oliva, Sánchez-Queija, 2015) nebo dokonce klesá v porovnání s vnímaným vlivem rodičů (Feldman, Gehring, 1988). Zde pravděpodobně záleží na operacionalizaci moci a hierarchie.

Zatím není jasné, jestli (případně jakým způsobem) rozložení moci v rodině souvisí se zdravím jejích členů. Rodinná hierarchie se zatím nejeví jako proměnná, samostatně rozlišující mezi „klinickými“ a „zdravými“ rodinami (De Antoni, Martins-Teodoro, Helena-Kolleret, 2009, Tsukiji, 1999, Maysel, Scharf, 2001, Gehring, Marti, 2001, Peleg-Popko, Dar, 2003), ale například Wentzelová a Feldmanová (1996) si všimly, že hierarchie v rodičovské dvojici souvisí s adaptací chlapců (u dívek s adaptací souvisela koheze).

Jak uvidíme v dalším výkladu, řada potenciálně patogenních vztahových fenoménů, které byly dlouho považované za jevy, těsně spojené s rodinnou kohezí (enmeshment, mezigenerační koalice (triangulace), převrácená hierarchie), mají mnoho společného s rozložením moci v rodině.

1.2 Patologické vztahové fenomény

V literatuře se setkáváme s popisy různých vztahových jevů a mechanismů jejich působení na zdraví členů rodiny. Patologické vztahové fenomény se do značné míry překrývají, i když kladou důraz na jiné prvky v rodinné interakci. Zdá se také, že jednotlivé patologické fenomény v rodině (ty, které dále popisujeme) nejsou specifické vzhledem k povaze případných budoucích potíží dětí (Lindblom et al., 2017). Všechny fenomény, které budeme popisovat, jsou spojeny s narušením hranic a nedostatkem náklonnosti.

1.2.1 *Enmeshment*

V publikacích o vztazích většinou najdeme zmínku o situaci, kdy jsou vztahy „příliš blízké“. Aron, Mashek a Aron (2004) popisují situaci v romantických vztazích, kdy vlastní self se ztratí v self jiné osoby, nebo převezme „příliš mnoho“ ze self jiné osoby. Mashek a Sherman (2004) mluví o pocitu přílišné blízkosti, kdy člověk prožívá vztah jako příliš intenzivní, silný, zahlcující, nevídaný, pomýlený. Lidé mají pocit, že ztrácejí osobní kontrolu. Taková situace bývá popisována pomocí slov chycený, uvězněný, kontrolovaný, uzamčený, sloučený, uvězněný, vyvedený z rovnováhy, utiskovaný, dušený či v pasti.

Enmeshment je pojmem Salvadora Minuchina, původně označoval přílišnou blízkost a mezigenerační koalice v rodinách dívek s mentální anorexií. Bowen používal pojem *fúze* pro podobný fenomén, ale v současné době je všeobecně rozšířený Minuchinův enmeshment. Další termíny, jako je *destruktivní symbióza* nebo *nadměrná závislost* ve vztazích (také úzkostný attachment), označují fenomény, které fenomenologicky mají s enmeshmentem mnoho společného. Pojem enmeshment nemá v češtině jasný ekvivalent, narazíme na překlady jako je zapletenost, propletenost, zamotanost či nediferencovanost. V české literatuře se termín enmeshment vyskytuje prakticky jen v původním znění, s definicí a bez překladu do češtiny (viz například Gjuričová, Kubička, 2009, s. 26). Enmeshment se považuje za škodlivý a pervazivní jev v životě rodiny, zasahuje mnoho oblastí jejího fungování a ovlivňuje životy členů mnohdy nečekanými způsoby (podle Mengele a kolektivu (1991) v rodinách s enmeshmentem je nižší porodní váha dětí).

Podle Olsona (2000) v rodinách, kde se vyskytuje enmeshment, je příliš mnoho konsenzu a příliš málo nezávislosti. S konflikty je zacházeno tak, že rodinné tenze se

málokdy vynoří na povrch, protože jsou ponořené pod excesivními vyjádřeními lásky a požadavky na loajalitu a rodinnou jednotu. Podstatný je neustálý tlak na blízkost, člověk má pocit, že ho chce partner emočně zkonsumovat, nikdy mu není dost pozornosti, žárlí na veškerou energii, investovanou jinde.

Petrican a kolektiv (2011) se zabývají enmeshmentem v souvislosti s pozorností, podle nich jde o neschopnost odlišit vlastní emoce a myšlenky od emocí a myšlenek partnera. Enmeshment považují za prvek v interakci, který může být krátkodobě prospěšný, například když je jeden z partnerů destabilizován (vážná diagnóza člena rodiny) nebo v případě péče o velmi malé dítě. Podobně Olson (2000) říká, že extrémní vzorcích interakcí přinášejí problémy až v případě, kdy trvají dlouho. Někdy je enmeshment adaptivní odpovědí na mimořádné okolnosti. Chanmugamová (2014) popisuje vztahy mezi matkami a dětmi z rodin, kde se vyskytlo domácí násilí, jako charakterizované enmeshmentem (dítě je pro matku klíčovým zdrojem emoční podpory), autor má za to, že za těchto okolností výhody enmeshmentu převažují nad hrozbami.

Williams a Hiebert (2001) popisují časté případy, kdy lidé, kteří vyrůstali v rodinách s enmeshmentem, vytvářejí partnerské vztahy s lidmi z rodin, charakterizovaných odcizeností. Tendenci dívek, vyrůstajících v bezhraničních rodinách, vybírat si tvrdé muže s antisociálním chováním, popisují také Dell a Appelbaum (1977). Dítě z takového vztahu může být zapojeno do enmeshmentu s jedním rodičem a mít odcizený vztah s druhým rodičem.

Enmeshment je v současnosti chápán jako specifický fenomén, který sice vzniká v rámci blízkých vztahů, ale nepřichází automaticky po dosažení velmi vysoké úrovně koheze. Barber a Buehler (1996) jsou přesvědčení o tom, že koheze a enmeshment jsou odlišné konstrukty, Chrzastowski a Zagdańska (2009) upozorňují na neoprávněnost zaměňování pozitivních aspektů blízkosti a jejích patologických forem. Italští autoři Scigoli a Scabini vyvinuli vztahově-symbiotické paradigma (2006, cit. podle Manzi et al., 2006), které konceptuálně odlišuje kohezi a enmeshment: koheze je síla rodinné vazby, zahrnuje city a chování jako emoční blízkost a sociální podporu, zatímco enmeshment je definován jako specifická charakteristika rodinné vazby, která reflektuje to, jak členové rodiny zacházejí s psychickými hranicemi. Enmeshment podle Scigoli a Scabini (tamtéž) zahrnuje slabé interpersonální hranice uvnitř rodiny a zároveň rigidní hranice mezi rodinou a vnějším světem. Zdá se, že enmeshment není tolik spojen s blízkostí, jako s nemožností ne-blízkostí, lepivostí ve vztahu. Zatímco koheze je charakteristická

podporující interakcí mezi členy, enmeshment je nástrojem psychické kontroly. Lavy, Mikulincer a Shaver (2010) mluví o intruzivitě: snaha monitorovat a ovlivňovat postoje a chování partnera, narušovat partnerovy hranice, vznášet nepohodlné vztahové požadavky, kontrolovat, „přilepit se“ na partnera, kritizovat. Jde spíše o kontrolu, intruzivitu a uplatňování moci, než o blízkost (Mashek, Sherman, 2004). Lindblom a kolektiv (2017) považují relativně vysokou kohezi a zároveň nedostatek autonomie za konstitutivní rysy rodin s enmeshmentem. Podstatnou charakteristikou enmeshmentu je ovládnání pomocí pocitu viny. Enmeshment může také souviset s naučenou bezmocností (lidé mají jen malou kontrolou nad svými vztahy a interakcemi (Barber a Buehler, 1996)). Děti, socializované v podmínkách enmeshmentu, se potýkají s potížemi, když se mají samostatně rozhodnout, například Kinnier, Brigmanová a Noble (1990) zjistili, že adolescenti z rodin s enmeshmentem se obtížněji rozhodovali o své kariéře. Adolescenti z rodin s enmeshmentem mají také potíže s regulací emocí (Kivisto et al., 2015).

Barber a Buehler (1996) sledovali u dětí agresi, delikvenci, úzkost/depresivitu a stažení a dávali tyto symptomy do vztahu s kohezí a s enmeshmentem jako se dvěma oddělenými škálami. Je zajímavé, že enmeshment (přes tradovanou souvislost spíše s internalizačními problémy) kladně koreloval jak s úzkostí/depresivitou a se stažením, tak s agresivitou. V souvislosti s těmito a mnoha dalšími empirickými poznatky Olson upravil čtvrtou revizi svého inventáře (FACES IV) tak, že vytvořil speciální škálu pro enmeshment (dříve jen koheze).

Enmeshment se pravděpodobně vyskytuje v různých kulturách, byl popsán i u primátů (Johnson, 1996), ale v každé kultuře může vypadat jinak. Manzi a kolektiv (2006) zkoumali vztah mezi kohezí a enmeshmentem ve Velké Británii a v Itálii. Ukázalo se, že v britském vzorku byla koheze spojená s životní spokojeností a nižším výskytem depresivních symptomů, zatímco enmeshment předpovídal úzkostné a depresivní symptomy u dětí, v italském vzorku byly rozdíly mezi koreláty enmeshmentu a koheze obdobné, ale korelace byly nižší. Autoři to interpretují tak, že v Itálii, kde je kultura méně individualistická, než v USA (odkud byl převzat použitý dotazník), jejich škála enmeshmentu ve skutečnosti neměřila enmeshment, ale kohezi (například vědět vše o záležitostech členů rodiny v USA znamená jednoznačně prvek enmeshmentu, zatímco v Itálii nikoliv).

Dlouhodobé a patologické formy enmeshmentu jsou často popisovány na příkladech vztahů mezi rodiči a dětmi. Podle Della a Appelbauma (1977) atypický vývoj vztahů s

děťmi, charakterizovaný enmeshmentem, může nastat, když rodičovský pár nemůže znovu najít vzájemnou intimitu po narození dětí, ve vztahu k dětem pak celý život perseverují na způsobech interakce, charakteristických spíše pro počátek období latence ve věku dítěte (5-6 let). Ambivalentní postoj rodičů k tomu, že dítě začíná být kompetentní a příliš nezávislé, ústí v chování, které zabraňuje individualizaci dítěte. Dell a Appelbaum (1977) mluví o skryté dohodě mezi matkou a dítětem (zde dcerou): dcera se stává speciální matčinou přítelkyní, má výhody, neadekvátní k jejímu věku, ale musí se vzdát svého práva na autonomii. Dítěti tento obchod připadá v pořádku, ale z privilegovaného vztahu se postupně stává „sametová past“. Pokusy přiblížit se vrstevníkům jsou odmítány, je tam podprahové nastavení aktivit uvnitř rodiny jako dobrých, aktivit mimo rodinu jako špatných. Zapojení mimo rodinu, pokud je alespoň trochu významné, je kvalifikováno jako zrada nebo nedostatek loajality. Dítě je ovládáno prostřednictvím pocitu viny. Zdá se, že v případě zvýšené hladiny úzkosti nebo neuspokojení potřeb člena rodiny, který má v rukou moc (rodič, který není spokojený v partnerském vztahu), se může zdravá blízkost s jiným člověkem deformovat do patologických forem, rodič pak nechce a má pocit, že ani nemůže „pustit“ dítě ze své blízkosti (Uholyeva, 2015b).

Protože ve zdravé rodině koheze variuje mezi subsystemy tak, že členové subsystemu (rodičovského nebo sourozeneckého) jsou si blíží než členové jiných subsystemů, dříve se doporučovalo zejména stavět mezigenerační koalice, aby si rodiče byli blíží než jakákoliv mezigenerační dvojice. Ukazuje se ale, že důležitý je těsný vztah mezi rodiči, nikoliv absence „příliš“ těsného vztahu mezi rodiči a dětmi, proto je podstatné rozvíjet kohezi v rodičovské dvojici. Raymond a kolektiv (1993) kladou důraz na sblížení manželů a sourozenců mezi sebou, protože zvětšení distance mezi „příliš zapojenými“ členy (například mezi otcem a anorektickou dcerou) nestačí.

Je mnoho způsobů, jak pohlížet na motivaci rodičů, kteří vytvářejí s dětmi vztahy, charakterizované enmeshmentem. Byng-Hall a Stevenson-Hinde (1991) považují za podstatné vzorce attachmentů, které rodiče přinášejí do rodiny, a identifikovali čtyři cesty, jak kvalita attachmentu ovlivňuje rodinné vztahy. První cesta, *zachytávání vazební postavy*, nastává, když dětská potřeba přilnutí není uspokojená a dítě se úzkostně snaží „polapit“ někoho pro sebe a pak omezuje interakci „uloveného“ rodiče, který ani nemusí být primární postavou attachmentu, s ostatními. Druhou cestou je *nasměrování potřeb na nevhodnou osobu*, když vhodná postava není dostupná (například, otec nedokáže uspokojit emoční potřeby matky a ta se obrací na dítě). V třetím případě dochází k

nevhodné odpovědi na chování, spojené s attachmentem. Rodič v tomto případě přebírá vzorce ze své původní rodiny pro působení ve své současné rodině. Jsou možné dvě varianty: „replikační skripta“ nebo „korektivní skripta“. Například, pokud osoba, která pečovala o rodiče (rodič rodiče), vyžadovala od něj jako od dítěte péči, v další generaci je možné opakování toho obrácení rolí (replikační skriptum), rodič ale také může korigovat svou zkušenost a stát se kompulzivním pečovatelem (korektivní skriptum). Ve čtvrtém případě dochází k anticipaci ztráty, traumata z minulosti vedou člověka k organizaci rodinného života takovým způsobem, aby nedošlo k bolestivým důsledkům anticipované ztráty (manželé, kteří mají rozvedené rodiče, se snaží vyhnout se bolesti z rozvodu, excesivní strach z rozvodu může vést k vyhýbání se závislosti na partnerovi a v dlouhodobé perspektivě je rozvod pravděpodobnější).

Domníváme se, že rozvoj enmeshmentu v mnoha případech spouští nepříznivá událost nebo série událostí v životě jednoho nebo více zúčastněných, která zvyšuje hladinu jejich úzkosti (vážné onemocnění, úmrtí, finanční krach, násilí). Úzkost se skutečně velmi často uvádí jako pozadí pro intruzivitu ve vztazích, která je podstatnou součástí enmeshmentu. Například Segrin a kolektiv (2013) poukazují na úzkost v pozadí intruzivního rodičovství, Lavy, Mikulincer a Shaver (2010) si všímají intruzivity jedinců s úzkostnou vazbou v romantických vztazích. Také vnímaný nedostatek vlastní kontroly může vyústit v kompulzivní snahu kontrolovat partnera (Mashek, Sherman, 2004).

Zdá se, že pro vznik enmeshmentu jsou podstatné dva procesy (Uholyeva, 2015b):

1) Enmeshment vzniká ve chvíli, kdy člověk blízkostí bojuje proti problémům. Urputné usilování o blízkost s jiným člověkem je zde motivované ještě něčím jiným než touhou po blízkosti samotné. Blízkostí se zahání strach ze separace, osamění, opuštěnosti, smrti. Právě úzkost vede mocnějšího člena rodiny k touze mít maximální kontrolu nad partnerem nebo dítětem.

2) Nezbytnou součástí enmeshmentu je také přítomnost jistého násilí nebo nevýhodného obchodu, který se těžko odmítá („sametová past“). Nerespektování hranic jiného člověka, intruzivita ve vztahu bývá jednostranná, kdy jeden ze zúčastněných je v tomto procesu aktivní a ten druhý se neubrání. Nerovnováha moci mezi zúčastněnými je dalším charakteristickým rysem a předpokladem pro rozvoj enmeshmentu. Enmeshment předpokládá uplatňování moci nad jiným člověkem.

Enmeshment a koheze mají zdánlivě mnoho společného, ale v jejich pozadí je odlišná motivace a mají jiný vliv na zúčastněné. Koheze je benigní blízkost, která

uspokojuje potřebu mít blízké vztahy. V rámci zdravých vztahů interakce mohou nabývat krátkodobě podoby, která hraničí s enmeshmentem, ale jak v romantických vztazích, tak ve vztahu rodič-dítě tento druh blízkosti po jistém období pomíjí. Pro enmeshment je podstatné uplatňování moci (méně mocnému účastníkovi to může a nemusí vadit), překračování obvyklých v dané kultuře interpersonálních hranic, narušení mezigeneračních hranic v rodině (rodič má blíže k dítěti, než k partnerovi) a specifická motivace mocnějšího zúčastněného (blízkost jako nástroj překonávání úzkosti). Zdá se, že enmeshment, který byl tradičně spojován s kohezí (příliš vysoká), je spíše fenoménem, spojeným se skrytým uplatňováním moci v rodině.

1.2.2 Psychická kontrola

Psychickou kontrolu lze definovat jako styl rodinné interakce, který narušuje individuální proces u dítěte nebo mu zcela brání (Barber, Olsen, Shagle, 1994), někdy se setkáváme s pojmem *infantilizace* (rodič podceňuje schopnost dítěte vyrovnat se se stresory). Jedná se o chování, které může působit jako podpora dítěte, ale narušuje hranice a je intruzivní, a tím inhibuje psychickou a emoční autonomii a individuální iniciativu (Barber, Stoltz a Olsen, 2005a). Někdy jsou simultánně přítomny nekonzistentní a protichůdné prvky podporujícího a intruzivního chování a dohromady působí jako dvojí vazba, popsána Batesonem. Rhodes a kolektiv (2015) rozlišují tři typy podporujícího rodičovského chování: povzbuzení, logistická podpora a společná aktivita, podstatné podle autorů je, že dítě má pocit, že má nějakou kontrolu nad tím, jestli ho rodič začne podporovat v konkrétní situaci.

Psychická kontrola je patologický fenomén, intruze a manipulace jsou používány s cílem změnit dítě (to, jaké dítě je, nikoliv jen to, jak se právě chová). Typická je devalvace pocitů, podmíněné uznání, vyvolávání pocitů viny a studu. Psychická kontrola je spojena s určitou mírou nepřijetí dítěte (Fung, Lau, 2012).

O psychické kontrole mluvíme v rámci dyadických vztahů, na úrovni celé rodiny se psychická kontrola projevuje podle Barbera, Stoltze a Olsena (2005a) jako enmeshment. V souvislosti s psychickou kontrolou se otevřeně mluví o mocenské nerovnováze mezi zúčastněnými a zneužívání moci (například Kerig, 2005), zatímco u enmeshmentu mocenské procesy nejsou tak zjevné.

Rozsah a intenzita psychické kontroly je v lineárním vztahu s adaptací dítěte (Kins, Soenens, Beyers, 2012). Pokud se prvky psychické kontroly vůbec vyskytnou, jsou

škodlivé, neexistuje přiměřená úroveň psychické kontroly. Psychická kontrola se ve „zdravých“ (neklinických) rodinách vyskytuje jen vzácně (Mills, Rubin, 1998). Míra souhlasu dítěte nebo adolescenta s psychickou kontrolou ze strany rodiče souvisí s tím, nakolik dítě vnímá chování rodičů jako vyživující a podporující. V takovém případě děti snadněji akceptují intruzivitu psychické kontroly a internalizují porušení hranic a neúctu k jejich self (Barber, Stoltz a Olsen, 2005a). Psychickou kontrolu lze rozdělit na psychickou kontrolu, zaměřenou na závislost, a psychickou kontrolu, zaměřenou na výkon (Kins, Soenens, Beyers, 2012). McLeod, Wood a Weisz (2007) také rozlišují dva typy nevhodné rodičovské kontroly: a) přehnané zapojení rodičů, definované jako zásah do emoční nezávislosti dítěte, narušení hranic (převrácení rolí) a podpora přehnané závislosti dítěte na rodiči; b) omezování osobní autonomie dítěte (dítě je omezováno v tvorbě vlastních názorů a rozhodnutí).

Pojem hyperprotektivita má mnoho společného s psychickou kontrolou. Hyperprotektivita je vzorec chování, kdy se rodič zabývá dítětem, ale nereaguje na signály, které dítě vysílá, a není senzitivní k jeho potřebám. Rodič dítě chrání v situacích, kdy to dítě nepotřebuje a brání dítěti v rozvoji vlastních strategií zvládnání stresu (Rubin et al., 1997). Rodič přebírá kontrolu nad situacemi, ve kterých očekává, že by dítě mohlo zažívat úzkost. Hyperprotektivní rodiče mohou přehnaně upozorňovat děti na nebezpečí v jejich prostředí, vytvářet očekávání ohrožení, a to pak činí děti zranitelnými. Hyperprotektivní rodiče nevnímají své děti jako schopné kompetentně řešit životní situace nebo sami považují svět za příliš nebezpečný a nechtějí riskovat, že se dítěti cokoliv stane. Hyperprotektivita nesouvisí s množstvím péče, které dítě vnímá, že dostává od rodiče, ale s kvalitou této péče a tím, jak ji dítě přijímá a interpretuje (Queija, Oliva, 2015).

Dynamiku rozvoje psychické kontroly jako patologického vztahového fenoménu Barber, Stoltz a Olsen (2005a) vidí v individuálních nebo vztahových potížích rodičů. Důležitou roli zde hraje tolerance rodiny vůči nezávislosti a individualitě. Rodina může projevy nezávislosti vnímat jako zradu, ohrožení rodiny, může nutit jednotlivce obětovat nezávislost vztahovosti. Teetsel, Ginsburg a Drake (2014) se zaměřují na úzkostnost rodičů, která ovlivňuje dítě několika cestami: přehnaná kontrola (nevyžádaná pomoc, přebírání úloh, tvrdá direktivita), odpírání autonomie (absence podpory samostatného přístupu dítěte k úloze, uznání návrhů dítěte), hostilita vůči dítěti (rodič je rozzlobený, iritovaný, frustrovaný, smutný, verbálně nebo fyzicky agresivní), nedostatek vřelosti (nedostatek pozitivních emocí vůči dítěti, podpory, pochvaly), úzkostné chování rodiče

(rodič je úzkostný, vystrašený, vyjadřuje starosti, katastrofizuje situaci, zapojuje se do perfekcionista chování). Můžeme uvažovat i o efektu dítěte, úzkostné děti mohou podněcovat rodiče k větší kontrole (Wijsbroek, 2011, Gere et al., 2013). Hoskovcová (2006, s. 119) také popisuje úzkostnost rodičů jako faktor, který stojí v pozadí omezování zdravé autonomie dětí. Psychická odolnost dítěte se rozvíjí v podmínkách, když rodič dítěti důvěřuje (že zvládne úkol) a není přehnaně úzkostný (Hoskovcová 2006, s. 112).

Mechanismus působení psychické kontroly na prospívání dítěte není jednoznačný, můžeme uvažovat o nedostatku vlastní vnímané kontroly u dítěte (rodiče kontrolují všechno), dítě se nenaučí nezávisle a kompetentně zvládat své problémy, nemá realistická očekávání, nedojde k rozvoji vzorců chování a hranic, vhodných pro daný věk. Když dítě konzistentně zažívá snahu rodičů zasahovat do jeho prožívání (nepřijetí jeho autentických pocitů), psychickou manipulaci, nedostatek vřelosti rodiče, bude mít větší potíže s rozpoznáváním své vlastní jedinečnosti nebo adekvátnosti svých nápadů ze strachu ze ztráty klíčového spojení s pečující osobou. Psychická kontrola může souviset s adaptací také přes nedostatek emoční regulace (Cui et al. 2014).

Psychická kontrola se pojí s úzkostnými symptomy dítěte (Nanda, Kotchick, Grover, 2012, Mills, Rubin, 1998, Barber, Buehler, 1996), je pozoruhodné, že těsnější byl vztah úzkostných symptomů s psychickou kontrolou vnímanou dítětem než vnějším pozorovatelem. Také dysfunkční perfekcionismus dítěte se vyskytoval společně s psychickou kontrolou v rodině (Craddock, Church, Sands, 2009). Psychická kontrola souvisela i s agresivitou, zejména s její proaktivní formou (Rathert, Fite, Gaertner, 2011). V dalších studiích byl vliv psychické kontroly na agresivitu nepřímý, záleželo na kvalitě vztahu k jinému rodiči: dobrý vztah s jedním rodičem může moderovat dopady intruzivity druhého (Murray et al., 2014). Mezietské srovnání potvrzuje univerzálnost souvislosti mezi behaviorální kontrolou a asociálním chováním a slabší souvislost mezi psychickou kontrolou a depresí (Barber, Stoltz, Olsen, 2005c).

1.2.3 Narušení hranic (převrácená hierarchie a mezigenerační koalice)

Hranice jsou explicitní a implicitní pravidla, která regulují interakci mezi členy rodiny (Minuchin, 1974, cit. podle Koerner, Jacobs a Raymond, 2000). Někdy se setkáváme s diferenciací dvojího druhu hranic (Koerner, Jacobs a Raymond, 2000): hranice intimity nebo blízkosti (narušení se projevuje tak, že dítě se stává důvěrníkem, rodič s ním sdílí starosti, stížnosti) a hranice síly nebo vlivu, autority (narušení se

projevuje tak, že dítě přebírá kompetence, které přísluší rodiči). Scigoli a Scabini (2006, cit. podle Manzi et al., 2006) mluví o dvou druzích hranic: interpersonální hranice uvnitř rodiny a hranice mezi rodinou a komunitou, sociálním prostředím. Když nejsou respektovány individuální hranice, mizí schopnost člena rodiny prožívat, vnímat, vyvíjet vlastní mínění. Když rodina postaví rigidní hranice vůči okolnímu světu, omezuje to členy v hledání uspokojení svých potřeb, které pak je možné pouze uvnitř rodiny. Pak se často ukazuje, že jen vnitřní zdroje rodiny nestačí, například Greene a Pargament (1995) se zabývali rodinami adolescentů s občasnými suicidálními myšlenkami a dalšími potížemi a zjistili, že jejich matky se cítily odříznuté od podpory širšího okolí (je zajímavé, že celková rodinná koheze byla v těchto rodinách nízká). Mesch (2006) považuje za narušení hranic mezi rodinou a širší komunitou adolescentovou nadměrnou aktivitu na sociálních sítích a uvádí na základě longitudinálního měření, že v rodinách s takovým dítětem postupně dochází k poklesu celkové rodinné koheze.

Tradičně se rozlišuje dvojí narušení hranic: mezigenerační koalice a převrácená hierarchie. Mezigenerační koalice je jev, kdy dva členové rodiny z různých generací formují alianci, často skrytou, která podkopává pozici v rodině nebo autoritu dalšího člena rodiny (například koalice mezi otcem a dcerou proti matce nebo koalice babičky a vnuka proti jednomu nebo oběma rodičům). Převrácená hierarchie a mezigenerační koalice jsou spíše starší pojmy, které se už málo vyskytují ve výzkumném kontextu, ale v praxi rodinné terapie jsou pořád považované za užitečné pro popis specifických vztahových fenoménů v rodině, spojených s narušením hranic, proto je považujeme za užitečné.

Hranice (ve smyslu distinktivnosti mezi generacemi) souvisí se zdravím členů rodiny, více mezigeneračních koalic se vyskytuje v rodinách s problémy (Gehring, Marti, 2001, Flemons, 1991, Feldman, Gehring, 1988). O narušení hranic a psychických potížích členů rodiny se mluví jako o příčině a následku, ale kauzální vztah, pokud existuje, může platit i obráceně, jakmile jeden člen rodiny onemocní (například mentální anorexie dcery), vznikají příznivé podmínky pro rozvoj mezigenerační koalice. Je zajímavé, že pro somatická onemocnění (například onkologické) vztah mezi nemocí a narušením hranic neplatí (Gehring, Marti, 2001).

Větší blízkost mezi příslušníky různých generací při současném relativním oslabení vazby mezi rodiči je pravděpodobně neškodná, když je dítě malé nebo v době vážné nemoci člena rodiny, jiná situace nastává po akutním manželském konfliktu, kdy dítě je rukojmím v boji proti jinému rodiči, nebo když je to druh blízkosti, který zavání

incestem. „Perverzní trojúhelník“ (Hayley 1979, cit. podle Debry, 2001) vyžaduje splnění tří podmínek: a) přítomnost nejméně dvou osob, patřících k různým generacím, b) koalice je zaměřená proti třetí osobě, c) popírání nebo aktivní skrývání koalice. Nejčastěji se mezigenerační koalice operacionalizuje jako stav, kdy koheze uvnitř rodičovské dvojice je nižší než v některé z mezigeneračních dvojic. Ale takový stav ještě nemusí být patogenní (může být jen přechodný a nemusí být motivován nesouladem uvnitř rodičovské dvojice). Za podstatnou se považuje rigidita koalice. Další otázkou je, jestli zkoumat mezigenerační koalice ve vzorku „zdravých“ rodin aktuálně bez větších potíží, nebo jen v rodinách, kde se vyskytuje psychogenní onemocnění (v druhé skupině případů bychom mohli očekávat skutečně patogenní mezigenerační koalici).

Zdá se, že i pro „zdravé“ rodiny (bez členů s diagnózou) platí, že čím silnější mezigenerační koalice (poměr koheze mezi rodiči a v mezigenerační dvojici), tím méně spokojené manželství, horší well-being a zdraví členů rodiny (Flemons, Tsai, 1992). Ačkoliv jsou mezigenerační koalice možné u více generací (například mezi dítětem a prarodičem), prototypem mezigenerační koalice je tajné spolčení rodiče a dítěte, kdy rodičovský subsystém přestává být nejkoheznější jednotkou v rodině. Koalice, sestávající z rodiče a více než jednoho dítěte je považována za závažnější, stejně tak jako když oba dva rodiče jsou zapojeni do mezigeneračních koalic. Zajímavé je porovnání sourozenců z rodin, kde se vyskytuje mezigenerační koalice: zatímco jedno dítě může být zahrnuto do mezigenerační koalice a být terčem úzkosti rodičů, druhé může zůstat stranou od tohoto procesu (Ponappa, Bartle-Haring, Holowacz, Ferriby, 2017). Funkční vztah s jedním z rodičů zmírňuje dopad mezigeneračních koalic na prospívání dítěte (Mathijssen et al., 1998).

V rodinné terapii existuje předpoklad, že posílení vztahu mezi rodiči může vést k oslabení mezigenerační koalice a ke zmírnění symptomů identifikovaného pacienta. Ukazuje se, že v rodinách delikventních adolescentů je více mezigeneračních koalic, ale i hostility, zajímavé je, že mezi matkou a synem (uvnitř mezigenerační koalice) nebylo více vřelosti a podpory, než mezi synem a otcem, který nebyl součástí mezigenerační koalice (Mann et al., 1990). Pokles intenzity symptomů dítěte pak souvisel se snížením hostility v rodičovské dvojici. Pro mezigenerační koalici tedy není typické vyhrazení speciální náklonnosti a podpory jen pro členy této koalice, ale větší nevraživost vůči členovi rodiny, který je mimo koalici. Není jasné, jestli horší sociální adaptace a potíže s chováním a prožíváním souvisí s emoční zátěží ze zapojení do rodičovského konfliktu, s příležitostí

osvojit si nefunkční vztahové vzorce, zejména ty, co se vztahují k zacházení s konflikty (Buehler, Franck, Cook, 2009), nebo s nějakými dalšími procesy.

Mezigenerační koalice se vyskytují častěji v rodinách dětí s psychiatrickým onemocněním i s mírnějšími potížemi v chování, než ve „zdravých“ rodinách (Gehring et al., 1996, Bell, 2001). Mezigenerační koalice jsou častější v rodinách dětí s depresivními symptomy (Wang a Crane, 2001), s externalizačním (Etkin et al., 2014) a delikventním (Mann et al., 1990) chováním. Ale i pro „zdravé“ rodiny platí, že výskyt a intenzita mezigeneračních koalic koreluje záporně s well-beingem a zdravím členů rodiny (Flemons, Tsai, 1992), v rodinách s mezigenerační koalicí je celkově více konfliktů (Flemons, 1991). Zapojení dítěte do mezigenerační koalice se později pojí s větší intenzitou a frekvencí konfliktů s rodiči (Fosco, Grych, 2010). V situacích přeshraničního konfliktu v rodině se zvyšuje výskyt mezigeneračních koalic (Gehring et al., 1990). Longitudinální sledování mladých adolescentů, zapojených do mezigenerační koalice, poukazuje na nižší vnímanou podporu od přátel a horší vztahy s vrstevníky obecně, a také výskyt externalizačních a internalizačních problémů (Buehler, Franck, Cook, 2009).

Převrácená hierarchie je stav, kdy dospělý spoléhá na dítě při rozhodování, občas nebo neustále. Dítě tak přebírá určitý díl kompetencí rodiče. Přebírání rodičovské role dítětem může být motivováno nedostatkem rodičovské péče v rodině, tento nedostatek pak není navenek tolik viditelný (Byng-Hall, 2008b). V této souvislosti můžeme mluvit o předčasně skončeném dětství, nedostatku příležitostí získat jiné dovednosti a nízké sebedůvěře, pokud dítě není schopno vykonávat roli rodiče uspokojivě. Riziko převrácené hierarchie vzniká v případě nedostupnosti rodiče v důsledku úmrtí nebo rozchodu, nedostupnosti rodiče v důsledku psychické nemoci, zneužívání návykových látek, pak také když rodiče hledají oporu u dítěte v souvislosti s vlastními nejistými vazbami v dětství, nebo díky zapojení dítěte do mezigenerační koalice, kdy od něj rodič očekává péči (Byng-Hall, 2008a). Takové spojení, pokud působí dlouhodobě, brání individuaci dítěte v adolescenci (Franck, Buehler, 2007). Převrácená hierarchie se vyskytuje častěji v rodinách s různými typy nejisté vazby (Byng-Hall, 2008a). Zdá se, že narušení mocenských hranic uvnitř rodiny se často vyskytuje společně s narušením hranic blízkosti a dalšími patologickými fenomény.

Kerigová (2005) mluví o převrácení rolí tří typů: parentifikace dítěte (rodič očekává od dítěte naplnění svých emočních potřeb a praktickou pomoc v neadekvátním rozsahu, dítě je v roli rodiče svého rodiče), adultifikaci (rodič od dítěte očekává, že bude jeho nejlepším kamarádem, společníkem, důvěrníkem, dostává vývojově neadekvátní

kompetence jako například účast na spravování rodinných financí, dítě je v roli vrstevníka svého rodiče), spousifikace (rodič dítě svádí nebo naopak zatracuje přirovnáním k bývalému partnerovi, dítě je v roli životního partnera rodiče). Pro dítě jeho nová role v rodině v rámci převrácení rolí může být přitažlivá jako způsob, jak se vyrovnat s nepříznivými změnami (Pivodová, Lacinová, 2016).

Zdá se, že mezigenerační koalice (a možná, že i převrácené hierarchie) vznikají v podmínkách dlouhodobého nesouladu mezi rodiči a vtažení dítěte do problémů rodičovského páru. Diskutovaný patogenní dopad mezigeneračních koalic pak může souviset s tím, jak dítě prožívá konflikt mezi rodiči (vnímána hrozba, kterou pro dítě je konflikt mezi rodiči, sebeobviňování), jak konflikt dopadá na vztah mezi dítětem a oběma rodiči, a také s tím, že rodičovská dvojice v případě dlouhodobého konfliktu hůře zvládá základní management rodiny (disciplína, kontrola dodržování pravidel). Ze začátku může dítě vnímat převrácenou hierarchii pozitivně, pociťovat větší moc a schopnost kontroly, ale jak se tato převrácená hierarchie stává strukturálním jevem v životě rodiny, dítě je vystaveno mnoha rizikům (Franck, Buehler, 2007).

Pokud chápeme narušení hranic v širším slova smyslu, můžeme pod tento fenomén zastřešit většinu ostatních patologických fenoménů, popsanych v této kapitole: například Kerigová (2005) chápe narušení hranic jako odmítnutí rodičem dítěte jako oddělené bytosti takové, jaká ve skutečnosti je. Enmeshment a intruzivita (psychická kontrola) pak jsou jednotlivými dimenzemi širšího jevu narušení hranic.

1.2.4 Konflikt mezi rodiči, triangulace

Jak mezigenerační koalice, tak převrácená hierarchie, ale i enmeshment a psychická kontrola, mohou čerpat svou toxicitu z nesouladu mezi rodiči. S konfliktem mezi rodiči nějak souvisí všechny popsané patologické fenomény. Můžeme uvažovat o otevřené formě konfliktu mezi rodiči (přiznaný konflikt), a o latentní, skryté, zapouzdřené podobě konfliktu (rodiče si dávají záležet na tom, aby se konflikt neprojevoval navenek, ale sami si existenci konfliktu také mnohdy nepřipouštějí). Studie, které se zabývají situací rozchodu rodičů, se soustřeďují jednak na intenzitu nepříjemných emocí u dětí ve spojitosti s rozvodem a jednak na koreláty behaviorálních problémů dětí z rozvedených rodin. Intenzita, frekvence a neřešenost konfliktů mezi rodiči se pojí s intenzivnějšími pocity viny, ohrožení, vtažení do konfliktu bez možnosti vyřešit problémy rodičů (López Lerrosa, Sanches Souto, Ruíz de Alda, 2012). I v případě, že konflikty rodičů vyústí v rozchod, kvalita vztahů mezi nimi stále ovlivňuje vývoj dítěte. Ukazuje se například, že

přítomnost přetrvávajícího konfliktu mezi rozvedenými rodiči je dobrým prediktorem externalizačních a internalizačních problémů dítěte (viz meta-analýza výzkumných studií Whiteside a Becker, 2000), stejně tak přetrvávající konflikt mezi rodiči lépe předpovídá odcizení mezi dítětem a jedním z rodičů, než samotný fakt rozchodu rodičů (Moné, Biringen, 2006).

Dalším prvkem je to, jak moc je dítě zatahované do konfliktu rodičů a jakým způsobem se s tímto tlakem vyrovnává (Tramptová, Lacinová, 2015). Například pokud je dítě zapojené do mezigenerační koalice, nemůže se účinně distancovat od konfliktu mezi rodiči a tím se vystavuje dalším rizikům (Franck, Buehler, 2007). Dalším aspektem je hostilita rodiče, který zažívá vážný partnerský konflikt nebo rozchod vůči dítěti – ukazuje se, že hostilní rodičovství zprostředkovává souvislost mezi rodičovským konfliktem a externalizačními potížemi dítěte (Harold et al., 2013). Negativita (konflikty, kritika, napětí) se často šíří z jednoho dyadického vztahu v rodině na další vztahy (spillover). Beelmann a Schmidt-Denter (2009) sledovali na německém vzorku interakci mezi matkou a dítětem po rozchodu s otcem dítěte a zjistili, že kvalita interakce je po rozchodu horší. Kvalita vztahů s oběma rodiči po rozchodu je velmi důležitá pro adaptaci dítěte na změnu životních podmínek, například prožívaný vztah dítěte k otci je významnější, než samotná zkušenost dítěte s rozvodem rodičů (Horská, Lacinová, 2015, Miller, 2010).

Rozchod není spolehlivým prostředkem na snížení intenzity a frekvence konfliktů, rozvodem se konflikty mezi rodiči mohou naopak ještě zhoršit. Sarrazin a Cyr (2007) považují úspěšnost nebo neúspěšnost řešení konfliktu za zásadní charakteristiku konfliktu vzhledem k adaptaci dítěte (schopnost rodičů vyřešit konflikt může snížit dopady konfliktu na dítě, zatímco nevyřešené konflikty vedou ke zlosti, distresu a agresivitě dítěte). Za neřešenými konflikty může být jak neschopnost rodičů řešit konflikty, tak nezájem hledat řešení, tedy obecně hostilní postoj k bývalému partnerovi, který je velmi rizikový z hlediska well-beingu dětí (Baxter a Weston, 2011).

Partnerský konflikt je velkou zátěží také pro rodiče. Jejich pocity osobního selhání, obavy z toho, že dítěti ublíží, když s ním budou mluvit o konfliktu, často také osobní nejistota, kdy sám rodič neví, co se vlastně mezi ním a partnerem děje (mnohdy rodiče nevědí, jestli jde o rozchod nebo dočasné odloučení), může stěžovat komunikaci s dítětem o konfliktu mezi rodiči a také o rozchodu (Uholyeva, Hoskovcová, 2014). Podle Kotkové a Lacinové (2016) strategie zlehčování nebo zastírání konfliktů mezi rodiči před dítětem je tím nevhodnější, čím vážnější jsou tyto konflikty. Dítě pak zažívá velmi intenzivní

strach o svou rodinu, který je zdánlivě bezdůvodný, protože rodiče popírají konflikt (tamtéž). Roste tak rozsah neartikulované zkušenosti, kterou dítě nemůže sdílet s rodiči.

Triangulace je Bowenův termín, můžeme ji definovat jako systémový proces, při kterém tenze nebo konflikt mezi dvěma lidmi se stávají triadickými kvůli zapojení další osoby (Buehler, Franck, Cook, 2009). Bellová (2001) definuje triangulaci jako nápadný rozdíl v blízkosti mezi jednotlivými dyádami uvnitř rodiny (někdo je „venku“). Na základě dostupných informací se nám jeví jako užitečnější pohlízet na triangulaci jako na větší hostilitu vůči členovi rodiny, nikoliv jako na blízkost v „nesprávné“ dvojici.

Je důležité, jak dítě triangulaci prožívá, nakolik se obviňuje z rodičovského konfliktu a nakolik je pro něj rodinná situace ohrožující (Fosco, Bray, 2016). V této souvislosti můžeme rozlišit tři formy triangulace: dítě je obětním beránkem v nepřiznaném konfliktu mezi rodiči (rodiče si svou nespokojenost v partnerském vztahu neuvědomují, dítě už od batolecího věku může mít konzistentní zkušenost, že přiblížení se k rodičům, kteří vedou konverzaci, která vyvolává úzkost, vede k přerušení této konverzace a snížení hladiny úzkosti rodičů, jak se jejich pozornost přesune k dítěti); mohou tvořit koalici s jedním z rodičů (dítě se pak dostává do obtížné situace, kdy riskuje znepřátelit si jednoho rodiče, pokud vstoupí do koalice s druhým, konflikt mezi rodiči může být přiznaný nebo nepřiznaný); rodič může hledat uspokojení potřeb mimo rodičovskou dvojici v důsledku nepřiznané nespokojenosti ve vztahu (Dallos, Vetere, 2012). Rodiče tedy mohou dosáhnout odsunutí vlastních konfliktů díky tomu, že se zaměří na problémy dítěte (tak se dítě stává identifikovaným pacientem), a obráceně, funkční partnerský vztah může pomáhat zvládat rodičovskou nejistotu.

O triangulaci lze také uvažovat z individuální perspektivy dítěte v rámci Oidipova (Elektrina) komplexu jako o riziku, kterému dítě čelí nejčastěji v předškolním věku, a to, jak se s touto výzvou vyrovná, záleží na kvalitě jeho vztahu k oběma rodičům. Emoční nejistotu dítěte prohlubuje přítomnost nedostupných, nepředvídatelných nebo děsivých rodičovských postav (Forman, Davies, 2005).

Enmeshment, triangulace, mezigenerační koalice, převrácená hierarchie, psychická kontrola se do značné míry překrývají. Podstatné je, že mnoho jevů, které navenek působí jako značná emoční blízkost mezi členy rodiny, je zúčastněnými (zejména méně mocnými) prožíváno jinak. Zdá se, že tyto fenomény vlastně vůbec nesouvisí s vysokou kohezí v rodinách. Naopak, popis geneze všech těchto fenoménů často zahrnuje nezvládnutý (a často nepřiznaný) konflikt mezi rodiči. Dění v jedné dyádě ovlivňuje ostatní dyády (zejména v případě, že je vývoj nepříznivý).

1.2.5 Odcizení

Odcizené (disengaged) rodiny jsou charakteristické vysokou úrovní hostility, emočního chladu a nesouladu a rigidními hranicemi mezi subsystemy. Chybí tam protektivní prosociální vazby a tuto skutečnost členové rodiny nezakrývají excesivními projevy lásky a náklonnosti, jak se to děje v rodinách, charakterizovaných enmeshmentem. Chybí společně strávený čas, sdílené aktivity, které za běžných okolností pomáhají rozvíjet vztah mezi rodičem a dítětem (Gillernová, 2009). Odpojené rodiny neposkytují dítěti dostatek emoční podpory, a to zvyšuje u dítěte riziko rozvoje psychických potíží. Dítě může reagovat tím, že hledá podporu mimo rodinu, jak na to poukazují Graaf a kolektiv (2012), kteří zjistili, že děti (zejména dívky) z málo kohezních rodin se dříve zapojují do romantických vztahů (a dříve začínají se sexuálním životem). Předčasné romantické vztahy kompenzují nedostatek intimity v rodině. Někdy se dítě snaží ovlivnit situaci v rodině samo, většinou neadaptivními způsoby, například násilí, páchané dětmi na rodičích, je možné chápat jako snahu získat kontrolu nad situací v rodině bez pravidel a požadavků, jak to popisuje Calvete a kolektiv (2014). McLeod, Wood a Weisz (2007) mluví o třech typech rodičovského odmítání: a) stažení jako nedostatek zapojení mezi rodičem a dítětem, nedostatek zájmu rodiče o aktivity dítěte a emoční reciprocity, b) averzivita jako hostilita rodiče vůči dítěti (kritizování, trestání, konflikt) a c) nedostatek vřelosti jako chybějící sdílená pozitivní interakce mezi rodičem a dítětem.

Minuchin s kolegy (1967) popisuje dezorganizovanou rodinu s nízkým sociálním statusem takto: rodiče odpovídají na chování dítěte globálně a náladově, bez jasného vymezení pravidel, která mají být internalizována. Rodič spíše kontroluje a inhibuje chování, než vede dítě ke vhodným projevům. Dítě nepozná, která část jeho chování je nevhodná, učí se rozeznávat náladu rodiče, která rozhoduje o akceptovatelnosti jeho chování. V průběhu řešení problematických situací se soustřeďuje na klíče v okolí, nikoliv na sebe a své nápady na řešení. V těchto dezorganizovaných rodinách podle Minuchina a kolektivu (tamtéž) je nedostatek verbální komunikace, „člověk musí křičet, aby ho slyšeli“. „Rodina, která produkuje agující chlapce“ podle Minuchina a kolektivu (1964) se vyznačuje tím, že se rodiče vzdali rodičovské zodpovědnosti za kontrolu, vedení a ochranu dětí. Vzniká tak propast mezi sourozeneckým a rodičovským subsystemy. Život těchto rodin je charakterizován emočním chladem a plošným důrazem na behaviorální

aspekty života rodiny (chování). Velmi často se o odpojených rodinách mluví v souvislosti s delikvencí, agresivitou a obecně s tendencí k agování u dětí (Barber, Stolz, Olsen, 2005c). V odpojených rodinách dítě nemá možnost naučit se vztahovat se smysluplně k ostatním a aplikuje neadaptivní strategie řešení konfliktů (Baptist et al., 2012).

V odpojených rodinách je výrazný nedostatek přijetí a péče, ale také nedostatek požadavků (Baumrind, 2013). Rodiče neumí vysvětlit dětem své požadavky, a pokud je vysvětlí, nevědí, jak zajistit jejich dodržování. Rodič se pak přímo nezabývá nedodržováním pravidel, aby se vyhnul konfliktu, ale interakce jsou prostoupené všudypřítomnou hostilitou. Hostilní, odpojené, nekonzistentní rodičovství je spojené s poruchami chování, nízká rodinná koheze, konflikt a nízká manželská spokojenost jak s depresivními symptomy, tak s poruchami chování (Drabick, Gadow, Sprafkin, 2006). Na emoční nedostupnost rodičů dítě může reagovat tím, že se od rodiny emočně „odpojí“ a podceňuje význam rodiny ve svém životě (Forman, Davies, 2005). Tato strategie pak může vyústit v emoční stažení i z ostatních vztahů a v porušování morálních a společenských norem chování.

O odpojenosti můžeme mluvit v rámci dyadické interakce mezi rodičem a dítětem nebo jako o charakteristice celé rodiny. Fuemmeler a kolektiv (2012) sledovali chlapce a dívky z různých etnických skupin v průběhu 11 let a zjistili, že děti rodičů s odpojeným (a také s autoritářským) rodičovským stylem měly v dospělosti vyšší BMI. Nízká rodinná koheze je charakteristická také pro děti s mentální anorexií a pro děti, zneužívající návykové látky (Doba et al., 2014). ADHD (s převahou poruchy pozornosti) se častěji vyskytuje u dětí, které žijí v rodinách s nízkou kohezí (Pheula, Rohde, Schmitz, 2011).

Další pohled na odpojenost je vývojový a předpokládá přirozené rozvolnění vazeb s rodiči (a sourozenci) v průběhu dospívání. Například Larson a kolektiv (1996) popsali pokles bdělého času, tráveného se členy rodiny, z 35 % v páté třídě na 14 % ve dvanácté třídě. Popisují to jako důkaz postupného stahování se dítěte z původní rodiny. V tomto směru by disengagement v rodině byl patogenní, kdyby k odpojení dítěte od rodiny docházelo předčasně. Ale je zajímavé, že snížení celkové rodinné koheze (mexické rodiny) zůstává prediktorem nepříznivých jevů u dítěte i v případě, že k této změně dojde v době jeho adolescence a mladé dospělosti (Rajesh et al., 2015).

1.3 Vztah mezi rodinou a emočními a behaviorálními problémy dítěte

1.3.1 Výchovné potíže a jejich rodinné koreláty

V zahraniční literatuře se setkáváme s pojmem externalizační symptomy, který sdružuje jevy jako negativismus, krádeže, záškoláctví, zneužívání návykových látek, ale především agresivitu. Obsahově se do značné míry překrývá s pojmem výchovné problémy, který se používá v české literatuře, ale odkazuje k procesu, ve kterém dochází k rozvoji problémového chování. V procesu externalizace se dítě snaží nahradit nepříjemné emoce intenzivními dojmy z činnosti, okolí pak tyto projevy vnímá jako problematické. V českých podmínkách se používá pojem *agování*, který odkazuje k podobnému procesu. Podle Lindahlové, Bergmanové a Malikové (2012) externalizační chování je reakcí na prožívaný hněv a je typické spíše pro chlapce. V současné době se prosazuje multidisciplinární přístup k agresi a agresivitě a zaznamenáváme také posun od behaviorálního přístupu k porozumění vnitřní logice agresivního chování. Tradičně z hlediska motivace agresivního jedince se rozlišovala reaktivní agrese („horkokrevná“, afektivní, impulzivní) a proaktivní agrese (chladnokrevná, očekává odměnu). Reaktivní agrese je prožívána jako odpověď na provokaci a je provázená hněvem. Dítě má často pocit ztráty kontroly, cílem je ubránit se, průvodním jevem je vysoký emocionální arousal. Reaktivně agresivní projevy jsou typické pro děti s nějakým deficitem v sociálních dovednostech, k agresivnímu chování dochází, když jsou frustrovány jejich potřeby. Dítě, které je reaktivně agresivní, ničí věci, když je naštvané, zlobí se a pere se, když ho ostatní škádlí. Proaktivní agrese je nástrojem dosažení dominance, přivlastnění si objektu. Takové dítě necítí zlost a očekává pozitivní výstup. Na proaktivní agresi můžeme pohlížet v duchu Bandurova sociálního učení – je to získané instrumentální chování, spouštěné očekáváním odměny (trest není očekáván). Dítě, které se chová proaktivně agresivně, rozbíjí věci pro zábavu, šikanuje ostatní děti. Šikanu můžeme považovat za třetí typ agrese z hlediska motivace (tyranizování, vztahová agrese), podstatná je nerovnováha moci mezi agresorem a obětí.

V anamnézách dětí, u kterých převažuje jeden typ agrese, jsou nápadné odlišnosti (Tuvblad et al., 2009): pro reaktivní agresi je typické vystavení fyzickému násilí v raném věku, raný výskyt problémů s impulzivitou, deficit pozornosti, odmítání vrstevníky, viktimizace, depresivita, znásilnění; proaktivní agrese je spojena s určitými psychopatickými rysy, smyslem pro humor, schopností vést lidi a později s delikventním

chováním. Tyto dva typy agrese mají také odlišnou vývojovou dynamiku – proaktivní agrese zůstává na stejné úrovni nebo narůstá s věkem, zatímco reaktivní agrese s věkem klesá nebo zůstává na podobné úrovni. Meesters, Muris a Van Rooijen (2007) vnímají u reaktivně agresivních dětí více neurotických symptomů a problémů s regulací pozornosti. Proaktivně agresivní děti si nacházejí proaktivně agresivní přátele, pro reaktivně agresivní děti to neplatí (Poulin, Boivin, 2000). Genetická komponenta agresivity je vyšší u proaktivní agrese, než u reaktivní agrese (Tuvblad et al., 2009). Zdá se, že určité temperamentové charakteristiky (nízká adaptabilita, nízká vytrvalost, vysoká úroveň aktivity) provázejí děti, které se později projevují agresivně, už od kojeneckého věku (Nærde et al., 2014). Existuje částečná podpora pro hypotézu, že reaktivně agresivní chování má v pozadí vyšší úroveň nabuzení, která usnadňuje start stresové reakce (útěk/útok), zatímco proaktivní agrese má v pozadí spíše nedostatečnou úroveň arousalu, jedinec vyhledává riskantní situace, protože je nebojácný a necitlivý (Scarpa, Haden, Tanaka, 2010). V souvislosti s agresivním chováním se mluví i o morálním self dítěte, které se za normálních okolností vyvíjí kolem osmého roku věku (viz například Sengsavang, Krettenauer, 2015).

Pokud sledujeme vnitřní logiku agresivního chování, můžeme rozeznat i více než dva typy agresivního chování. Podle Vissera a kolektivu (2009) i proaktivní agrese může být provázená hněvem, a pokud základním rozlišujícím kritériem mezi reaktivní a proaktivní agresí je cíl, vzniká problém s kategorizací agrese v situacích, kdy agresivní chování sleduje více cílů a jeho motivace je smíšená. Visser s kolegy (2009) člení agresivní chování na 5 typů podle motivace a vnitřní logiky, zajímavá je agrese jako hledání porozumění (agresí dítě chce docílit toho, že útočník pochopí, jak moc mu vadí škádlení, a konflikt bude zažehnán).

Agresivní chování je možné smysluplně členit na více typů podle motivace, projevu, efektu, ale všechny popsané typy agresivního chování mají mnoho společných vnějších (behaviorálních) prvků a často se vyskytují společně (Scarpa, Haden a Tanaka, 2010). Je možné, že kdybychom hledali hlubší motivaci agresivního chování, našli bychom mnoho společného mezi jednotlivými typy agrese. Například z psychoanalytického hlediska (Woods, 1996) agrese souvisí s nestrávenými zážitky agresora, se kterými se snaží vypořádat pomocí destrukce, působení utrpení, snížení významu objektu. V praxi často není možné jednotlivé typy agrese oddělit (motivace agresivního chování se zejména u proaktivní agrese nezjišťuje snadno), proto budeme

mluvit obecně o agresivitě. Také nás bude zajímat ještě širší třída jevů (tzv. výchovné problémy), o kterých budeme mluvit jako o externalizačním chování.

Je mnoho studií, které hledají souvislosti mezi externalizačním chováním a rozmanitými proměnnými z oblasti rodinných vztahů (velmi často používání fyzických trestů nebo rozchod rodičů). Agresivní chování dětí bylo dáváno do souvislosti s hněvem matky, depresí matky, nízkým emocionálním zapojením rodič-dítě a s krutým vyžadováním disciplíny. Například Kimonisová a kolektiv (2006) se zabývali korelátu proaktivní a reaktivní agresivity u předškolních dětí a zjistili, že podstatná je nízká behaviorální inhibice, necitelnost a tvrdé disciplinární praktiky rodičů. Je zajímavé, že fyzické tresty souvisely zejména s proaktivní agresivitou a jen málo s reaktivní agresivitou. Kuppensová a kolektiv (2009) zjistili, že fyzické tresty používali rodiče otevřeně agresivních dětí, psychické ovládání dětí rodiči bylo spojeno se vztahovou agresivitou. Nedostatek účinné behaviorální kontroly je taky tradičně spojován s agresivním chováním dítěte, například podle Millsové a Rubina (1998) rodiče agresivních dětí používají méně příkazů, usměrňujících chování. Jiné studie (Roskam, Stievenart, Van De Moortele, 2009) spojují externalizační chování s vrozenými rizikovými temperamentovými charakteristikami dítěte a potíže v rodinných vztazích považují za následek (okolí reaguje na problémové chování).

Empatie a vřelost rodičů vůči dítěti je další proměnnou, spojovanou s agresivním chováním. Curtner-Smithová a kolektiv (2006) zkoumali vztah mateřského chování a agresivity předškolních dětí z chudých rodin. Ukázalo se, že z mnoha sledovaných proměnných rodičovského chování (empatie, vhodnost očekávání od dítěte, uplatnění moci nad dítětem, tělesné trestání) právě empatie byla v nejsilnějším vztahu k agresivnímu chování dětí (záporná korelace). Miller a kolektiv (2012) vyzdvihují roli matčiny depresivity a otcovy agresivity v rozvoji dětské agresivity. Podobně Maliková a kolektiv (2007) zjišťují, že matčina depresivita a její celkový psychický stav predikují agresivní chování batolete. Smokowski a kolektiv (2017) vyzdvihují úzkostnost rodiče, konflikty mezi rodičem a dítětem a kvalitu partnerského vztahu rodičů jako velmi dobré prediktory agresivního chování latinoamerických adolescentů. Olweus (1980) vnímá u agresivních dětí matčin negativismus a výrazné prosazování moci oběma rodiči. Mateřská vřelost vůči dítěti může být intervenující proměnnou, která moderuje vztah mezi fyzickými tresty a pozdější agresivitou dětí (Alink et al., 2009). Jiné výzkumy roli

mateřské vřelosti jako intervenující proměnné nepotvrzují (Lee, Altschul, Gershoff, 2013).

Rodiny dětí s výchovnými problémy jsou tradičně považovány za odpojené, málo kohezní, a výzkumná zjištění tento předpoklad podporují (Richmond, Stocker, 2006, Roelofs et al., 2006, Sturge-Appleová, Davies a Cummings, 2010, Berdondini, Genta, 2001). Předpokládá se, že agresivní děti cítí větší emoční vzdálenost mezi sebou a rodiči a mají vůči rodičům více negativních pocitů. Problémové chování pak dítěti brání v navazování uspokojivých vztahů s rodiči, sourozenci, vrstevníky. Důležitá je také míra konfliktu mezi rodiči. Marcusová, Lindahlová a Maliková (2001) hledaly souvislosti mezi expozicí dítěte konfliktu mezi rodiči a tzv. agresogenním kognitivním stylem. Děti, vystavené destruktivnímu rodičovskému konfliktu, pravděpodobně nabývají repertoár snadno dostupných agresivních odpovědí na interpersonální problémy a vyvíjejí set přesvědčení, které podporují agresi jako normální a legitimní odpověď na provokaci. Joussemetová a kolektiv (2008) se v longitudinální studii věnují souvislosti mezi psychickou kontrolou a fyzickou agresivitou dětí, zdá se, že rodina působí jako rizikový faktor, nezávislý na dalších rizikových proměnných (například být chlapcem, mít reaktivní temperament ve smyslu připravenosti k vzteku a deficitu emoční regulace, mladou matku a rozvedené rodiče). Také Johnsonová (2003) v longitudinálním výzkumu zjistila, že externalizační (zejména agresivní) chování se vyskytovalo častěji u dětí z „triangulovaných“ rodin. Naopak, pokud dítě mělo zkušenost s dobrými, kohezními vztahy v rodině, mělo to protektivní vliv na chování dítěte za 4 roky, kdy rodina už nebyla hodnocena jako kohezní (Johnson, 2003).

1.3.2 Úzkostné potíže a jejich rodinné koreláty

O úzkostném, inhibovaném chování se často mluví jako o opaku agresivity, v zahraniční literatuře se setkáváme s pojmem internalizační potíže (zahrnují úzkosti a depresi), název předpokládá neadaptivní zacházení s emocemi (jejich potlačení). Úzkostnost se považuje za mírně dědičnou, častěji se vyskytuje u mužů, než u žen (Pozzi, Janiri a Guglielmo, 2014). Cloningerova typologie úzkostného temperamentu zahrnuje vysokou úroveň vyhýbání se riziku, závislost na odměně a nízkou úroveň hledání nových zkušeností.

Úzkost lze popsat jako stálý a pervazivní strach, který není vázán na specifický objekt, událost nebo jiný zdroj. Lidé ale mají tendenci spojovat emoce s obsahem, proto se

úzkost druhotně spojuje s reprezentacemi, které jí poskytují obsah. Úzkostný člověk je ve svalové tenzi, může mít zažívací potíže, známky nabuzení autonomního nervového systému (závrať, dušnost), to vše je na prožitkové úrovni doprovázeno úzkostí a starostmi napříč různými situacemi (starosti jsou řetězce myšlenek a představ, poznamenaných negativním emočním obsahem, spojené s očekáváním negativního výsledku, je to kognitivní strategie k redukci úzkosti). Z původní funkce obranného mechanismu se úzkost může vyvinout ve způsob fungování (Pozzi, Janiri a Guglielmo, 2014), pak říkáme, že člověk je úzkostný.

Úzkostní lidé se cítí ohrožení, jsou nejistí, vyhýbaví. Regulace emocí je u úzkostných lidí oslabená, a to se týká výskytu, intenzity, trvání a exprese emocí. My budeme mluvit o úzkosti jako o symptomu nebo úzkostnosti jako o způsobu prožívání, nikoliv jako o poruše, tím spíše, že hranice jednotlivých úzkostných poruch se často překrývají. Úzkostné děti jsou inhibované, neurotické, jsou motivované neúspěchem (vyhnout se mu). Vyhýbají se novým situacím, jsou velmi citlivé na potrestání. Zdá se, že úzkostná porucha se rozvíjí, když predisponovaní jedinci jsou vystaveni raným averzivním zážitkům (Pozzi, Janiri a Guglielmo, 2014), internalizační symptomy (úzkost a deprese) jsou spojeny s negativním afektem. Děti s převládající negativní afektivitou častěji reagují na nové, neznámé nebo stresující podněty smutkem, diskomfortem, hněvem, frustrací, strachem (Crawford, Schrock, Woodruff-Borden, 2011). Kromě negativní afektivity a citlivosti vůči hrozbám mají internalizační symptomy i behaviorální komponentu: reflexní vyhýbání se, inhibice přibližování. Podle Lindahlové, Bergmanové a Malikové (2012) internalizační chování je reakcí na prožívaný smutek.

S internalizačními symptomy dětí souvisí internalizační symptomy rodičů (Hughes, Hedtke, Kendall, 2008). Rodiny dětí s internalizačními potížemi se vyznačují soutěživostí v rodičovském páru, konfliktem, nemožností komunikace a na úrovni celé rodiny nedostatkem hravosti (Balottin et al., 2017). Účast dítěte na mezigenerační koalici předpovídala úroveň jeho úzkosti (Sabatelli, Anderson, 1991). U dětí z rodin s enmeshmentem se vyskytuje více internalizačních symptomů (Sturge-Apple, Davies a Cummings, 2010). Wood a kolektiv (2009) hledali společné účinné prvky napříč různými přístupy k rodinné terapii a zjistili, že společná je redukce rodičovské intruzivity ve vztahu k dítěti na konci terapie.

Rodiče úzkostných dětí (jak otcové, tak matky) neodměňují nezávislost dětí, nepodporují je v tom, aby samy hledaly řešení problémů (Murphy, Flessner, 2015).

Mathijssen a kolektiv (1998) zjišťují, že patologické prvky ve vztahu mezi matkou a dítětem se pojí více s externalizačními symptomy dítěte, patologické prvky ve vztahu mezi otcem a matkou s internalizačními symptomy. Další empirická studie si všímá společného výskytu depresivity dítěte, otcovy nespokojenosti v manželství a dítětem vnímané mezigenerační koalice (Wang, Crane, 2001). Zdá se, že zapojení dítěte do nevhodných rodinných konstelací, převrácená hierarchie, nedostatek autonomie dítěte podkopávají jeho zdroje a činí ho zranitelným.

Dlouho se tradovalo, že u úzkostných dětí se častěji setkáváme s větší interpersonální blízkostí v rámci rodiny a hyperprotektivitou ze strany rodičů (Berdondini a Genta, 2001, Peleg-Popko, Dar, 2001). To všechno brání procesu individuace a psychického zrání, tím se narušuje zdravý vývoj dítěte, které pak je úzkostné. Millsová a Rubin (1998) pozorovali interakci mezi matkami a dětmi a všimli si, že matky úzkostných dětí skutečně používají mnohem více přímých pobídek ke konkrétní činnosti. Zdá se však, že vysoká koheze v rodinách úzkostných dětí není obvyklá, nejvyšší rodinná koheze se vyskytuje v rodinách dětí bez větších potíží, v rodinách dětí s internalizačními potížemi ale koheze bývá vyšší, než v rodinách dětí s externalizačními problémy (Yahav, 2002). Jewell a Stark (2003) při porovnání celkové rodinné koheze v rodinách dětí s depresivními symptomy a v rodinách dětí s poruchami chování naopak zjistili, že rodinná koheze byla u obou skupin dětí stejná. Zdá se, že koheze je v lineárním reverzním vztahu s úzkostnými a depresivními symptomy (Queen et al., 2013, Jewell a Stark, 2003). Queen a kolektiv (2013) rozlišovali spojitost mezi internalizačními potížemi chlapců a dívek, pro chlapce byla z hlediska intenzity potíží důležitá rodinná koheze (čím vyšší, tím menší intenzita symptomů), pro dívky expresivita a méně koheze (přítomnost konfliktů v rodině s internalizačními symptomy nesouvisela).

Zdá se, že mnoho rodinných vztahových fenoménů, které jsou popsány v rodinách dětí s internalizačními potížemi, se v nějaké míře vyskytují i v rodinách dětí s externalizačními potížemi. Výstupy výzkumných studií jsou nejednotné, celkově vnímáme větší shodu v předpokladu nižší koheze v rodinách dětí s výchovnými problémy než v předpokladu vyšší koheze v rodinách úzkostných dětí. Je otázkou, jestli nedostatek spolehlivých vodítek pro rozlišení mezi rodinami dětí s výchovnými a úzkostnými potížemi souvisí s nedostatky ve výzkumu rodinných vztahů. Zlost a frustrace predikují jak internalizační, tak externalizační potíže, ale strach je spojen spíše s internalizačními symptomy a hněv s externalizačními (Rothbart, 2007). Je možné, že výchovné a úzkostné

potíže, které patří do širších celků externalizačních a internalizačních potíží, jsou projevy jednoho hloubkového faktoru (D. Reiss, 2016). Také Iandolo, Esposito a Venutti (2012) se domnívají, že to, čemu říkáme externalizační nebo internalizační potíže, jsou dvě stránky jednoho problému, pro obě tyto skupiny dětí je společné, že vyprávějí příběhy s větším objemem negativních obsahů a nevyřešených problémů.

Minuchin popisoval vztahy v rodinách dětí s výchovnými problémy jako oscilující mezi odpojeností a nediferencovaným celkem bez hranic (Minuchin, Montalvo, 1967). Sturge-Appleová, Davies a Cummings (2010) si všimli, že internalizační symptomy měly v podobné míře děti z odpojených a triangulovaných rodin. Barber a Buehlerová (1996) poukazují na nízkou rodinnou kohezi v rodinách hůře prospívajících dětí, to platilo jak pro děti, které se projevovaly agresivně, tak pro ty, které se projevovaly úzkostně. Tradiční pojetí předpokládá, že rodiny úzkostných dětí budou příliš kohezí, rodiny dětí s výchovnými problémy odpojené, a rodiny dětí bez potíží s chováním a prožíváním budou někde mezi nimi. Novější teorie pracují s předpokladem lineárního vztahu mezi rodinnou kohezí a prospíváním členů rodiny (koheze je chápána jako protektivní faktor), v tom případě by nejvyšší byla koheze v rodinách dětí bez výrazných potíží. Yahav a Sharlin (2002) si všimli, že děti s externalizačními potížemi se cítí být nespravedlivě obviňované otcem a matkou, děti s internalizačními potížemi se cítí být obviňované specificky matkou v podobné míře jako děti s externalizačními potížemi (celkově se cítí nejméně obviňované děti z kontrolní skupiny). Autoři považují za podstatné pocíťované odmítání dítěte rodičem (zažívají obě skupiny dětí).

Ukazuje se také, že děti mohou mít zároveň externalizační a internalizační symptomy, mohou být zároveň úzkostné a agresivní. Meesters, Muris, a Van Rooijen (2007) poukazují na to, že externalizační (rušivé chování) a internalizační (úzkost, deprese) symptomy jsou nejčastěji diagnostikované kategorie u dětí a adolescentů a často se vyskytují společně. Priddisová a kolektiv (2014) zkoumali poměrně malý vzorek agresivních dětí a všimli si mnoha emočních a sociálních problémů, tyto děti měly více úzkostných, depresivních a obsedantně-kompulzivních problémů. Gereová a kolektiv (2013) se zabývali hyperprotektivitou u matek dětí s kombinací úzkostných a výchovných potíží (byla vysoká). Sturge-Appleová, Davies a Cummings (2010) zaznamenali, že enmeshment v rodině na začátku měření se pojil s internalizačními symptomy dítěte, při druhém měření s internalizačními a také externalizačními symptomy.

1.4 Závěry vyplývající z přehledu literatury o vztahovém životě rodiny

Vztah mezi životem rodiny a potížemi dítěte je složitý, případná kauzalita není jednosměrná. Literatura, která se zabývá souvislostmi mezi fungováním rodiny a symptomy dítěte, je plná rozporů a výsledky jsou limitovány díky používání mnoha různých metodologických přístupů a konkrétních metod. Zkoumání souvislostí stěžuje skutečnost, že jakmile se symptom objeví, mění vztahové struktury v rodině, rodiče intenzivněji obviňují, odmítají nebo ochraňují dítě, u kterého se vyskytl nějaký symptom (Wang, Crane, 2001). Celkově však převažuje předpoklad primárního vlivu kvality rodinných vztahů na symptomy dítěte. Kvalita rodinných vztahů dovoluje předpovědět budoucí potíže a podporuje nebo brzdí léčbu specifických symptomů (léčba obsedantně-kompulzivní poruchy bývá nejméně účinná u dětí z nejméně funkčních rodin (Murphy, Flessner, 2015)). Velmi zjednodušeně můžeme říct, že rodinná koheze je obecně protektivní faktor vzhledem k individuálnímu vývoji dětí, zatímco konflikty jsou obecně rizikovým faktorem.

Předpoklad o nízké kohezi v rodinách dětí s výchovnými (externalizačními) potížemi, střední kohezi v rodinách dobře adaptovaných dětí a vysoké kohezi v rodinách dětí s úzkostnými (internalizačními) potížemi se jeví jako překonaný nebo přinejmenším problematický, protože nejvyšší koheze je v mnoha výzkumných studiích naměřená v rodinách dobře adaptovaných dětí. Rozdíly v měřených aspektech vztahového života rodiny mezi dětmi s úzkostnými a výchovnými potížemi jsou poměrně malé. Jedná se o překvapivé zjištění i proto, že klinicky se rodiny úzkostných dětí jeví jinak než rodiny dětí s výchovnými potížemi.

Vedle rozdílů ve vztahovém životě rodin dětí s úzkostnými a výchovnými potížemi se diskutuje o rozdílech mezi internalizačními a externalizačními potížemi dětí. Ukazuje se, že řada dětí vykazuje kombinaci externalizačních a internalizačních symptomů. Ozývají se hlasy, které poukazují na možnou společnou etiologii těchto dvou velkých skupin potíží. To může ještě zkomplikovat hledání prvku rodinného života, charakteristických pro jednotlivé typy potíží.

2. Dítě jako zdroj informací

Dosud jsme se zabývali interakcí dítěte a rodinného systému, ve kterém vyrůstá, a dopadům těchto vzájemných vlivů na vývoj dítěte. Ukazuje se ale, že může být podstatné, jak dítě vnímá rodinu, ve které vyrůstá. Zájem o pohled dětí na rodinu roste, ale stále ještě není dostatek studií, které by mapovaly tuto problematiku z pohledu dětí. Zatím převažují informace, získané od dospělých členů rodiny. Proto považujeme za důležité uvést, jak přesně děti vnímají, popisují a rozumí dění ve svém okolí. Získávání informací o rodině od dítěte je specifické, většinou není možné použít dotazník a rozhovor má mnoho úskalí. Za nejproblematictější aspekty informací od dětí se považuje vysoká dětská sugestibilita a nepochopení podstaty dění. V této kapitole se budeme zabývat tím, jak moc a v jakých případech jsou obavy z nespolehlivosti dětské výpovědi oprávněné. Podrobněji jsme se tímto tématem zabývali jinde (Uholyeva, 2015a).

2.1 Schopnost zapamatovat a vybavit si události

O dětech se všeobecně předpokládá, že jejich paměť je méně spolehlivá než paměť dospělých, že si zapamatují méně informací, vštípené informace udrží po kratší dobu a že vybavování si vzpomínek je u dětí snáze ovlivnitelné mnoha nekontrolovatelnými vlivy. V kontextu soudního líčení jsou děti vnímány jako mnohem méně důvěryhodní svědci. Paměť dětí (a mentálně postižených jedinců) se v mnoha laboratorních testech skutečně jeví jako výrazně horší, než paměť dospělých (a jedinců s průměrnou inteligencí). Ve zkouškách tohoto typu probandí mají za úkol zapamatovat si slova ze seznamu nebo prezentovaný příběh. Když zkoumáme nezáměrnou, implicitní paměť v autobiografickém kontextu, rozdíly mezi dětmi a dospělými a mezi jedinci s různou inteligencí jsou menší. Fivush (2002) považuje už čtyřleté děti za schopné zapamatovat si detaily významných událostí (narození sourozence) a vybavit si je i po letech.

Gordon a Connolly (2010) porovnávali výsledky studií, které se zabývaly různými aspekty dětské paměti. Ukázalo se, že instrukce dobře si něco zapamatovat nebo na to zapomenout má různý efekt v závislosti na materiálu, kterého se ty instrukce týkají. Zatímco u slov, které se děti učí, instrukce fungují (děti, podobně jako dospělí, si vybaví méně slov ze seznamu, na který měly zapomenout), vzpomínky na autobiografické události takto nelze ovlivnit, dokonce naopak, instrukce zapomenout nějakou událost vede

k tomu, že dítě na ni myslí častěji. Výzkumníci postupně začali vytvářet situace v přirozeném prostředí dětí a zkoumali, jakým způsobem si děti tyto informace vybavují.

Vybavování je obecně lepší, když mezi událostí a vybavováním neuplynulo příliš mnoho času, ale intenzita a valence zážitku hraje při vybavování nezanedbatelnou úlohu: děti, které považovaly zkušenost (u lékaře) za bolestivou, si na událost vzpomněly lépe než děti, které ji za bolestivou nepovažovaly (Rocha, Marche a Briere, 2013). Podobně vyznívá longitudinální výzkum vzpomínek tříletých a čtyřletých dětí na hurikán Andrew (Fivush, 2002): děti si podobně jako dospělí vybavovaly více informací v případě, že hladina stresu při cílové události nebyla ani příliš vysoká, ani příliš nízká. Zajímavé bylo, že s odstupem 6 let, při druhém rozhovoru, si děti vybavily dvakrát tolik přesných informací, než bezprostředně po hurikánu (některé paměťové stopy mohou přetrvávat v neverbální, neuspořádané podobě). Děti z různých skupin se lišily mírou pobídek a dodatečných otázek, které potřebovaly, aby podaly zprávu o hurikánu. Vybavování ovlivňuje také případná dysforie dítěte při rozhovoru o události (Drummond et al., 2006).

Když se zajímáme o život rodiny, zajímají nás spíše scénáře (obvyklý sled událostí), než výjimečné události. Pokud se události opakují s určitou pravidelností, pak jak děti, tak dospělí mají tendenci stírat rozdíly mezi jednotlivými událostmi a scénáři (reprezentují spíše očekávané nebo typické události). Zdá se, že scénáře se uchovávají déle a deformují jednotlivé události tak, aby odpovídaly scénáři (Lamb, Sternbergová, Esplin, 1995), někdy vyplňují mezery v paměti nebo překrývají nepohodlný obsah vztahující se ke konkrétní události, jako je například lhaní rodiče (Haugaard, 1993). Scénáře si podle Fivushe (2002) pamatují už dvouleté děti. Zdá se, že i malé děti jsou schopné vštípit a uchovat vzpomínky na události, které pro ně mají osobní význam. Stabilní vzpomínky na události můžeme očekávat už u předškolních dětí.

2.2 Sugestibilita

Sugestibilitu můžeme široce definovat jako rozsah, ve kterém lidé akceptují a inkorporují informace, které přicházejí po události, do vybavování si samotné události. Jednou z mnoha zatím nezodpovězených otázek, spojených se sugestibilitou, je, zda sugesce ovlivňuje jen aktuální výpověď dítěte (podlehne nátlaku), nebo i samotnou paměťovou stopu, vztahující se k události. Loftus (2004) zastává názor, že se v důsledku sugesce mění (vzniká) i paměťová stopa, zatímco jiní výzkumníci (Akehurst, Burden, Buckle, 2009, Otgaar et al., 2010) poukazují na to, že efekt sugesce postupně vyhasíná, proto lze předpokládat, že původní vzpomínka na události existuje a změna výpovědi je jen situační podřízení se sociálnímu nátlaku. Projevy situační úzkosti u dětí, které podlely sugesci, v porovnání s dětmi, které ne dezinformace nepřistoupily (Almerigogna et al., 2007) a návrat k původní verzi události, jakmile pominul sociální nátlak (Otgaar et al., 2010), mluví pro situační podlehnutí nátlaku a proti trvalé změně vzpomínky. V rámci rodiny můžeme uvažovat o případné změně paměťové stopy ve vztahu k událostem, o kterých starší členové rodiny opakovaně vypráví ze svého pohledu.

Podle Ghettiové, Qina a Goodmanové (2002) na falešné vzpomínky lze pohlížet jako na neschopnost adekvátně posoudit zdroj aktivované informace. Informace o událostech jsou spolu díky procesu kódování svázány, příležitostně pak nějaký klíč aktivuje určitý set těchto informací. Falešná vzpomínka pak vzniká, když informaci, která pochází například z rozhovoru o události, považujeme za takové, co patří k samotné události. Produkce falešných vzpomínek u dětí probíhá zřejmě podobně, jako u dospělých, ale mladší (pětileté) děti si jsou méně jisté správností toho, co říkají (Ghettiová, Qin a Goodmanová, 2002). Otgaar, Candelová a Merckelbach (2008) si všimají snadnějšího vzniku a přetrvávání falešných vzpomínek s negativní valencí. Zdá se, že negativní vzpomínky jsou mezi sebou propojenější, negativně prožívána událost aktivuje jiné negativní události a vznik falešných vzpomínek je snazší.

Snadnost a rozsah, ve kterém dítě podlehe sugesci, může souviset s faktory na straně dítěte (nejčastěji se předpokládá kognitivní oslabení, dítě snadněji přijme nabízené informace, když na fakta zapomnělo), nebo také se situačními, nejčastěji sociálními faktory (dítě mění výpověď, když cítí nátlak). O vytvoření profilu vysoce sugestibilního dítěte se pokoušely Brucková a Melnyková (2004), jejich studie se setkala s velkým ohlasem a dočkala se reprintu v roce 2011. Ukazuje se, že mladší děti jsou o něco sugestibilnější než starší děti, ale rozdíly jsou mnohem menší, než se všeobecně předpokládalo. Za nejvíce poplatné sugesci můžeme považovat předškolní děti (Bruck a Melnyk, 2004), od nástupu do školy vystupují do popředí jiné proměnné (Chae, Ceci, 2005). Inteligence hraje roli zejména v případě, že je subnormní (IQ záporně koreluje se sugestibilitou), ale pokud jsou děti ve vzorku normálně inteligentní, spojitost mezi sugestibilitou a inteligencí není nijak významná (Bruck a Melnyk, 2004, Gignac a Powell,

2006). Podle Henry a Gudjonssona (2003) děti s mentální retardací si byly mnohem méně jisté svou odpovědí a snadněji ji měnily, ale nebyl velký rozdíl mezi dětmi s mentální retardací a s inteligencí v mezích normy v tom, nakolik spontánně reprodukovaly podsunuté zavádějící informace při dalším rozhovoru (ve všech skupinách necelá třetina dětí). Na sugestibilitu může mít vliv úroveň mentální organizace poznatků (funkční nebo pojmová), která se mění s věkem (Ceci, Papierno a Kulkofsky, 2007). Verbální inteligence a narativní schopnosti dítěte obecně přispívají k odolnosti dítěte vůči zavádějícím otázkám, ale nemají spojitost se schopností odolávat nátlaku, pokud je vyvíjen (Kulkofsky, Klemfuss, 2008, Bruck a Melnyk, 2004, Chae a Ceci, 2005). Paměť jako schopnost překvapivě nemá podle všeho velký vliv na sugestibilitu (Bruck a Melnyk, 2004). Socioekonomický status nemá podstatný vliv na sugestibilitu dítěte (Bruck a Melnyk, 2004, McFarlane, Powell, Dudgeon, 2002). Kreativita jako schopnost kladně koreluje se sugestibilitou dítěte (Bruck, Melnyk, 2004). Sugestibilitu zvyšuje stres při vybavované události (Bruck a Melnyk, 2004), situační úzkost a úzkostnost jako rys rovněž zvyšuje sugestibilitu (Almerigogna et al., 2007).

Nástroje, které chtějí předpovědět, jak velké je riziko, že dítě podlehe sugesci (nejpoužívanější jsou Gudjonssonovy škály GSS2 a VSSC), pracují s tím, jak dítě reaguje na zavádějící otázky a na negativní zpětnou vazbu (dítěti je sděleno, že udělalo řadu chyb a že se test musí zopakovat. To, jak dítě reaguje na zavádějící otázky a na nátlak, předpovídá jeho pozdější sugestibilitu (Miles, Powell a Stokes, 2004, Miles et al., 2007). Milesová, Powell a Stokes (2004) považují za nejdůležitější míru sociálního nátlaku při rozhovoru, ten podle nich převažuje nad způsobem formulace otázek, inteligencí a jazykovou kompetencí dětí. Pozdější sugestibilitu lépe předpovídá reakce dětí na nátlak, než odpovědi na zavádějící otázky (McFarlane, Powell, 2002)

Gilstrapová a Ceci (2005) se zabývali sugescí jako oboustranným procesem. Zdá se, že při nestrukturovaném rozhovoru je účinek mnoha typů sugestivních otázek slabší (jde o načasování). Konkrétní otázky, položené v rámci nestrukturovaného rozhovoru, vedly velmi často k odmítnutí odpovědi, na rozdíl strukturovaných rozhovorů, kde se dítě pokusilo o odpověď, i když si vlastně nepamatovalo, co se stalo. Všimli si také, že když dítě odpovídalo „ne“, experimentátor na to často reagoval sugestivní otázkou. Zdá se, že rozhovor, který je veden neempatickým způsobem (experimentátor jedná s odstupem, je odtažitý), zvyšuje situační úzkost dítěte, které pak snadněji podléhá sugestivním otázkám, zatímco „podporující“ rozhovor (experimentátor se usmívá, navazuje oční kontakt) umožňuje dítěti odmítnout sugestivní otázky (Almerigogna et al., 2007). Nepravdivé informace od dětí jsou často získávány tazatelem, který měl už před rozhovorem s dítětem jasnou představu o tom, co se stalo, například přesvědčení policistů o sexuálním zneužívání dětí učitelkou ovlivnilo výsledky a vedlo k nespravedlivému odsouzení (Schreiber, 2000).

2.3 Lhaní a jeho detekce

Schopnost podat svědectví sama od sebe nestačí, důležitý je také předpoklad, že dítě chce podat pravdivé svědectví, že je upřímné (týká se to situací, kdy můžeme předpokládat motivaci pro úmyslné zkreslení výpovědi). Dospělí si většinou myslí, že děti nejsou dobří lháři, ale už ve třech letech mohou mít děti tajemství nebo lhát, aby se nedostaly do potíží (Saykaly et al. 2013, Talwar et al., 2002), a už předškoláci umí vyprávět smyšlenou historku tak, že ji dospělí nerozeznají od pravdivé (Miles, Powell a Stokes, 2004). Zdá se dokonce, že děti, které záměrně lžou, působí mnohem jistěji než děti, které podlely sugesci, a jako takové působí důvěryhodněji (Yi a Ceci, 2011).

Vědomé rozhodnutí lhát souvisí s vlastními zájmy dítěte, jako je strach z trestu nebo třeba i snaha získat nějakou výhodu. Nevíme, jestli se děti a dospělí mezi sebou liší v tom, jak často záměrně lžou. Když Talwarová a kolektiv (2002) vystavili děti situaci, kdy si mohly vzít zakázanou hračku, 86 % dětí porušilo zákaz a většina z nich pak (s výjimkou tříletých) lhala. Do rozhodnutí lhát vstupuje očekávání trestu (Talwar a Lee, 2011, Talwar et al., 2004). Dítě může mít specifickou definici pravdy pro danou situaci, například mnoho čtyřletých dětí považují jakoukoliv verbální netaktnost (například nadávky) za lež, mnoho šestiletých dětí nebere v úvahu záměr mluvčího při posouzení, zda nepřesná výpověď je lež nebo omyl (Haugaard, 1993).

Obtížnost rozpoznání lži u dítěte je zhruba stejná, jako rozpoznání lži u dospělých (Yi a Ceci, 2011), úspěšnost se pohybuje něco málo nad 50 % (Leach et al., 2004, Ball, O'Callaghan, 2001). Motivaci lhaní (zastírání drobné krádeže nebo instrukce experimentátora) nebylo možné odhalit vůbec (Leach et al., 2009). Mluví se o tom, že v rozpoznávání pravdivosti toho, co dítě říká, si nejlépe vedou rodiče podobně starých dětí (Leippe, Manion, Romanczyk, 1992), ale v jiných výzkumech se tento náález nepotvrdil (Leach et al., 2009). Důvěryhodnost dítěte v očích posuzovatelů ovlivňuje sebejistota dítěte, pravděpodobnost, že si dítě může něco takového pamatovat, obsah výpovědi, věk dítěte a výraz tváře, přitom žádné z těchto vodítek fakticky nepomáhá rozpoznat lež od pravdivé výpovědi (Ball, O'Callaghan, 2001). Dokonce se znalostí faktického stavu věci není snadné vytvořit seznam atributů pravdivé nebo lživé výpovědi a výsledky jednotlivých studií se rozcházejí (Akehurst, Manton a Quandte, 2011, Saykaly et al., 2013).

2.4 Metody získávání nezkreslených informací od dětí

To, jakým způsobem s dítětem mluvíme, má zásadní vliv na kvalitu získaných informací, mnohdy výraznější, než schopnosti a další individuální charakteristiky dítěte (Ball a O'Callaghan, 2001). Mezi výzkumníky panuje shoda v tom, že při volném vybavování děti uvádějí prakticky jen přesné informace (Rocha, Marche a Briere 2013, Camparová, Wagnerová a Saywitzová, 2001, Henri a Gudjonsson, 2003). Ale při rozhovorech s dětmi se volnému vybavování věnuje jen velmi málo prostoru. Warren a kolektiv (cit. podle Hutcheson et al., 1995) naměřili méně než 1 % času, věnovaného volnému vybavování při rozhovoru s dítětem (44 % bylo věnováno přímým otázkám, z toho jen 10 % otevřených, 16 % navazování kontaktu, 5 % oficiálním informacím, 6 % hodnocení schopností dítěte vůbec něco vyprávět a 3 % uzavírání). Děje se tak zřejmě proto, že dětské spontánní vyprávění o události sice odpovídá skutečnosti a je smysluplné, ale také fragmentární a nekompletní, existuje dokonce termín „dětská stručnost“ (*kiddie conciseness*). Tazatele tyto informace neuspokojí, proto se snaží získat doplňující informace dalšími a opakovanými otázkami, a to může kontaminovat výpověď. Větším počtem otázek spolehlivě získáme více informací, ale jde o informace z velké části nepřesné (Hutcheson et al., 1995). Ještě horší dopad na kvalitu získaných informací mají zavádějící otázky, například dotaz na barvu neexistujícího kelímku nebo na počet nalezených rostlin na výletě, který se nikdy neuskutečnil (Rocha, Marche a Briere, 2013, Campar, Wagner a Saywitz, 2001). Zdá se, že když už je nezbytné pokládat dítěti otázky, nejmenší je riziko zkreslení výpovědi u otevřených otázek, pobízejících k vyprávění. Někdy musíme položit sugestivní otázky, pak je dobré nechat je na konec rozhovoru a snažit se přinášet co nejméně nových informací („stalo se ještě něco s...?“).

Vybavování si podrobností cílových jevů je možné podpořit vizuálními klíči, například „připomínajícími“ kartičkami, se kterými se pracuje v rámci metody NE (Narrative Elaboration) Saywitzové a Snyderové (1996). Každá z klíčových karet obsahuje velmi obecnou a schématickou kresebnou reprezentaci čtyř kategorií: a) účastníci, b) místo, c) akce, d) konverzace a afektivní stavy relevantní k cílové události. V průběhu vyprávění se dítěti ukazuje kartička, tazatel se ptá: „Vzpomínáš si teď ještě na něco dalšího?“. Zdá se, že pomocí těchto vizuálních klíčů je možné získat více informací o skutečných událostech, ale nikoliv o falešných událostech (Campar, Wagner a Saywitz, 2001). Kartičky NE na rozdíl od dalších otázek podporují vyprávění, ale nedochází k fabulaci, dítě neprodukuje další falešná tvrzení. V empirické části dizertace použitý FAST (Family System Test), vyvinutý Gehringem a Wylerem v roce 1986, pracuje s dětským

vyprávěním podobně, jako NE. Dřevěné figurky dítěti pomáhají strukturovat komplikovanou vztahovou strukturu rodiny, následující otázky podporují vyprávění, konkrétní otázky přicházejí až na konci.

Při rozhovoru s dítětem můžeme doporučit pracovat zejména s informacemi, které dítě poskytne samo, a k informacím, které podává jako odpověď na konkrétní otázky, přistupovat s rezervou. Je pozoruhodné, že u dospělých, kteří přiznávají, že si něco nepamatují, tento nedostatek paměti akceptujeme, ale na děti tlačíme, aby si „vzpomněly“, máme pocit, že nám kýženou informaci určitě poskytnou, když se správně zeptáme. Opakované rozhovory vedou ke zkreslení, proto je první rozhovor nejdůležitější.

2.5 Porozumění pro mezilidské vztahy a interakce

Zdá se, že děti už v předškolním věku mají dostatečný výkon paměti a vyjadřovacích schopností, aby podaly určité svědectví o události. Ale mají hlubší pochopení pro tyto události? Rozumí sociálnímu dění kolem sebe? Jak si vykládají realitu? Jsou schopné smysluplně uvažovat o motivaci? U dětí můžeme předpokládat časovou prodlevu mezi vytvořením implicitního porozumění pro sociální mechanismy a schopností toto poznání verbalizovat. Například popisy vlastností osobnosti se hojně vyskytují v řeči sedmiletých a osmiletých dětí, ale je pravděpodobné, že už před tím vzniká určitá předverbální představa o vlastnostech (Heyman, Gelman, 1998).

Ještě před tím, než dokáží verbalizovat svá rozhodnutí a jejich důvody, děti dokáží používat své znalosti o jiných osobách pro účinné rozhodování. Když si má dítě vybrat zdroj informací, dává přednost mluvčím, od kterých dostávají kvalitní a užitečné informace, a to už v předškolním věku (Gillis a Nilsen, 2013). Děti společně s dospělými dají na sebejistotu a přesnost svědka (Tenney et al., 2001), když se mluvčí tváří dostatečně sebejistě nebo prokáže svou znalost, překonají i tendenci důvěřovat spíše dospělým než dětem. Pozorování chování ostatních lidí děti využívají k tomu, aby předvíдалy jejich chování a věděly, co mají od této osoby očekávat. Podle Schlottmannové a Andersona (1995) zpracovávání sociálně významných informací u dětí je celkově velmi podobné tomu, jak s těmito informacemi zacházejí dospělí.

Heymanovou a Gelmanovou (1998) zajímalo, zda děti disponují hlubším porozuměním pro motivy jiných lidí, zda jsou schopné jít za povrchní pozorování chování (založené na konzistenci v chování) a dosáhnout hlubšího porozumění, které předpokládá psychologicky smysluplnou úvahu: ublížit někomu lze záměrně nebo náhodou, vzít dítěti hračku je možné i proto, aby se předešlo udušení a podobně. Smysluplné pochopení vlastností jiných lidí předpokládá porozumění skutečnosti, že to, co je snadno k vidění (chování a výsledky činnosti) není postačující pro to, abychom pochopili, jaký aktér je a

co od něj můžeme očekávat. Autorky (Heyman a Gelman, 1998) se ptaly děti ve věku 5 až 12 let na emoční odpověď aktéra (člověk, který kreslil obrázky do cizího sešitu a jehož motivace se v jednotlivých verzích lišila), a ve všech věkových skupinách děti konzistentně uváděly jako spokojenější s kladným výsledkem aktéry s dobrým úmyslem a s náhodným úmyslem, a spokojenější s negativním výsledkem aktéry s negativním úmyslem. Pro rozhodnutí, jestli je aktér milá osoba, byl ve všech věkových skupinách důležitý motiv. Jen pětileté a sedmileté děti byly ještě hodně vázané na výsledek (jestli se ty obrázky majiteli sešitu nakonec líbily, nebo ne), na rozdíl od starších dětí a dospělých. Ale když se děti měly rozhodnout, jestli by si s aktérem chtěly kamarádit, i u těch nejmladších byl nejdůležitější motiv. Ve většině měření nebylo rozdílů mezi dětmi a dospělými (je však možné, že v méně přehledných situacích starší děti a dospělí budou usuzovat lépe, protože lépe rozpoznají jemnější indicie). Celkově můžeme říct, že mladší děti (5 až 7 let) při hodnocení více vycházejí z výsledku činnosti než starší děti, to je v souladu s Piagetovou koncepcí morálního vývoje, a snadněji aplikují vlastnosti na chování než na psychické stavy.

2.6 Schopnost podat informace o vlastních emocích

Děti, zejména předškolní, nerozumí některým otázkám a je pro ně obtížné verbálně vyjádřit, co prožívají a jak hodnotí vztahy. Ale když se situace přizpůsobí možnostem dítěte, je možné získat relevantní informace o emocích i od předškoláků. Už tříleté děti byly schopné vybrat fotografie obličejů, konzistentních s tím, jak se cítily, a jejich výběr byl v souladu s emocí, kterou měla vyvolat experimentální situace, a s hodnocením vnějších projevů emocí školenými pozorovateli (Durbin, 2010). Konzistentní popis vlastních pociťovaných problémů předškolní děti dokázaly vyjádřit pomocí interaktivního loutkového divadla (Berkeley Puppet Interview), chlapci zmiňovali více problémů v chování, dívky více emočních problémů (Ringoot et al., 2013). Podobně Norwood (2007) uvádí, že děti už v mladším školním věku spolehlivě rozliší vlastní vnitřní stavy, ale mají potíže s jemnějšími rozdíly (nerozlišují mezi úzkostnými a depresivními symptomy).

Záleží jak na způsobu, jak se děti ptáme, tak na povaze zkušenosti, která je naším cílem: zatímco bolest umí verbálně vyjádřit již velmi malé děti, verbální vyjádření nepříjemných emocí je pro děti do 12 let velmi obtížné (Jacobson et al., 2013). V předškolním věku děti získávají určitou představu o mentálních procesech: čtyřleté děti už (na rozdíl od tříletých) rozumí nutnosti něco vědět předtím, než se to vybaví nebo zapomene (Lyon a Flavell, 1994). Ve čtyřech letech děti většinou umí popsat konflikt mezi rodiči (Clements et al., 2014).

2.7 Informace od dítěte ve výzkumu rodinných vztahů

Informace o vztazích v rodině už nejsou považovány za jednoduše konstatovaný údaj, který můžeme získat ze sdělení jedné (dostupné) osoby. Mezi členy jedné rodiny jsou značné rozdíly v tom, jak vnímají tuto rodinu a procesy v ní (Feldman, Wentzel, Gehring, 1989, Jennings, Howe, 2001, Baxter, Weston, 2011, Cyril et al., 2016), přičemž vize otců a matek se shodují více, než vize rodičů a dětí (Kerig, 1995, Dreman, Shemi, 2004). Zdá se, že jednotliví členové rodiny jsou citliví na různé vrstvy významů nebo na různé aspekty dynamiky vztahů v rodině. Chceme-li co nejlépe porozumět rodině a jejímu fungování, je dobré mít informace o životě rodiny od všech jejích členů. Tyto informace můžeme získat při společné diskuzi celé rodiny, pozorováním rodinných interakcí (ať už v přirozených, nebo laboratorních podmínkách), nebo získáním výpovědi jednotlivých členů (o sobě, o jiných členech, o procesech) s následným sestavením ucelené představy o jejím fungování. Popis rodiny jejími jednotlivými členy se často výrazně liší a je zatížen jejich vlastním prožíváním (depresivní člověk vnímá všechny procesy v rodině z této negativní pozice). Společný (konsenzuální) popis rodinných vztahů je zatížen skupinovými procesy, například sociální desirabilitou (ze společné diskuze vznikají obrázky mnohem koheznějších rodin, než jak je popisují jejich jednotliví členové (Feldman, Wentzel a Gehring, 1989)), nebo mocenskými vlivy (společný obrázek rodiny je podobný individuálním zobrazením rodičů, pohled dětí se ztrácí (Gehring, Marti a Sidler, 1994)). Řada studií akcentuje svou pozornost právě na rozdílech ve vnímání různých aspektů života rodiny jejími členy a na tom, jak těmto rozdílům rozumět. Rozdíly mezi vnímáním různých aspektů společného života různými rodinnými příslušníky jsou vnímány jedněmi jako součást individuace, druhými jako indikátor problémů v komunikaci a attachmentu (Reidler, Swenson, 2012). Keladová, Haskingová a Melvin (2016) poukazují na to, že nesoulad mezi rodičem a dítětem v tom, jak hodnotí vztahy v rodině, je vyšší, pokud se u dítěte vyskytuje sebepoškozování, takové děti vnímají v rodinných vztazích více problémů, než jejich rodiče (v kontrolní skupině rozdíly mezi rodiči a dětmi byly menší).

Široce diskutovaný vliv rodičovského konfliktu v rodině na prospívání dítěte je dobrým příkladem situace, kdy informace od dítěte mohou být cennější než informace od dospělého, a kde je markantní rozdíl mezi hodnocením situace jednotlivými členy rodiny. Cavendishová a kolektiv (2014) právě ve vnímání konfliktů naměřili největší rozdíly mezi rodiči a dětmi ve srovnání s jinými aspekty rodinného života. Kromě toho, informace od rodičů (vnímána úroveň konfliktu, rodičovský stres, hodnocení adolescentova chování, hodnocení adolescentových depresivních symptomů) nedovolovaly předpovědět adolescentova chování a prožívání (self-koncept, depresivní symptomy, negativní emotivita). Sdělení rodičů o intenzitě rodičovského konfliktu je problematické, protože si

nemusí být vědomí míry expozice dítěte konfliktu (nevědí, že poslouchá) a nevědí, jak dítě hodnotí tuto situaci. Proto jsou rodiny v očích dětí konfliktnější a neshody mezi rodiči děti vnímají jako tíživější (Gehring, Marti, Sidler, 1994, Cyril et al., 2016). Naopak, konflikty mezi rodiči a dětmi jsou (alespoň po behaviorální stránce) vnímány rodiči a dětmi srovnatelně (De Los Reyes et al., 2012), pokud tam byly nějaké rozdíly, tak v intenzivnějším vnímání konfliktů rodiči.

Zdá se, že tradované souvislosti mezi životem rodiny a prospíváním dítěte jsou výraznější, pokud život rodiny posuzuje dítě, o jehož vývoj se zajímáme. Grych, Seid a Fincham (1992) zjistili, že dětské vnímání intenzity, frekvence, kvality řešení konfliktů souviselo jak s jeho (dítěte) externalizačními, tak s internalizačními potížemi. Zatímco posouzení konfliktu rodiči korelovalo jen s posouzením adaptace dítěte rodiči, posouzení konfliktu dítětem korelovalo s adaptací podle dítěte, rodičů, učitelů, vrstevníků. Podobné výsledky s mnohem mladšími (čtyřletými) dětmi získala Clementsová a kolektiv (2014). Dobrá kvalita rodinných vztahů (viděno očima dítěte) často souvisí přímo s adaptací dítěte, zatímco kvalita rodinných vztahů z pohledu rodičů souvisí s adaptací rodičů (Silva, Crespo, Canavarro, 2014). Hodnocení fungování rodiny dítětem souviselo s jeho BMI indexem (Cyril et al., 2016), riziko obezity bylo vyšší, pokud dítě hodnotilo celkové fungování rodiny jako horší. Podobně rodičovský styl, posuzovaný dítětem, více souvisel s jejich prospíváním (Di Maggio, Zappulla, 2014). Rodičovský styl očima dítěte (vřelost, hyperprotektivita, odmítání, úzkostný přístup rodičů) koreloval s mnoha projevy chování a prožívání dětí: vnímané odmítání rodiči a nedostatek vřelosti souvisely s problémy v chování dětí, úzkostné vedení a hyperprotektivita s úzkostí (Young et al., 2013). Informace od dítěte jsou podstatné jako východisko pro intervenci, i v případech, kdy nejde o klinické symptomy: Stainback, La Marche a Hays (1998) se zabývají sportovním výkonem dětí v souvislosti s rodinnou situací a tím, jak se s ní děti vyrovnávají.

Z porovnávání výpovědí členů rodiny a odborných pozorovatelů vidíme, že nemůžeme automaticky předpokládat soulad mezi pohledem dospělých členů rodiny a posouzením odborníků. Feldman, Wentzel a Gehring (1989) v takto koncipované studii získali výsledky, kdy posouzení odborníků se nejvíce blížily informace od dětí (zde chlapci v šesté třídě), nejdále byly informace od matek. Nevíme, co je příčinou podstatných rozdílů v informacích od rodičů a dětí o rodinném životě. Je možné, že do hry vstupuje sociální desirabilita. Dospělí členové rodiny, zejména matky, jsou považováni za zodpovědné za fungování rodiny jako celku a za případné problémy dětí. Může to vést k zapojení sebeochranných obranných mechanismů, které zkreslují získané informace. Gehring a kolektiv (1990) považují výpověď o typické vztahové situaci v rodině za idealizovanou a uvažují o tom, jestli typickému životu rodiny nejsou ve skutečnosti bližší

výpovědi o konfliktní situaci. Schumm a Hemesathová (1999) zaznamenali zvýšení korelace mezi locus of control a spokojeností v manželství z 0,17 na 0,5 poté, co ze souboru vybrali jen ty subjekty, kteří hodnotili svou spokojenost v manželství jako nízkou. Změnu výsledku autoři připisují eliminaci těch, co skórovali vysoko, protože mezi nimi byli i jedinci, kteří uváděli vysokou spokojenost v manželství, ačkoliv ve skutečnosti spokojení nebyli.

Míra shody mezi jednotlivými členy rodiny ohledně posouzení rodinných vztahů není stabilní. Podle Feldmanové a Gehringa (1988) rozdíly ve vnímání vztahů mezi rodiči a dětmi se s přibývajícím věkem dítěte snižují, proto je zajímavé zkoumat pohled mladších dětí na dění v rodině. V rodinách se zřejmými problémy (identifikovaný klinický pacient v rodině) je shoda v popisu rodinného života mezi členy rodiny podle některých studií větší než u kontrolních rodin (viz Marques et al., 2013, Gehring, Marti a Sidler, 1994). V jiných studiích se jako nejkvalitnější zdroje informací ukázali rodiče (Braithwaite et al., 2015) nebo konkrétně matky (Abidin, Jenkins a McGaughey, 1992). Zdá se, že každý z členů rodiny je citlivý na určitou množinu jevů v životě rodiny, porozumět životu rodiny jako celku je velmi obtížné a vyžaduje to kombinaci informací z různých zdrojů (jednotliví členové rodiny, vnější pozorovatel, interpretace rodinné historie).

Další možností je skutečnost, že pro prospívání dítěte není důležité jenom dění v rodině jako takové, ale i to, jak dítě toto dění vnímá, jak mu rozumí, jak se s ním vyrovnává. Informace od dítěte tak obsahují více informací, a proto jsou přesnější, když chceme porozumět jeho potížím. Například Pikeové, Dunnové a Coldwellové (2006) interakce mezi dětmi a otci připadala jako hostilnější než interakce mezi dětmi a matkami, ale ani děti, ani otcové to takto neviděli – děti interpretovaly otcovo chování jako podobně vřelé, jako chování matek. Je zajímavé, že v případě, že se pracuje jen s informacemi od dítěte o životě rodiny, genetické faktory mají větší váhu ve zprostředkování souvislosti mezi životem rodiny a symptomy dítěte, než když se pracuje s informacemi od všech členů rodiny (Schermerhorn et al., 2011), to poukazuje na genetickou komponentu vnímání a prožívání rodinných vztahů.

Jeví se jako užitečné plánovat získávání informací podle účelu, pro který mají být použity: zajímají-li nás specifika fungování rodiny, chceme-li porozumět životu rodiny jako celku, ptáme se všech členů rodiny a vytváříme si z toho ucelenou představu. Zajímají-li nás nějaký specifický aspekt, třeba adaptace dítěte, může mít smysl upřednostnit informace o rodině od dítěte, protože právě to bývá v nejtěsnějším vztahu s problémy dítěte.

2.8 Závěry vyplývající z přehledu literatury o dítěti jako zdroji informací

Dětská výpověď byla v psychologickém výzkumu dlouho podhodnocována, ale v současné době se situace rychle mění. Stále více výzkumníků se zaměřuje na dětský úhel pohledu přinejmenším v záležitostech, které se dítěte přímo tykají. Zatímco chování a behaviorální problémy dítěte, jako je například záškoláctví, jsou dobře dosažitelné prostřednictvím sdělení rodiče nebo učitele, úzkost, sebedůvěra, strach, pocit sounáležitosti se zvenčí hodnotí hůře. Informace o prožívání dítěte, získané od jiných osob, pak nemají očekávanou spojitost se sledovanými proměnnými na straně dítěte (Chae a Ceci, 2005). Na některé aspekty života rodiny (konflikt) je dítě citlivější než dospělý, a podává dokonce přesnější informace než jeho rodiče. Informace, získané od dítěte, mohou být dobrým podkladem pro intervenci, zejména v případě, že se nadále pracuje pouze s dítětem, které má potíže (alternativou je rodinná terapie).

Kvalitu informací, získaných od dítěte, ovlivňuje tazatel tím, jakým způsobem dítěti pokládá otázky, jak reaguje na jeho odpovědi, i tím, kolikrát položí určitou otázku. Pociťovaný nátlak (i neutrální opakování otázky, protože dítě má pocit, že jeho předchozí odpověď nebyla správná) vede dítě k produkci nepřesných tvrzení. Zdá se, že mezi školními dětmi a dospělými nejsou značné rozdíly v sugestibilitě, schopnosti zapamatovat si informace ani ve schopnosti lhát o cílové události. Zvýšenou pozornost je nutné věnovat výpovědi předškolních dětí, které jsou snáze ovlivnitelné, rychleji zapomínají a hůře rozumí sociální interakci.

Zdá se, že děti pamatují důležité autobiografické události a disponují určitým porozuměním pro sociální procesy a vlastní vnitřní stavy. Jedním z důvodů, proč se s těmito informacemi málo pracovalo, byly potíže s dostupností dětského pohledu na cílové fenomény. V současné době se vyvíjejí metody, které pomáhají dětem lépe strukturovat jejich představy o vztazích a událostech, pomáhají verbalizovat jejich dojmy a zážitky. I dítě, které ještě neumí vyplnit dotazník, se může stát velmi kompetentním zdrojem informací o rodině a jejím fungování.

3. Metody, používané při měření vztahových fenoménů v rodině

Možnostmi, jak měřit rodinné vztahy bez použití dotazníků, jsme se zabývali podrobněji jinde (Uholyeva, 2015c). V této kapitole zmíníme nejznámější dotazníky a nejvíce se budeme věnovat metodám, které prostorově operacionalizují vztahy.

3.1 Struktura a historie rodiny

Pokud hledáme spojitost mezi životem rodiny a prospíváním jejích členů, můžeme se zaměřit na zjevné, jednoznačně dané, sociologické charakteristiky rodiny. Kritériem pak může být struktura rodiny (přítomnost obou původních rodičů, rodina s jedním rodičem, nevlastní rodič) nebo výskyt v historii rodiny určitých událostí, o kterých se předpokládá, že nemohou nemít dopad na její život (sexuální zneužívání, rozvod, úmrtí v rodině). Členství v rodině (péče jednoho nebo dvou rodičů) souvisí s ohrožením dítěte sociálně patologickými jevy (Jablonska, Lindberg, 2007); nízký sociálně-ekonomický status rodiny (zejména v případě, že dítě žije jenom s matkou) souvisí s řadou emočních a behaviorálních problémů dětí (McMunn et al., 2001); zkušenost dětí s rozpadem rodiny zvyšuje pravděpodobnost zneužívání návykových látek (Vanassche et al., 2014); nepřítomnost biologických rodičů během dětství a dospívání a týrání nebo zneužívání mohou být vnímány jako prediktory pozdějšího páchání trestných činů (O'Toole a Jeglic, 2014); tvrdé kázeňské prostředky v dětství mohou souviset s nepoctivostí studentů (Qualls, 2014); rozvod rodičů se často vyskytuje jako prediktor určitých behaviorálních, prožitkových a vztahových charakteristik osob, které byly vystavené této události (Amato a Cheadle, 2005). Výhodou tohoto přístupu je skutečnost, že výskyt sledovaných životních událostí lze s vysokou mírou pravděpodobnosti považovat za daný, jedná se o prokazatelný fakt. Podstatné informace se často získávají studiem dokumentů (rozsudků o rozvodu a svěřeni do péče, policejních spisů, spisů oddělení péče o děti). Jednou z nejkvalitnějších studií tohoto typu je longitudinální výzkum Matějčka a Langmeiera, trvající od počátku šedesátých do konce devadesátých let, kde autoři porovnávají vývoj dětí, vyrůstajících v různých podmínkách (ústavní péče, dysfunkční rodiny, pěstounská péče) a popisují psychickou deprivaci nebo subdeprivaci jako individuální reakci dítěte na nepříznivé podmínky (Langmeier a Matějček, 2011).

Další studie se snaží zachytit vztah mezi rodinnými proměnnými a ověřitelnými fyziologickými proměnnými. Například Clark a Armstead (2000) zkoumali krevní tlak

adolescentů jako proměnnou, která souvisí s rodinným prostředím (specificky s konflikty v rodině). Flinn a England (1995) porovnávali strukturu rodin a hladinu kortizolu (použito jako ukazatel úrovně stresu) ve slinách dětí ve věku od 2 měsíců do 18 let. U dětí, které vyrůstají s jedním rodičem nebo se vzdálenými příbuznými, naměřili výrazně vyšší hladiny kortizolu než u dětí, které bydlí s oběma rodiči. Vysoká hladina testosteronu u mužů souvisí se statusem svobodného a nestabilitou v partnerských vztazích (Booth and Dabbs, 1993, cit. podle Schumm, Hemesath, 1999), u dětí vysoká hladina testosteronu souvisí s delikventním chováním (Fang et al., 2009). Fyziologická měření mohou posloužit validizaci jiných metod a také přispět k hlubšímu poznání vztahů mezi skupinovými (rodinnými) a individuálními proměnnými.

Problémem takto koncipovaných studií bývají různé intervenující proměnné, které není možné zpětně kontrolovat, a nutné zjednodušení komplexních vztahových procesů. Problémy dětí, které zažily rozvod, nemusí být způsobeny pouze samotným rozchodem rodičů, ale také narušením vztahu dítěte s rodiči, přetrvávající hostilitou a konflikty mezi rodiči, nebo osobními problémy rodičů (Whiteside a Becker, 2000). Stejně tak je možné, že horší adaptace dětí, které vyrůstají jen s otcem (Jablonska, Lindberg, 2007), souvisí spíše s událostmi, které vedly k tomuto modelu péče (osobní problémy, psychické onemocnění, úmrtí matky), než s modelem samotným. Kromě metodologických potíží s interpretací výsledků u výzkumů, které spoléhají na jednotlivá a velmi obecná fakta z historie rodiny, zjištěné souvislosti bývají slabé. Zdá se, že důležité jsou spíše jemnější, subtilnější a na individuálním zpracování závislé procesy.

3.2 Pozorování v přirozeném prostředí

Informace, získané z pozorování interakce, se většinou kombinují s výstupy standardizovaných metod (nejčastěji dotazníky), které výstupy z pozorování zakotvují a slouží jako zlatý standard. Vzhledem k časové náročnosti pozorování zcela přirozených interakcí v přirozeném prostředí (dlouhé čekání na výskyt cílového jevu) výzkumníci většinou vytvářejí cílové situace sami (dají rodinným příslušníkům úkoly a pozorují je při plnění těchto úkolů, nebo nabídnou námět k diskusi a zaznamenávají její průběh). Lze pozorovat jak kvalitu interakce, tak kvalitu produktů činnosti rodiny (jestli vyřešila úkol). Jednou z předností pozorování rodiny je skutečnost, že v přirozeném prostředí a po určité době spolupráce se snižuje vliv sociální desirability na chování (Sobotková, 2012).

Studie, které se zaměřují na pozorování rodinných interakcí, se vyrovnávají se samotnou podnětovou situací, kterou nastavují, a s prvky interakce, které chtějí sledovat.

Zde není jednotná metodika, uvádíme několik příkladů designů takto zaměřených studií. Winter a Ferreira (1969) zadali rodinám skupinově TAT a zajímali se o trvání verbálního projevu jednotlivých členů rodiny. Ukázalo se, že v rodinách, kde se nevyskytovaly psychiatrické diagnózy ani problémy s chováním, délka verbálního projevu jednotlivých členů rodiny byla různá, zatímco v rodinách s identifikovaným dětským pacientem všichni mluvili po přibližně stejnou dobu. Autoři interpretují tyto výsledky jako ukazatel rigidity suboptimálně fungujících rodin.

Beelmann a Schmidt-Denter (2009) pozorovali interakci v dyádách rozvedená matka-dítě a zjistili, že kvalita interakce mezi matkou a dítětem je po rozchodu horší (zde není jasné, zda jde o následky rozchodu rodičů, nebo je kvalita interakce daná horšími sociálními schopnostmi matky, které mohly být i příčinou rozchodu). Casey a kolektiv (2013) pozorovali interakci mezi sedmiletými dětmi a jejich otci a zajímali se o rozdíly mezi otci dětí, počatých přirozenou cestou, a otci dětí, počatých pomocí umělého oplodnění. Zadali dvojicím společnou úlohu a zaznamenávali vyjadřovanou vřelost (spontánní vyjádření vřelosti, sympatie, zájmu o dítě), přehnané emoční zapojení (enmeshment), příliš nízké zapojení (odcizenost), kvalitu interakce (společný čas a projevy náklonnosti), kontrolu (hranice, nastavené otcem), kritiku dítěte otcem, neschopnost vést chování dítěte, kázeňskou agresi (iritabilita otce, fyzické tresty). Nakonec nezjistili rozdíly, které by rozlišovaly mezi skupinami. Bartanusz a Šulová (2003) sledovali výskyt podporování, reformulace a žádosti o objasnění v mluvě otců a matek v interakci s tříletými dětmi. Ukázalo se, že otcové častěji reformulují verbální projev dítěte, matky opakují po dítěti přesně (lze interpretovat jako projev podpory).

Fosco, Caruthers a Dishion (2012) se zajímali o rodinnou interakci v rodinách dospívajících ve věku 16-17 let jako o prediktor well-beingu, distresu a agresivity u mladých lidí ve věku 17-22 let (predikce byla úspěšná). Zajímavé je, že autoři dávali rodinám úkoly, rozdělené do dvou větších skupin na pozitivní rodinné interakce (členové rodiny vymýšleli zábavnou společnou aktivitu nebo řešili nějaký skutečný problém, který se v rodině v poslední době vyskytl) a negativní klima v rodině (členové rodiny mluvili o nějaké neshodě v posledním měsíci a hodnotil se rozsah, ve kterém každý z členů rodiny vyjadřoval vůči ostatním kritiku, opovržení nebo eskaloval konflikt).

Studie, které pracují s pozorováním rodin v přirozeném prostředí, většinou mají předem připravený hodnoticí systém, který redukuje komplexnost zkoumaného jevu. Nejčastěji se výzkumníci zajímají o frekvenci pozitivních interakcí mezi zúčastněnými (projevy náklonnosti, spokojenosti ve vztahu), o uplatňování moci ve vztazích (lze kvalitativně rozlišovat), o konflikty a jejich zvládání.

3.3 Dotazníky

Standardizovaných dotazníků a inventářů, zaměřených na mapování rodinných vztahů, je hodně, vznikají také seznamy otázek, vytvořené pro konkrétní výzkum. Uvádíme tady jen příklady dotazníkových metod, které se zabývají vztahy v rodinách. Mezi stálice patří Olsonovy FACES (III nebo IV revize, které mají trochu odlišná východiska) a Mooseova FES.

Teoretickým podkladem pro **FACES** je cirkulární model, který předpokládá, že *vyvážené* (optimálně fungující) rodiny jsou někde uprostřed mezi krajními polohami rodinné koheze a flexibility. Jedná se o inventář ve formě tužka-papír, odpovědi jsou skórovány na 4 stupňové škále (*skoro nikdy, jednou za čas, často, skoro vždy*). **Koheze** ve starších verzích zahrnuje kromě emočního pouta mezi členy rodiny také rodinné hranice („V mé rodině se cítíme velmi blízko jeden k druhému“, „V mé rodině se ptáme jiných členů rodiny, co si myslí o našich rozhodnutích“). **Flexibilita** (adaptabilita) vyjadřuje množství změn a vyjádření pravidel v oblasti vedení, vztahových rolích a vztahových pravidlech (Olson, 2000), škála obsahuje hodně otázek na rozhodování a moc v rodině („Pravidla se mění“, „Těžko říct, kdo dělá domácí práce“, „Děti mají mít své slovo v otázkách disciplíny“, „Děti se podílejí na rozhodování“). **Komunikace** je facilitující dimenze, která rodině pomáhá modifikovat úroveň koheze a flexibility. Mezi optimálně fungujícími rodinami a rodinami se vztahovými problémy jsou v Olsonově modelu kvantitativní rozdíly v dimenzích koheze a flexibility. Extrémy ve vzorcích interakcí podle Olsona (2000) přinášejí problémy až v případě, že trvají dlouho. Z FACES je možné použít i jednotlivé škály, například Franko a kolektiv (2008) se zajímali o souvislost mezi rodinnou kohezí očima dívek (použili škálu koheze z FACES) a jejich stravovacími návyky v longitudinální studii, ukázalo se, že dívky v rodinách s vyšší kohezí častěji snídaly a méně často pily slazené limonády.

Původní kruhový model je již delší dobu zpochybňován, zejména kvůli psychometrickým kvalitám škály koheze, která se opakovaně ukazuje jako lineární prediktor prospívání členů rodiny (viz například Perosa a Perosa, 1993, Queen et al., 2013, Gehring, Marti, 1993, Reichenberg, Broberg, 2005, Baiocco et al., 2013). Ide a kolektiv (2010) se přímo zabývají psychometrickými vlastnostmi FACES III, ukazuje se, že škály nefungují podle teoretického předpokladu kruhového modelu, zejména škála koheze se chová lineárně. Pomocí faktorové analýzy autoři zjistili, že některé položky ze škály adaptabilita spadaly do faktoru koheze, samotná škála adaptability jim vycházela

jako směs flexibility a rovnostářství, některé položky sytí také faktor koheze. Autoři uzavírají, že koheze je funkční škála, adaptabilita je z psychometrického hlediska podezřelá. FACES IV obsahuje dvě tzv. vyvážené škály, koheze a flexibilita, a čtyři nevyvážené: rigidita, chaos, enmeshment, odpojenost. Faktorová analýza (Baiocco et al., 2013) potvrdila teoretickou koncepci a validitu škál FACES IV, první faktor sytily položky zaměřené na kohezi a flexibilitu, druhý faktor položky, zaměřené na enmeshment, třetí sytily položky chaotičnosti, čtvrtý faktor sytily rigidita, pátý faktor (už jen 3 % variance) sytily položky škály odcizení, všechny škály měly vysokou vnitřní konzistenci. Koheze a flexibilita spolu vysoce korelovaly, v souladu s faktorovou analýzou.

Dalším dotazníkem, se kterým se často setkáváme v zahraniční literatuře, je Mooseův **FES** (1981) s 90 položkami a 10 subškálami, které spadají do 3 širších domén: vztahy, osobní růst a udržování systému. FES byl lokalizován do českých podmínek v osmdesátých letech minulého století slovenskými psychology Hargašovou a Kollárikem a vydán s názvem Škála rodinného prostředí v Bratislavě (1986). Forma R FES měří respondentovo vnímání nukleární rodiny. Pro děti ve věku 5 až 12 let byla vytvořena dětská verze FES, autory této verze jsou Pino, Simons a Slawinowski. Vzhledem k tomu, že jednotlivé položky mají obrázkovou podobu, probíhá administrace individuálně. FES použili O'Halloran a kolektiv (2002), když se zabývali sexuálně útočnými adolescenty (27 lidí) a porovnávali je s kontrolním vzorkem zdravých (29) a klinických adolescentů s problémy v chování, ale bez historie sexuální agrese (20). Největší rozdíly byly ve dvou vztahových subškálách (expresivita a koheze) a v jedné subškále udržování systému (kontrola), obě klinické skupiny bylo možné odlišit od kontrolní skupiny, ale nebyly rozdíly mezi klinickými skupinami.

Family Relationship Measure je škála s 35 položkami, seskupenými do 6 domén rodinného fungování (přesvědčení o rodině, emoční koheze, podpora, komunikace, sdílená deviantní přesvědčení, organizace). Podle Hennebergera a kolektivu (2013) všechny domény jsou dobře reprezentované prostřednictvím dvou charakteristik: přesvědčení (přesvědčení o rodině, sdílená deviantní přesvědčení) a koheze (organizace, komunikace, podpora, emoční koheze).

Existuje řada dotazníků, vyvinutých specificky pro získávání informací od dětí, například **Chip-C** (dotazník pro dítě, který se zabývá kvalitou vztahu mezi dítětem a rodičem), **EMBU-C** (sebeuposuzující dotazník pro děti se 40 položkami, seskupenými do čtyř škál: vřelost, hyperprotektivita, odmítání, úzkostný přístup rodičů), **Security Scales**

(dotazník, založený na teorii vazby, obsahující 15 položek, zaměřených na to, jestli dítě vnímá rodiče jako dostupného, spolehlivého, otevřeného, jestli je zdrojem pomoci a podpory). V Česku je oblíbený dotazník výchovných stylů J. Čápa, zejména jeho novější varianta z roku 2000. Dotazník se zabývá zvláště otcovskou a mateřskou postavou, informace jsou seskupeny do čtyř základních komponent výchovy (emoční vztah k dítěti kladný, emoční vztah k dítěti záporný, požadavky a volnost). Pro úplně malé děti je určené **BPI** (Berkeley Puppet Interview), využívá dialogu dvou loutek psů, které zcela zakrývají obličej experimentátora, loutky pokládají otázky i dítěti. Zaměřuje se na behaviorální problémy, sociální fungování, fungování ve školce.

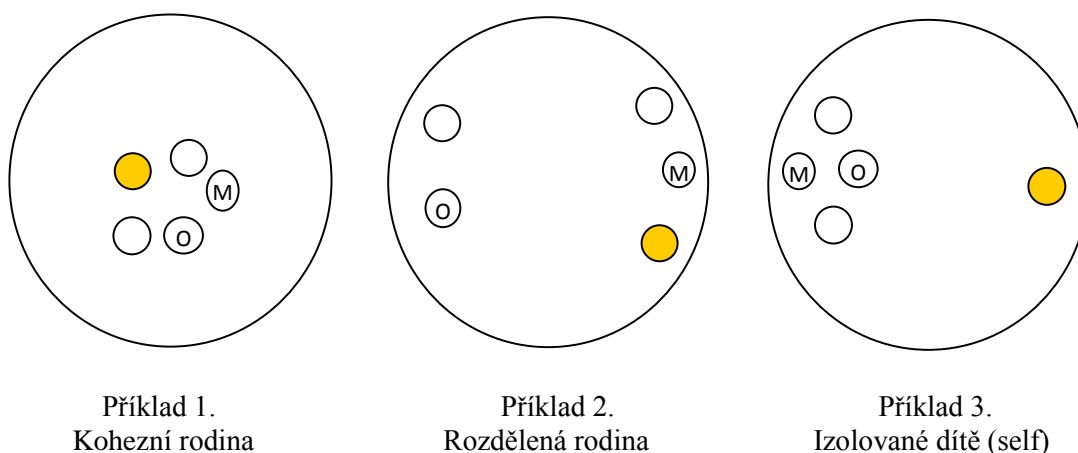
Výzkumníci často sestavují **vlastní seznamy otázek**, například Díaz-Morales a kolektiv (2014) se ve svém dotazníku zaměřili na frekvenci konfliktů a autonomii. Zajímalo je, kolikrát za minulý měsíc adolescent měl konflikty s rodiči na témata spojená s adolescentovou nezávislostí. Sledovali 14 témat (čas návratu domů, trávení volného času, čas na studium, vrstevnické skupiny ve volném čase, sexuální chování, styl oblékání, domácí práce, pití alkoholu nebo kouření, konzumace drog, místa trávení volného času, věci, za které jsou utráceny peníze, náboženství a politika, cíle a kariérové aspirace). Každou položku adolescent hodnotil na stupnici od 1 (žádný konflikt) do 4 (hodně konfliktů) a také určil míru vnímané autonomie (1 – já rozhoduji, 4 – mí rodiče rozhodují). Počítali celkový skóre pro frekvenci konfliktů a pro autonomii. Autory zajímal především vztah rodinného prostředí a biorytmu adolescenta, typ „sova“ měl více konfliktů v rodině, autoři přišli s interpretací, že stres narušuje spánek, a tak se adolescentům mění aktivita z ranní na večerní.

K dotazníkům můžeme volně přiřadit **strukturované a polostrukturované rozhovory**. Například Early Home Environment Interview (autorem je Lizardi, metoda vznikla v roce 1995) je polostrukturovaný rozhovor, zaměřený na 5 aspektů domácího prostředí do 15 let věku dítěte: separace-ztráta, zanedbávání, fyzické týrání, sexuální zneužívání, kvalita vztahu ke každému z rodičů (poslední téma zahrnuje položky jako nedostatek času, stráveného s rodiči, nedostatek rodičovské kontroly, nedůvěra k rodičům, kritizování rodiči, odmítání rodiči, nedostatek lásky od rodičů). Dougherty a kolektiv (2004) v pětileté longitudinální studii (kde použili zmíněný nástroj) zjistili, že kvalitní vztah mezi rodičem a dítětem je protektivním faktorem vzhledem k účinkům stresu a závažnosti dystymie.

3.4 Metody, které prostorově operacionalizují vztahy

Jedná se o semiprojektivní metody, které vycházejí z předpokladu, že s lidmi, ke kterým máme blízký vztah, interagujeme z menší fyzické vzdálenosti. V případě, že se použijí panenky nebo postavičky se znázorněným obličejem, lze se zabývat také dalším aspektem blízkosti vztahu, přímostí interakce (záleží na tom, jestli si zúčastnění dívají do tváře při interakci). Jednou z jednodušších metod tohoto typu je **Family Cohesion Index** (Cooper, Holman a Brainthwaite, 1983). Autoři jsou přesvědčení o tom, že děti mají jasnou představu o míře koheze v rodině a že nejsnadnější pro ně je vyjádřit tuto představu vizuálně.

Dětem je nabídnut velký prázdný papírový kruh, který reprezentuje prostor rodiny, uvnitř kterého je možné umístit malé kruhy, které reprezentují jednotlivé členy rodiny. Rodiče jsou označeni písmeny O (otec), M (matka), nebo R (rodič v případě, že je jen jeden). Děti jsou reprezentované prázdnými kruhy, sebe dítě může vybarvit. Z výsledného hodnocení vzniklo 5 typů rodin, největší spokojenost v rodině a nejméně konfliktů sdělovaly děti z kohezních rodin (příklad 1), ať už s jedním (7 % dětí) nebo s oběma (70 % dětí) rodiči.

Obrázek 2. Family Cohesion Index, ukázka dětmi vyplněných kruhů (Cooper, Holman a Brainthwaite, 1983).

Velmi podobně fungují rozmanité koncepce rodinných map. **Kresba rodinné mapy** (Dumont, 2008) je na pomezí mezi metodami, které prostorově operacionalizují vztahy, a kresebnými metodami. Metoda využívá zkušeností s rodinnými mapami, kreslenými rodinnými terapeuty, aby se dalo dosáhnout na zkušenost mladších, méně verbálně zdatných dětí s rodinným systémem. Terapeut (technika je koncipovaná jako součást rodinné terapie) nakreslí velký kruh a sdělí dítěti, že v něm bude místo pro

všechny členy rodiny (a důležité mazlíčky). Škola, práce, sousedi jsou vně kruhu. Dítě si vybírá barvu, kterou kreslí jednotlivé členy rodiny a jevy, které s nimi souvisí. Dítěti jsou nabídnuty i značky pro vztah mezi osobami (klikatá čára znázorňuje konflikt, dvojitá čára náklonnost. Metodu autor používá i u mladších předškolních dětí (3 až 4 roky), je přesvědčen o tom, že i tyto mladší děti dokáží rozeznat rozdíl mezi fyzickou velikostí člena rodiny a „prostorem, který zabírá“ v rodinném životě. Další variací rodinných map je **mapa pěti polí/sektorů** sociálního prostředí dítěte, používá se v různých podobách (různý počet polí), my mluvíme o revizi Samuelssonové, Thernlundové a Ringstroma (1996). Dítěti je nabídnutý předkreslený obrázek s pěti koncentrickými kruhy, které si dítě dělí na sektory, reprezentující různá sociální prostředí dítěte: rodina, příbuzní, formální kontakty, škola, přátelé/sousedí. Dítě je vždy uprostřed, pro znázornění jednotlivých osob používá předdefinované symboly (plné trojúhelníky pro muže, prázdné pro chlapce, plné kruhy pro ženy, prázdné kruhy pro dívky), stejně jako pro vztahy mezi těmito osobami. Hodnotí se velikost jednotlivých sektorů a kvalita vztahů. Kohezi mezi dítětem a dalšími osobami reprezentuje vzdálenost mezi jejich symboly na mapě.

Sociomapování (Bahbouh, 1995) se zřejmě nejčastěji používá pro vhled do komunikace v pracovních týmech, její základní dimenzí je blízkost-vzdálenost mezi členy. Jako metoda, mapující komunikaci v malých skupinách, má sociomapování potenciál i v diagnostice rodinné koheze.

Family Distance Doll Placement Technique je přístup z období na začátku šedesátých let, který předpokládá použití prakticky libovolných panenek pro reprezentaci členů rodiny a měření vzdáleností mezi panenkami. Vzdálenost mezi panenkami reprezentuje kohezi mezi dotyčnými členy rodiny. Gerberová a Kaswan (1971) použili čtyři panenky pro rodiny se čtyřmi členy (panenky, reprezentující rodiče, byly vyšší), které dali všem členům rodiny zvlášť. Je zajímavé, že v radostné situaci se nejčastěji vyskytovala schémata sjednocené rodiny (figurky prostorově blízko, dívají se na sebe nebo všichni jedním směrem), v situaci smutku nebo starostí byl nejčastěji jeden člen mimo skupinu (a to bylo vnímanou příčinou starostí), v situaci naštvání docházelo k fragmentaci rodiny (vytvořily se dvě dyády, nebo všichni členové byli izolováni od ostatních).

Metoda **Family Chess Board** byla navržena Sandrou Neil a Robertem Silverbergem v roce 1995, je inspirována metodou „sochání“ Virginie Satirové. Členové rodiny jsou reprezentováni figurkami a intimita je vyjádřena blízkostí figurek na šachovnici. Pozornost je věnována jak aktuálnímu, tak chtěnému stavu vztahů. Využívá se

šachovnice se 64 políčky a šachové figurky, ale je možné využít i materiál z dámy, dřevěné korálky a další dostupné předměty. Proband vybírá figurky pro všechny členy rodiny, lze umístit i další lidi nebo zvířata, dokonce i věci, pokud jsou podle probanda důležité. V následném rozhovoru proband zdůvodňuje umístění a případný pohyb figurek, je tázán na fantazie o chtěné změně rodiny a na své pocity a myšlenky v procesu práce s figurkami. Kromě porozumění rodinným vztahům metoda přináší informace o probandových individuálních vzorcích blízkosti a distance, afiliace, také je možné znázorňovat části self (Neil, 2004).

Family System Test (FAST) byl vyvinut Gehringem a Wylerem v roce 1986 jako metoda, která zachycuje celý rodinný systém včetně subsystemů (Feldman, Wentzel a Gehring, 1989). Autorkou české adaptace testu je Sobotková (2005). FAST vychází ze sociogramů a z metod, které počítají s vytvářením lidských soch (Gehring, Marti, 2001). Autoři se hlásí k Minuchinovu pojetí rodiny, za základní dimenze rodinného fungování považují kohezi a hierarchii v rodině. Proband má k dispozici ženské a mužské dřevěné figurky (některé jsou barevné) a podstavce. Mužské a ženské figurky proband rozmisťuje na ploše tak, že jejich vzájemná blízkost reprezentuje kohezi, a zvedá tyto figurky pomocí cylindrických podstavců tří různých výšek tak, aby reprezentovaly hierarchii. Základ je vlastně podobný jako u živých postav („soch“), využívaných pro zobrazení rodiny, ale tam je riziko intenzivních emočních reakcí, které je u manipulace s figurkami nižší. Metoda navozuje situaci, kdy dítě může volně vyprávět o různých situacích v rodině. Podrobněji metodu popisujeme v empirické části práce.

Jednou z nevýhod metod, které prostorově operacionalizují vztahy, je obtížná kontrola nad tím, jak proband chápe jednotlivé proměnné. Kohezi v testu FAST chápeme jako emoční blízkost, ve Family Chess Board to je intimita, ale zejména u dětí může převážit prostorová blízkost postav (zejména v konfliktní situaci jsou si mnohé postavy blízko, ale může to být i tím, že se fyzicky perou) nebo behaviorální blízkost (jsou často spolu, ale nerozumí si). Moc je v testu FAST definována široce jako vliv, ale proband může tento pojem vykládat po svém. Podstatný rozdíl je například mezi koncepty *power-to* (prosadit se bez utiskování ostatních) a *power over* (prosadit se proti ostatním). Kahn a Meier (2001) zjistili, že větší výškové rozdíly jsou používány pro reprezentaci moci ve smyslu *power-over*, nižší pro *power-to*, velké distance mezi figurkami pro znázornění behaviorální koheze, menší distance pro emoční kohezi.

3.5 Projektivní metody

Projektivní metody se hojně používají v klinickém kontextu, kde přinášejí cenné informace o jedinci a jsou zdrojem inspirace pro další psychotherapeutické působení. Ve výzkumných studiích, které se zabývají vztahy a interakcemi v rodině, se projektivní metody vyskytují spíše okrajově. Nás zajímá, nakolik lze pomocí projektivních testů získat informace o vztazích a interakcích, i když předpokládáme, že se dozvíme více o prožívání vztahů než o vztazích samotných.

Skutečná míra efektivit projektivních metod pro porozumění vztahům v rodině není známá. Projektivní metody rozlišují mezi dětmi v distresu a kontrolní skupinou, ale jsou pokládány za málo specifické jako zdroj informací o druhu prožívaného distresu. West (1998) se v rozsáhlé meta-analytické studii zabývala účinností projektivních metod (mezi nimi Rorschachova metoda, Hand test, TAT, kresba postavy, Rosenzweigův test frustrační tolerance) při identifikaci dětí, které zažily sexuální zneužívání. V řadě studií, zahrnutých do meta-analýzy (West, 1998), se objevují náznaky specifity symptomů podle povahy zneužívání (hodnocení zneužívání, věk dítěte při začátku zneužívání, počet zneužívajících jedinců, trvání zneužívání, počet incidentů). Zdá se, že o něco více sexuálních a tělesných obsahů se vyskytuje u sexuálně zneužívaných dětí, také více negativních emočních obsahů, pocitů viny a negativní self-koncept. U fyzicky týraných dětí se vyskytlo více agresivních obsahů v příbězích TAT.

Stricker a Healey (1995) se zabývali metodami, zaměřenými na objektní vztahy. Jedná se o psychoanalytický koncept, který reflektuje způsob, jakým se člověk vztahuje k jiným lidem. Objektní vztahy jsou nevědomé, dosažitelné jsou pouze jejich reprezentace. Jedná se o individuální charakteristiku, o které se předpokládá, že se promítá specificky do interpersonálních vztahů. Při práci s objektními vztahy se setkáváme s pojmy jako narušení hranic, osamělost, oddělenost. V systému ROR se na objektní vztahy zaměřuje například Rorschachova škála Concept of the object, v TAT Westenova škála Social cognition and object relations scales (Stricker a Healey, 1995).

V COR (Concept of the object) je šest škál, ke kterým se většinou přistupuje jako ke třem velkým celkům: diferenciaci a artikulaci, motivaci a integraci, povaha a obsah (Hibbard et al., 1995). Ve SCORS (Social cognition and object relations scales) se hodnotí

čtyři dimenze objektivních vztahů: komplexita představ o lidech, afektivní kvalita reprezentací lidí a vztahů, kapacita emočního zapojení do vztahů, porozumění pro sociální kauzalitu (Hibbard et al., 1995).

Rané vzpomínky rozpracovává Lastův Comprehensive Early Memories Scoring System (CEMSS) z roku 1983, který vychází z Maymanovy ego psychologie. Jednou z 9 kategorií v CEMSS jsou objektivní vztahy (zahrnuje vnímání jiných, vnímání self, vnímání prostředí, individuální rozlišitelnost, stupeň interpersonálního kontaktu). Na analýzu snů je zaměřena Maymanova škála Object Representation Scale for Dreams (ORS) z roku 1967. Jedná se o osmibodovou škálu, která měří představy o ostatních jako fragmentárních, nepřítomných, odcizených na jednom konci kontinua a o kompletních, diferencovaných, živých na druhém (Stricker a Healey, 1990).

Knafo (2010) se zasazuje o další rozpracování specificky na objektivní vztahy zaměřené metody ORT (Object relations technique), kterou vytvořil někdy v průběhu padesátých let Herbert Philipson s pomocí dvou výtvarnic, blízkých psychoanalytické obci (obrázek 3). Metoda vychází ze snahy o spojení lidského podnětového materiálu (inspirováno TAT) a percepční plasticity ROR.

Obrázek 3. Object relations technique, ukázka částí podnětových karet (převzato z Knafo, 2010).

ORT obsahuje 12 podnětových karet, které vytvářejí matrix čtyř interpersonálních nastavení (samota, základní dyáda, potenciální rivalita, skupinové nastavení). Každé z nich je reprezentováno třemi různými úrovněmi percepce: dětství (narození až 5 let věku), kde je grafika difúzní, texturovaná (A), latence nebo střední dětství (6-12 let věku), kde jsou kontaktní stimuly potlačené ostrými hranicemi (B), zralost (adolescence až dospělost), podnětový materiál zahrnuje postavy v situaci, kdy jsou samy, s partnerem,

nebo při konfrontaci (C). Lidské postavy na kartách mají nejasné pohlaví, věk, oblečení, pohyb, afektivní nebo motivační dispozice.

Mezi projektivními metodami, vhodnými pro děti, můžeme jmenovat **Scénotest**, metoda von Staabs z roku 1962, použitelný od 3-4 let věku dítěte, pro mladší děti pak původně francouzskou metodu P.K.E.C. (Projective Kit for Early Childhood) z roku 2004 (Roman, Dublineau a Saboia, 2011), použitelná od 6 měsíců do 4 let. Obě metody zahrnují pozorování dětské hry se standardizovaným materiálem. Scénotest byl původně zamýšlen jako diagnostický nástroj, který má objasnit psychologické souvislosti neuróz u dětí, postupně se jeho aplikace rozšířila na terapii neurotických poruch (Humpolíček, 2009). Většina interpretací ve Scénotestu směřuje k vnitřnímu světu probanda, například příliš silné zdi se interpretují jako obavy nebo identifikace s někým mocným, nikoliv jako známka toho, že dítě je přímo ohroženo zvenčí, a proto má důvod k obavám. V klinickém kontextu se setkáme také s metodou Sandspiel, vyvinutou v průběhu padesátých let Dorou Kalff.

Bears Family Projective Test (Bornstein a Tamis-LeMonda, 1995, cit. podle Iandolo, Esposito a Venuti, 2012) je tematická projektivní metoda, která stimuluje hru a vyprávění u dětí od 3 do 11 let. Testový materiál zahrnuje otce medvěda, matku medvědice, dvě medvíďata, lékaře, policistu a králíka ve třech prostředích – kuchyně, obývací pokoj a hřiště. Analyzují se dvě velké skupiny proměnných: a) formální charakteristiky vyprávění, jako je počet slov, počet propozic, narativní struktura (úvodní fráze, přítomnost protagonisty, určení místa, času, závěr a dlouhodobé následky); b) obsahové charakteristiky, jako je počet vyřešených problémů, které se vyskytly v příběhu, počet nevyřešených problémů, používání postaviček (koho dítě zahrne do příběhu), výběr místa děje, vztahy mezi postavami, chování postav (agresivní, adaptivní, pocity viny, odmítání pravidel). Je zajímavé, že mezi dětmi s emočními potížemi a kontrolní skupinou byly nalezeny rozdíly jen v obsahových charakteristikách příběhů: děti s emočními potížemi měly celkově více negativního obsahu, vyskytly se nevyřešené problémy (tento aspekt autoři považují za nejdůležitější), negativní vztahy a nejasné postavy (Iandolo, Esposito a Venuti, 2012).

V českém prostředí se v rámci diagnostiky hodně používá kresba, pro nás je podstatná **kresba rodiny** (případně začarované rodiny). Cobia a Brazelton (1994) popisují kresební techniky jako zdroj námětů pro terapii, když víme, že dítě prochází obtížným obdobím (zde rozvod rodičů). Kresbu lze použít i jako indikátor nepříznivých jevů v rodinném prostředí, Riordan a Verdel (1991) zpracovali přehled indikátorů sexuálního zneužívání v dětské kresbě postavy. Goldnerová a Scharfová (2012) sledují různé znaky v dětské kresbě a jejich vztah k internalizačním problémům. Výsledky takto zaměřených studií nebývají konzistentní a jejich zjištění bývají obtížně interpretovatelné: ve zmíněné studii Goldnerové a Scharfové (2012) vzdálenost dítěte od rodičů (na kresbě) u chlapců kladně korelovala s intenzitou symptomů, u dívek záporně. Autoři to interpretovali jako jev, spojený s dřívějším dospíváním dívek. Parent-Child Alliances Scale (Leon, Wallace, Rudy, 2007) umožňuje hodnotit dětskou kresbu rodiny z hlediska výskytu a intenzity mezigenerační koalice. Pravděpodobný výskyt mezigenerační koalice doprovází překrývání postav v kresbě, chybějící jeden rodič, méně barev a detailů u rodiče, který nepatří do koalice, nápadně odlišná velikost rodiče mimo koalici.

Ústřední otázkou pro uplatnění projektivních metod v diagnostice rodin ovšem je, zda mentální reprezentace osob skutečně souvisí se sociálním chováním člověka, a nakolik přímý je případný vztah. Aby bylo možné využívat popsané projektivní metody jako nástroj poznávání vztahů v rodině, je třeba vykonat více výzkumné práce v této oblasti. V této souvislosti je zajímavá práce Orgiazzi-Billon-Gallandové (2000), která vyšetřuje projektivními metodami (ROR, TAT) jak dítě, tak oba rodiče, a propojuje výsledky celé rodiny tak, aby si vytvořila představu o podprahových procesech, které v rodině probíhají.

3.6 Závěry vyplývající z přehledu literatury o metodách, používaných při měření vztahových fenoménů v rodině

Existuje celá řada možností, jak přistupovat k měření vztahů v rodině. Ve výzkumné praxi převažují dotazníky, které bývají standardizované a teoreticky zakotvené, jejich použití je poměrně snadné. Pracují ale s předformulovanými otázkami, které výrazně omezují možné reakce respondenta. Naopak nedotazníkovým metodám často chybí jak velký kus teoretického zakotvení, tak přesvědčivé normy. I samotné používání projektivních metod vyžaduje určitou praxi s jejich administrací a interpretací. Chybí výzkumné poznatky o rozsahu, ve kterém vypovídají o vnějším světě, například o souvislostech mezi indikátory nezralých objektivních vztahů a vnějším vztahovým prostředím probanda. Ale nejde o problém, který by se týkal jen projektivních metod. Plomin a kolektiv (1989) zadali dotazník FES (Škála rodinného prostředí) jednovaječným a dvojvaječným dvojčatům. Ukázalo se, že 25 % variance odpovědí dospělých lidí na otázky na jejich rodinu jsou dané genetickými odlišnostmi. Když jednotlivci pokládáme otázky o životě jeho rodiny (i když jsou precizně zformulované), jeho odpověď bude do značné míry i výpovědí o něm a o jeho prožívání vztahů v této rodině.

Jen velmi málo se pracuje se sociální desirabilitou, která s nejvyšší pravděpodobností ovlivňuje jednotlivcův popis vlastní rodiny více než popis mnoha jiných referenčních skupin (zde je silný společenský ideál rodinných vztahů, zejména vztahu mezi rodičem a malým dítětem). Domníváme se, že v diagnostice rodinných vztahů potřebujeme nějaký ekvivalent lži-skóru z testů osobnosti, zejména pro dotazníkové metody.

Dalším dříve opomíjeným a v současné době velmi zajímavým aspektem v oblasti diagnostiky rodinných vztahů je kulturní diverzita. Při používání diagnostických metod je důležité reflektovat rozdíly mezi normou pro etnikum, na kterém byla metoda vyvinutá, a normou v cílové skupině (v některých kulturách je manželství povinností a nepředpokládá se, že má přinášet potěšení). Dokonce raná interakce mezi rodiči a dětmi má kulturně specifické aspekty, například italské matky častěji nechávají děti, aby si hrály samy, a častěji na ně mluví, zatímco nikaraguanské matky více děti stimulují fyzicky (Moscardino, Bonichini, Valduga, 2009). V jedné etnické skupině deprese dítěte souvisí s rodinnou kohezí, v jiné s rodinným konfliktem (Herman, Ostrander, Tucker, 2007). Jako kulturně univerzální se jeví souvislost mezi intenzitou konfliktů v rodině a prospíváním dítěte (Cavendish et al., 2014).

Domníváme se, že používání a další teoretické rozvíjení nedotazníkových (projektivních a semiprojektivních) metod (které jsou dostatečně strukturované a zároveň ponechávají probandovi značnou svobodu reagování) může přispět k hlubšímu pochopení vztahového života rodiny a k rozvoji teoretického rámce pro jeho další poznávání.

4. Soubor a metodika

4.1 Cíle výzkumu

Naším cílem je dozvědět se něco o životě rodin z dětského úhlu pohledu. S použitím metody FAST zmapujeme to, jak děti vnímají kohezi a hierarchii ve své rodině v různých situacích. Budeme se zabývat případnými rozdíly v pohledu na rodinu mezi chlapci a dívkami, mladšími a staršími dětmi. Zajímá nás, jaké změny v rodině z hlediska koheze a hierarchie si děti přejí a jak se tyto parametry mění v průběhu konfliktu. Zmapujeme výskyt zvláštních fenoménů, jako jsou mezigenerační koalice nebo převrácené hierarchie napříč reprezentacemi.

Kvantitativní analýza získaných dat zahrnuje především zkoumání koheze a hierarchie v jednotlivých reprezentacích rodiny. Zajímá nás jak celková rodinná koheze, tak koheze v jednotlivých dvojicích v rodině. Popisujeme také rozdíly mezi typickou, ideální a konfliktní situací v rodině. Hledáme specifické charakteristiky popisů rodin dětmi s různými skupinami potíží. Vzhledem k povaze dat, které poskytuje FAST, používáme převážně deskriptivní statistické metody.

Kromě kvantitativní analýzy postavených reprezentací rodiny v různých situacích nás zajímá to, jak děti tyto situace komentují. Pracujeme s otázkami k reprezentacím, které FAST nabízí. Odpovědi dětí na otázky k reprezentacím, jako jsou popisy jednotlivých situací, přání, vnímané mechanismy změn, interpretace popisovaných procesů, kategorizujeme a analyzujeme v kontextu dalších informací o dítěti.

Pokud měřitelné aspekty rodinného života skutečně souvisí s prospíváním dětí, měli bychom být schopni objevit konzistentní rozdíly jednak mezi rodinami dětí, které žádné zjevné potíže nemají, a rodinami dětí, které se potýkají s behaviorálními a emočními problémy, jednak mezi rodinami dětí s různými typy potíží. Porovnááme kohezi a hierarchii v rodinách dětí s výchovnými, úzkostnými a minimálními potížemi a také jejich verbální komentáře k jednotlivým reprezentacím rodiny. Výsledky jsou interpretovány v souladu s teoretickými modely, popsány v teoretické části.

Jedním z výstupů této studie může být kontrastní validizace testu – náš vzorek nepatří ani mezi „kontrolní“ rodiny (úplné a bez vážnějších problémů), ani mezi „klinické“ rodiny (s dítětem – psychiatrickým pacientem). Jde o rodiny, které přicházejí s potížemi, které mají výrazný vztahový rozměr a zároveň ještě nedosahují intenzity, která by vyžadovala psychiatrickou péči.

4.2 Výzkumné hypotézy

Na základě poznatků popsaných v teoretické části práce budeme testovat tyto výzkumné předpoklady:

Hypotéza 1: Celková koheze v rodinách dětí s výchovnými problémy bude nižší než celková koheze v rodinách úzkostných dětí.

H 0: *Celková rodinná koheze v rodinách dětí s výchovnými problémy se nebude lišit od celkové rodinné koheze v rodinách úzkostných dětí.*

Hypotéza 2: Dyadická koheze mezi matkou a otcem bude souviset s dyadickou kohezí mezi dítětem a otcem.

H 0: *Dyadická koheze mezi matkou a otcem nesouvisí s dyadickou kohezí mezi dítětem a otcem.*

První hypotéza směřuje k ověření už značně zpochybněného předpokladu o „příliš vysoké“ kohezí v rodinách dětí s úzkostnými potížemi a nízké kohezí v rodinách dětí s výchovnými potížemi. V současné době v zahraničí už existuje dostatečná výzkumná podpora pro tvrzení, že existují rozdíly v úrovni rodinné koheze mezi dětmi bez větších potíží a dětmi s potížemi (různých typů). Ale předpoklad o „příliš vysoké“ kohezí v rodinách dětí s úzkostnými potížemi je velmi odolný vůči empirickým zjištěním, zřejmě proto, že klinicky se rodiny dětí s úzkostnými a výchovnými potížemi jeví jako odlišné. Proto nám připadá zajímavé popsat, jak děti s různými potížemi vnímají celkovou kohezí ve své rodině. Druhá hypotéza se vztahuje k tomu, jak souvisí kvalita vztahu mezi rodiči s rodičovským chováním otce. Zajímá nás, jakým způsobem jsou mezi sebou provázané vztahy v jednotlivých dyádách uvnitř rodiny.

4.3 Sběr dat

Sběr dat probíhal v letech 2012 až 2015 v 5 psychologických poradnách Prahy a Středočeského kraje (Mělník, Brandýs nad Labem, Praha). Se všemi dětmi-respondenty pracovala autorka, data pro výzkum byla získána v rámci vstupního vyšetření (první nebo druhá návštěva poradny).

4.4 Etické otázky

Test rodinného systému FAST (ústřední zdroj informací pro empirickou část disertační práce) byl administrován v rámci vstupního vyšetření jako jedno z východisek pro další intervenci, nepředstavoval pro respondenty dodatečnou časovou investici. Později byly takto získané informace použity pro potřeby výzkumu. Informovaný souhlas poskytl zákonný zástupce dítěte (téměř vždy rodič).

Jedním z etických problémů této studie je samotná situace, ve které proběhl sběr informací: rodiče souhlasili s vyšetřením a použitím anonymizovaných údajů pro výzkumné účely v situaci, kdy potřebovali pomoc. Kdyby rozhodování bylo zcela svobodné, bez situačních tlaků (například inzerát v novinách, nabízející účast na výzkumu), tyto rodiny by nejspíše nereagovaly. Dalším problémem je skutečnost, že používáme informace od dětí na základě souhlasu jejich rodičů. Zpětně vnímáme jako etický problém, že mladší děti nebyly součástí dohody o nakládání s informacemi, které ony samy poskytly.

Ve dvou případech dítě rozrušil požadavek na postavení konfliktní reprezentace, v těchto případech byla administrace ihned ukončena. V dalších dvou případech dítě odmítlo popsat ideální reprezentaci (kvůli rozrušení z kontrastu mezi současnou situací a minulostí, kterou dítě idealizovalo), pak jsme přešli ke stavbě další reprezentace. Ve všech těchto případech byla poskytnuta další podpora, spolupráce s dítětem a rodinou neskončila sběrem dat pro výzkum.

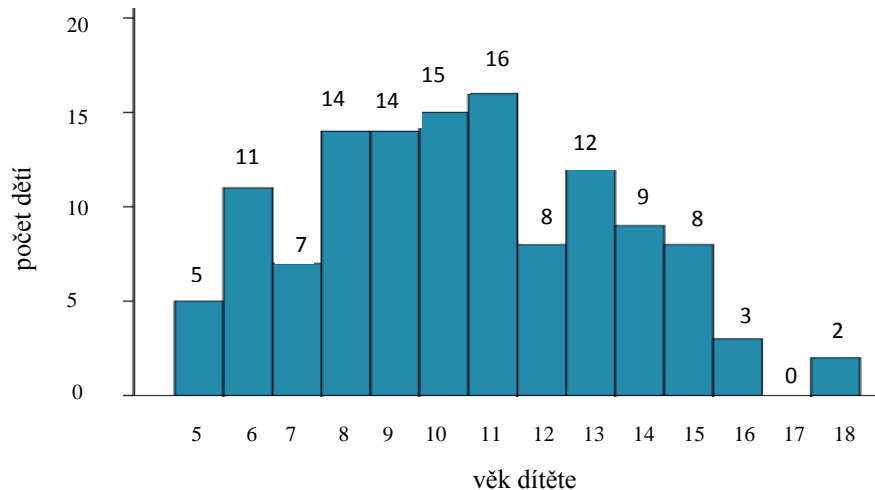
Výsledky byly zpracovávány v anonymizované podobě. Příklady odpovědí, které se vyskytují v textu (kvalitativní analýza), byly pozměněny, pokud se v odpovědi vyskytly informace, které mohly posloužit jako klíč k identifikaci rodiny, nejčastěji šlo o profesi rodičů, názvy obcí, křestní jména sourozenců nebo jména domácích mazlíčků.

4.5 Výzkumný vzorek

Náš vzorek tvoří děti, jejichž rodiče se obrátili na jednu z několika psychologických poraden Prahy a Středočeského kraje. Rozhodující pro zařazení do studie byl sebevýběr respondentů, vzorek byl sestaven metodou příležitostného výběru.

Celkově bylo vyšetřeno 124 dětí ve věku od 5 do 18 let (viz obrázek 4, věkový průměr byl 10,3 let, směrodatná odchylka 3), z toho 60 % chlapců, 57 % prvorozených

dětí (28 % druhorozených). Většina dětí v našem vzorku (74 %) chodila v době vyšetření na běžnou základní školu, 11 % na praktickou školu, 9 % do mateřské školy a 5 % na střední školu nebo učiliště.

Obrázek 4. Distribuce věku ve vzorku, nad sloupci je počet dětí v jednotlivých věkových kategoriích.

Bezprostředním důvodem návštěvy poradny (uvedli rodiče) byly tyto větší skupiny potíží: úzkostné potíže, jako například nadměrná separační úzkost (31 %), výchovné potíže, nejčastěji s agresivitou (25 %), kombinace výchovných a úzkostných potíží (17 %), a kategorie dětí aktuálně bez větších potíží, přišli kvůli poradenství při výběru školy nebo na kontrolní vyšetření stabilizovaného dítěte (15 %). Specifickou skupinu tvořily děti, které procházely aktuálním rozchodem rodičů (12 %). Informace od dětí z „rozvodové“ skupiny jsme použili v rámci předvýzkumu, který zde nebudeme popisovat, protože cíle disertace jsou jiné a ovlivnilo by to rozsah práce. Výsledky dětí z „rozvodové“ skupiny zahrnujeme do výsledků celého souboru a zahrnuli jsme je také do kvalitativní analýzy verbálních komentářů k reprezentacím. Když porovnáváme skupiny dětí podle převažujících potíží, výsledky dětí z „rozvodové“ skupiny tam nezahrnujeme.

Sledovali jsme také uspořádání rodin, ve kterých žijí děti v našem vzorku. Vyskytly se tyto typy rodinného uspořádání: dítě bydlí s oběma původními² rodiči (48 %), rodiče se právě rozcházejí (13 %), bydlí s jedním rodičem (13 %), bydlí s rodičem a s partnerem rodiče, kterého dítě považuje za rodiče (10 %), bydlí s rodičem a s „matčíným

² Označení „původní rodiče“ používáme místo běžně používaného „biologičtí rodiče“ proto, že o jednom dítěti ze vzorku víme, že je adoptované, u dvou se v průběhu další spolupráce zjistilo, že jejich otcové nejsou biologičtí otcové, ale vychovávají děti od kojeneckého nebo batolecího věku. Vzhledem k tomu, že takových (neodhalených) případů v našem vzorku bude pravděpodobně více, používáme poněkud kostrbaté označení „původní rodič“, které je sice neobvyklé, ale má blíž k podstatě věci.

přítelem“ nebo „otcovou přítelkyní“ (8 %), bydlí v pěstounské rodině (4 % dětí) a ve střídavé péči rodičů (2 %).

Tabulka 1. Přehled uspořádání rodiny podle převažujících potíží: počet dětí v kategoriích, v závorce je očekávaný počet dětí v kategoriích (kdyby výskyt konfliktu v typické reprezentaci nijak nesouvisel s typem potíží).

	jeden rodič	matka a „matčin přítel“	rodič a přijímaný nevlastní rodič	přítomní oba původní rodiče	pěstounská rodina	střídavá péče
bez větších potíží	1 (2,6)	1 (1,7)	1 (2,1)	12 (10,2)	1 (0,9)	2 (0,5)
výchovné potíže	6 (4,5)	4 (3)	4 (3,6)	12 (17,6)	4 (1,5)	1 (0,9)
úzkostné potíže	2 (5)	2 (3,4)	4 (4)	27 (19,9)	0 (1,7)	0 (1)
kombinace potíží	6 (2,9)	3 (1,9)	3 (2,3)	8 (11,3)	0 (1)	0 (0,6)

Jak vidíme v tabulce 1, jednotlivé typy potíží, které přivedly děti do poradny, nejsou rozloženy rovnoměrně v jednotlivých rodinných kategoriích. S oběma původními rodiči žijí častěji děti s úzkostnými potížemi, děti s výchovnými problémy a s kombinací potíží častěji vyrůstají v jiných rodinných uspořádáních ($\chi^2=27,7$, $p<0,05$). To je důvod ke zvýšené opatrnosti při interpretaci výsledků. S touto zvláštností zacházíme jako se specifickým našeho nedokonalého vzorku, ale je možné, že výchovné potíže jsou i v základní populaci typičtější pro děti, které vyrůstají v nevlastních rodinách (Sturgess, Dunn, Davies, 2001, Kim, Hetherington a Reiss, 1999) nebo v rodinách, kde zcela chybí jeden rodič (Mack, Peck, Leiber, 2015), než pro děti, které vyrůstají s oběma původními rodiči.

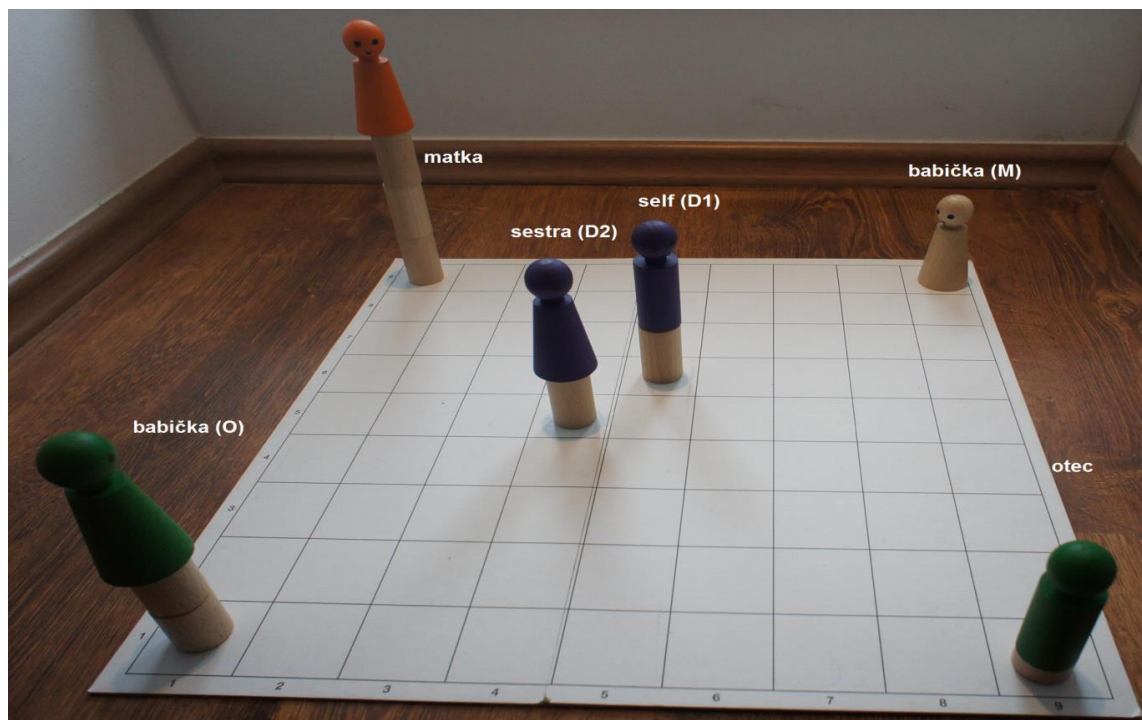
Z hlediska pohlaví jsou děti v jednotlivých podskupinách podle potíží rozloženy rovnoměrněji: vidíme více chlapců mezi dětmi s výchovnými potížemi a o něco více dívek mezi dětmi s úzkostnými potížemi a kombinací potíží, ale tyto rozdíly jsou menší a nejsou statisticky významné ($\chi^2=6,84$, $p<0,1$), proto s nimi nepočítáme při interpretaci výsledků. Z hlediska věku jsou mezi dětmi ze skupin, sestavených podle převažujících potíží, určité rozdíly (věkový průměr dětí bez větších potíží je 9,5 let, dětí s výchovnými potížemi 10 let, úzkostných dětí 11 let a dětí s kombinací potíží 11,5 let), které nejsou statisticky významné (porovnání mediánů, $p<0,15$).

Celkově je v našem vzorku nejvíce dětí, které vyrůstají s oběma původními rodiči, další rodinná uspořádání (pěstounská péče, střídavá péče) se v našem vzorku vyskytují jen okrajově. Některé analýzy, zejména pokud jde o dyadickou kohezi (počítá s kohezí mezi rodiči), provádíme jen s dětmi, které vyrůstají s původními rodiči nebo přijímaným nevlastním rodičem, tedy se souborem, jehož polovinu tvoří děti s úzkostnými problémy, naopak děti s výchovnými problémy a kombinací potíží je tam méně.

4.6 Nástroje

4.6.1 Family System Test (FAST)

Základní metodou, se kterou ve výzkumu pracujeme, je FAST. S touto metodou máme dobré zkušenosti jak v poradenském, tak ve výzkumném kontextu. Metodu jsme použili individuálně, to znamená, že jsme ji administrovali pouze dítěti a bez přítomnosti jiných členů rodiny. Použili jsme modifikaci instrukce pro děti, vyvinutou Lacinovou, Vančurovou a Obereignerů (Sobotková, 2005, s. 54 - 55). Jak jsme již popsali v teoretické části, zkoumané osoby rozmísťují dřevěné figurky na ploše tak, aby reprezentovaly členy rodiny. Plocha velikosti 45x45 cm je rozdělena na 81 políček. Respondent rozmísťuje mužské a ženské figurky na ploše tak, aby reprezentovaly kohezi v rodině, a může zvednout tyto figurky pomocí cylindrických podstavců tak, aby reprezentovaly hierarchii.

Obrázek 5. FAST, testový materiál: reprezentace rodiny během rozvodu, postavena šestiletým chlapcem.

Kohezi FAST operacionalizuje jako prostorovou blízkost figurek. Počítáme vzdálenost mezi dvojicí figurek, které nás zajímají, podle Pythagorovy věty, a odečítáme hodnotu této vzdálenosti od 12 (maximální možná vzdálenost mezi figurkami). Vzdálenost mezi figurkami na sousedících čtvercích je 1 (nejmenší možná vzdálenost), hodnota jejich koheze je tedy 11 ($12-1=11$). Příklad z obrázku 5: mezi otcem a matkou je nejvyšší možná vzdálenost, podle Pythagorovy věty počítáme: $8^2+8^2=11,3^2$. Získali jsme

vzdálenost mezi figurkami, pro výpočet koheze (blížkost mezi figurkami) odečítáme tuto hodnotu po zaokrouhlení od 12: $12 - 11 = 1$. Koheze mezi rodiči z příkladu na obrázku 5 je 1. Vliv jednotlivých členů rodiny je vyjádřen výškou podstavce, na kterém figurka stojí. K vyjádření vlivu kteréhokoliv člena rodiny proband může použít libovolný počet podstavců nebo žádný podstavec. Celkovou výšku uvádíme v počtu nejmenších podstavců, nutných k dosažení dané výšky postavy (největší podstavec se počítá jako 3, prostřední jako 2, nejmenší jako 1 jednotka výšky).

Proband vytváří reprezentace pro tři situace v rodině: typickou, ideální a konfliktní. Tyto trojrozměrné konfigurace jsme kvantitativně skórovali tak, aby se popsala úroveň emoční propojenosti rodiny (blížkost mezi figurkami) a úroveň vnímaného vlivu (výška podstavců) jednotlivců a subsystémů v různých situacích. Kombinace skóre koheze a hierarchie umožňuje zařazení rodin do jednoho ze tří typů (vyvážená, labilně vyvážená a nevyvážená). S flexibilitou rodiny FAST nepracuje přímo, ale je možné porovnávat reprezentace rodiny v různých situacích (čím větší rozdíly, tím větší flexibilita). Na individuální úrovni rozdíly mezi jednotlivými reprezentacemi můžeme interpretovat například jako míru nespokojenosti jednotlivce s rodinným životem (rozdíl mezi typickou a ideální reprezentací). Nabízí se otázka, která ze tří reprezentací je nejbližší ke každodennímu rodinnému životu. Většinou se za takovou považuje typická situace, ale Gehring a kolektiv (1990) ve své studii, věnované konfliktům v rodině, poukazují na to, že typická situace je idealizována, a právě konfliktní situace může být nejbližší k autentickému popisu rodinného fungování.

Ke každé z postavených reprezentací se dítě vyjadřuje. K podpoře vyprávění slouží otázky, sestavené pro každou reprezentaci zvlášť. Ptáme se, jestli se postavená situace někdy skutečně vyskytla a o jakou situaci jde, jestli byly věci dříve jinak (v případě typické reprezentace), co by se muselo stát, aby se ideální situace v rodině stala běžnou, kdo se účastní konfliktu, kdo ho řeší. Otázky jsou seřazené od nejobecnějších („Představuje toto rozestavení figurek nějakou situaci, kterou jsi doma zažil? O jakou situaci šlo?“), přes konkrétní („Vzpomeneš si, kdy se tato situace přihodila poprvé a kdy naposledy?“) k interpretačním („Co asi znamená to, kam se figurky dívají?“). Tyto otázky pomáhají zejména mladším dětem strukturovat vyprávění o různých situacích v rodině a o rolích jednotlivců v těchto situacích. Postavené reprezentace poskytují dítěti vizuální

oporu k vyprávění. Možnost použít barevné figurky a oční kontakt mezi figurkami poskytují další kvalitativní parametry.

Rodinná koheze je zde pojata jako emoční pouto nebo attachment mezi členy rodiny, hierarchie se vztahuje k autoritě, dominanci a množství vlivu jednoho člena na druhého. Kromě koheze a hierarchie FAST postihuje některé specifické fenomény, které můžeme považovat za indikátor vztahové patologie. Důležité jsou hranice subsystémů (pravidla upravující participaci jednotlivců na životě jednotlivých subsystémů), které ve funkční rodině jsou přiměřeně jasné a propustné. Difúzní hranice vytvářejí propletené („enmeshed“) systémy, které dostatečně nerozlišují mezi členy rodiny. Rigidní hranice vytvářejí odcizené („disengaged“) systémy, kde není dostatečný pocit sounáležitosti (Derby, 2001).

Reliabilita metody: test-retest reliabilita po jednom týdnu je asi 0,75 pro kohezi a 0,73 pro hierarchii (Gehring, Marti, 2001). Konvergenční validita: skóry koheze a hierarchie v testu FAST korelují s odpovídajícími dimenzemi FES a FACES a s údaji z pozorování rodinné interakce (Gehring, Marti, 2001), hodnoty korelací jsou vyšší pro kohezi (0,32 - 0,38), než pro hierarchii (0,18 - 0,19). Konstrukční validita: v souladu s předpoklady strukturální teorie členové rodin s psychicky nemocným pacientem častěji staví nevyvážené reprezentace (Gehring, Marti, 2001), než neklinické rodiny (75 vs 35 %). Validizace metody proběhla na klinických a neklinických populacích, které však byly etnicky a sociálně homogenní s převahou rodin ze střední třídy.

FAST je určen pro děti od 6 let a dospělé, jeho zkušební použití u předškolních dětí nebylo úspěšné (Morley-Williams, Cowie, 2001), tyto mladší děti figurky stavěly do řad vedle sebe, vliv chápaly jako stáří nebo hmotnost osoby. Toto zjištění je v souladu s naším pozorováním, že vyjádření koheze v rodině prostřednictvím blízkosti figurek je pro děti mnohem snadněji pochopitelná operace, než vliv a jeho vyjádření prostřednictvím výšky figurek. Porozumění instrukci (a porozumění vztahům a situacím v rodině jako takovým) je individuální, setkáváme se i s devítiletými dětmi, pro které je FAST příliš těžký (při normální inteligenci a přítomnosti vztahových problémů).

V českém prostředí byl FAST úspěšně použit v několika studiích, které byly popsány v příručce k českému vydání testu (Sobotková, 2005). Brněnská studie (realizována Lenkou Lacinovou a Janem Vančurou) administrovala FAST (typickou a

ideální reprezentace) třináctiletým dětem z neklinických rodin. Děti si přály vyšší kohezi a nižší hierarchii, v ideální reprezentaci se vyskytlo více převrácených hierarchií, ale naopak méně mezigeneračních koalic. Olomoucká studie vysokoškolská (Lucia Lacková a Radko Obereignerů) byla realizována na vzorku dospělých studentů humanitních oborů, většinou žen. V tomto vzorku bylo více mezigeneračních koalic a jen málo případů převrácené hierarchie. V ideální reprezentaci byl posun k vyšší rodinné kohezi, i když se jednalo o dospělé lidi, které již nebydleli s rodiči. Další olomoucká studie (Irena Sobotková) pracuje s údaji, získanými od dětí s vyléčenou leukémií a chronickým onemocněním, průměrný věk dětí byl 12 let a 5 měsíců. Místo konfliktní reprezentace děti stavěly reprezentaci rodiny v době nemoci. V ideální reprezentaci byla rodinná koheze vyšší a hierarchie nižší, v reprezentaci, zaměřené na období nemoci, se vyskytovalo více extrémních hodnot koheze (pod tlakem se rodiny více stmelí, nebo se rozvolní). V porovnání s brněnským souborem dětí bez větších potíží v souboru dětí s chronickým onemocněním byl vyšší výskyt nízké rodinné koheze v typické reprezentaci rodiny a plošší mocenská struktura rodiny.

4.6.2 Rozhovor s rodiči

Z rozhovoru s rodiči pro výzkum byly použity informace o potížích, které vedly k rozhodnutí obrátit se na dětskou psychologickou poradnu, a o uspořádání rodiny (jestli dítě vyrůstá s oběma původními rodiči, s jedním rodičem, s nevlastním rodičem, ve střídavé péči nebo v pěstounské rodině). Na základě rozhovoru s rodiči byly děti rozděleny do skupin podle převažujících potíží. Do skupiny dětí s úzkostnými potížemi jsme zařadili děti, jejichž rodiče popisovali strachy (někdy až fobické povahy), úzkosti (například separační úzkost nepřiměřená věku), extrémní neprůbojnost nebo přecitlivělost dítěte. Do skupiny dětí s výchovnými potížemi jsme zařadili děti, jejichž rodiče popisovali agresivitu, krádeže, záškoláctví, negativismus. Do skupiny kombinace potíží jsme zařadili děti, jejichž rodiče popisovali jak problémy ze skupiny výchovných potíží, tak úzkostné projevy dítěte. Další skupina vznikla z dětí, které přišly do poradny kvůli poradenství pro volbu školy nebo z dětí, které měly v minulosti nějaké potíže, ale v současnosti jsou stabilizované a přišly na kontrolní vyšetření většinou z administrativních důvodů (například kvůli prodloužení individuálního plánu ve škole).

5. Kvantitativní analýza

5.1 Členství v rodině

Děti v našem vzorku nejčastěji bydlely v domácnostech, čítajících 4 osoby. Stejný počet osob se vyskytoval v reprezentacích rodin (4 figurky byl modus, medián a aritmetický průměr). Nejmenší postavené rodiny čítaly 2 osoby, největší postavená rodina 13 osob. Děti ale jen výjimečně stavěly více než 6 postav.

Počet osob napříč reprezentacemi (typická, ideální, konfliktní) zůstával stabilní. Nejčastěji se vyskytovaly reprezentace, složené jen ze členů nukleární rodiny (72-80 %). Zdá se tedy, že děti vnímají členství v rodině podobně, jako dospělí (nukleární rodina). Ve výskytu osob nad rámec nukleární rodiny jsou mezi jednotlivými reprezentacemi jen malé rozdíly (nejvíce osob v ideální reprezentaci), pokud se takové další osoby vyskytly, nejčastěji šlo o prarodiče. Mezi chybějícími osobami nejčastěji nalézáme vzdálené rodiče a starší sourozence, kteří už nesdílejí s dítětem společnou domácnost.

5.2 Konflikt

5.2.1 Výskyt konfliktu

Přímo na konflikt v rodině je zaměřená konfliktní reprezentace, ukázalo se však, že i v typické reprezentaci (dítě staví běžnou situaci v rodině) se hojně objevují konflikty. Konflikty jsme zaznamenali v polovině všech typických reprezentací. Zajímalo nás, které děti popsaly typickou situaci v rodině jako konfliktní.

Tabulka 2. Přehled výskytu konfliktů v typické reprezentaci ve skupinách dětí podle převažujících potíží: počet dětí v kategoriích, v závorce je očekávaný počet dětí v kategoriích (kdyby výskyt konfliktu v typické reprezentaci nijak nesouvisel s typem potíží).

	<i>bez výrazných potíží</i> pozorována (očekávaná) hodnota	<i>výchovné potíže</i> pozorována (očekávaná) hodnota	<i>úzkostné potíže</i> pozorována (očekávaná) hodnota	<i>kombinace potíží</i> pozorována (očekávaná) hodnota
přítomen konflikt v typické reprezentaci	2 (8,1)	15 (13,4)	16 (16,6)	14 (9)
není konflikt v typické reprezentaci	16 (9,9)	15 (16,6)	21 (20,4)	6 (11)

Porovnali jsme výskyt konfliktu v typické reprezentaci u dětí s různými převažujícími potížemi (viz tabulka 2) pomocí metody χ^2 , rozdíly mezi skupinami jsou statisticky významné ($\chi^2=13,8$, $p<0,01$). Tento výsledek souvisí s velkými rozdíly ve výskytu konfliktu v typické reprezentaci u dětí bez větších potíží a u dětí s kombinací potíží. Ve skupině dětí bez větších potíží se konflikt v typické reprezentaci vyskytl dvakrát (v obou případech šlo o konflikt mezi rodičem a dítětem). Naopak, děti s kombinací potíží popisovaly konflikt v typické reprezentaci mnohem častěji (různé konflikty). V ideální reprezentaci se konflikty nevyskytovaly. Na výskyt konfliktu v typické reprezentaci rodiny není česká ani zahraniční norma, domníváme se ale, že potenciálně může jít o ukazatel prožívaného vztahového distresu. Tato proměnná ale nerozlišuje mezi dětmi s jednotlivými typy potíží.

5.2.2 *Subsystem, ve kterém probíhá konflikt (umístění konfliktu)*

Gehring a kolektiv (1990) považují za podstatné umístění konfliktu, tedy subsystem, ve kterém konflikt probíhá (podle Gehringa locus of conflict). Ve své studii, která se zabývá konflikty, zjistili, že konflikt mezi rodiči má větší dopad na celou rodinu, než konflikty sourozenecké nebo mezi rodičem a dítětem. Mapovali umístění konfliktů v reprezentacích dětí bez větší potíží ve věku od 10 do 20 let. Nejvíce konfliktů bylo mezi dítětem a rodičem (polovina všech konfliktů), konfliktů mezi rodiči bylo méně (35 %), nejméně bylo konfliktů mezi sourozenci (15 %).

My rozlišujeme konflikt uvnitř rodičovské dvojice, konflikt mezi rodičem a dítětem, konflikt mezi sourozenci, generalizovaný konflikt (zahrnuje více subsystemů), konflikt se zapojením širší rodiny (prarodiče). Generalizovaný konflikt (kategorie „všichni“) se objevuje v našem vzorku, ale nikoliv u Gehringa a kolektivu (1990), jejichž kategorizaci konfliktů se pokoušíme zopakovat. Jedná se velmi často o tzv. spillover (rozšíření konfliktu z jednoho subsystemu do jiných) a také o paralelní průběh konfliktů, které nejsou propojené (hádají se zvlášť rodiče a zvlášť sourozenci mezi sebou).

Tabulka 3. Přehled výskytu konfliktů v různých subsystemech v jednotlivých reprezentacích (počet případů v jednotlivých kategoriích).

	rodič-dítě	rodiče	sourozenci	všichni	širší rodina
výskyt v typické reprezentaci	20	14	14	8	3
výskyt v ideální reprezentaci	0	0	0	0	0
výskyt v konfliktní reprezentaci	33	32	23	22	7

V tabulce 3 vidíme rozložení jednotlivých typů konfliktů podle jejich umístění. V konfliktní reprezentaci se vyskytuje o něco více konfliktů mezi rodiči a generalizovaných konfliktů než v typické reprezentaci, podíl konfliktů mezi sourozenci je nižší v konfliktní reprezentaci. V konfliktní reprezentaci se nejčastěji vyskytovaly konflikty mezi rodičem a dítětem (27 % případů) a uvnitř rodičovské dvojice (26 % případů), pak konflikty mezi sourozenci (19 % případů) a konflikty, které zahrnují více subsystemů (18 % případů), nejméně často se vyskytovaly konflikty, zahrnující širší rodinu (6 % případů).

V našem vzorku se nevyskytly statisticky významné rozdíly mezi umístěním konfliktu (konfliktní reprezentace) mladších a starších dětí, ale tendence jsou podobné výsledkům Gehringa a kolektivu (1990): věkový průměr dětí, které popsaly sourozenecký konflikt, je 9,5 let, věkový průměr dětí, které si vybraly konflikt mezi dítětem a rodičem, je 11,5 let. Objevily se rozdíly mezi chlapci a dívkami ($\chi^2=11,71$, $p<0,05$), dívky o něco častěji popisovaly konflikt mezi sourozenci, chlapci častěji popisovali konflikt mezi rodiči.

5.3 Koheze

FAST rozlišuje kohezi v jednotlivých dyádách uvnitř rodiny a celkovou rodinnou kohezi. V publikacích o souvislostech mezi potížemi dítěte a rodinnými proměnnými se častěji mluví o celkové rodinné kohezi, my se budeme věnovat jak dyadické, tak celkové rodinné kohezi.

Dyadickou kohezi FAST operacionalizuje jako blízkost figurek na ploše. Hodnoty koheze uvnitř jednotlivých dvojic v našem vzorku nemají normální rozložení, aritmetický průměr snižují poměrně vzácně extrémně nízké hodnoty koheze. Proto vidíme (v tabulce 4) určité rozdíly mezi aritmetickým průměrem a mediánem. Orientační normou dyadické koheze je kolem 10 pro všechny dvojice v typické a ideální reprezentaci, ale dvojice otec-matka by měla v rámci rodiny v běžné populaci vykazovat nejvyšší kohezi (Feldman a Gehring, 1988). Hodnoty dyadické koheze v našem vzorku (viz tabulka 4) zhruba odpovídají této pomyslné normě s výjimkou vztahu mezi dítětem a otcem, kde je koheze o něco nižší. V případě dyadické koheze se ukazuje jako podstatná aktuální členská základna rodiny: koheze mezi dítětem a vzdáleným rodičem³ může být nižší než mezi

³ Za vzdáleného považujeme rodiče, který nebydlí s dítětem v jedné domácnosti. Rodič-rezident je rodič, se kterým dítě bydlí v jedné domácnosti.

dítětem a rodičem-rezidentem už díky značné prostorové vzdálenosti mezi nimi a omezenějšími možnostmi setkávání, případně díky přetrvávající hostilitě mezi rodiči (Uholjeva, Hoskocová, 2014).

Tabulka 4. Střední hodnoty dyadické koheze v typické, ideální a konfliktní reprezentaci (všechny děti): medián a v závorce průměr.

	dítě-otec medián (průměr)	dítě-matka medián (průměr)	otec-matka medián (průměr)	dítě-sourozenec medián (průměr)
typická reprezentace	9 (7,6)	10 (9,2)	10 (7,7)	10,5 (9,6)
ideální reprezentace	10,5 (8,9)	10,5 (9,9)	11 (9,1)	11 (10,4)
konfliktní reprezentace	8 (6,8)	8,5 (7,9)	9 (7,2)	10 (8,4)

Nemáme dost respondentů, abychom mohli analyzovat skupiny dětí podle potíží a zároveň podle uspořádání rodiny (liší se u jednotlivých skupin dětí). Nižší hodnoty dyadické koheze u dětí s výchovnými potížemi a s kombinací potíží (jak vidíme v Tabulce 5) pravděpodobně souvisí s tím, že jeden z rodičů je vzdálený (v tabulce jsou údaje z celého souboru, tedy i z rodin, kde jeden nebo oba rodiče nebydlí s dítětem v jedné domácnosti). Je zajímavé, že u dětí s různými skupinami potíží jsou rozdíly nejenom v průměru koheze ve dvojici dítě-otec (častěji vzdálený rodič) a otec-matka (v některých případech rodiče nežijí spolu), ale i ve dvojici dítě-matka. Při porovnání mediánů byl použit Kruskal-Wallisův test ($p < 0,01$ pro všechny tři dyády). Naopak dyadická koheze mezi dítětem a sourozencem se jeví jako prakticky stejná napříč skupinami. Zajímavé jsou rozdíly mezi úzkostnými dětmi a dětmi bez větších potíží: v reprezentacích úzkostných dětí koheze mezi otcem a matkou je stejná, jako u dětí bez větších potíží, ale jsou rozdíly v kohezi mezi dítětem a otcem (Mann-Whitney U test, $p < 0,05$) a v kohezi mezi dítětem a matkou (Mann-Whitney U test, $p < 0,01$).

Tabulka 5. Přehled středních hodnot dyadické koheze ve skupinách dětí podle potíží: medián a v závorce průměr.

	dítě-otec medián (průměr)	dítě-matka medián (průměr)	otec-matka medián (průměr)	dítě-sourozenec medián (průměr)
bez větších potíží	10,5 (9,4)	11 (10,4)	10,5 (9,3)	11 (10,5)
výchovné potíže	8 (7)	9 (8,7)	9,3 (7,2)	10 (9,5)
úzkostné potíže	10 (8,5)	10 (9,5)	11 (9,4)	10 (9,3)
kombinace potíží	8 (6,3)	10 (8,8)	9 (6,8)	10 (9,6)

Celková rodinná koheze vyjadřuje skupinovou soudržnost rodiny a FAST umožňuje rozlišení jejích 3 hodnot: nízká koheze, střední koheze a vysoká koheze. Český manuál (Sobotková, 2005) poskytuje podrobný klíč k vyhodnocení i s příklady, posuzování celkové rodinné koheze je složité zejména v případech velkých rodin a rodin se vzdálenými členy. Střední a vysoká úroveň koheze jsou považované za zdravé, nízká úroveň koheze je ukazatelem suboptimálního fungování rodiny. Zdá se, že teoretický konstrukt celkové rodinné koheze má oporu v pozorovaných hodnotách dyadické koheze: všechny korelace mezi hodnotami koheze v jednotlivých dvojicích jsou kladné a statisticky významné (Spearmanův koeficient korelace se pohybuje mezi 0,46 - 0,48, jen korelace mezi kohezí ve dvojici otec-matka a dvojici dítě-matka je nižší (0,24)).

Tabulka 6. Střední, nízká a vysoká celková rodinná koheze v typické, ideální a konfliktní reprezentaci v celém souboru (počet případů).

	nízká celková koheze	střední celková koheze	vysoká celková koheze
typická reprezentace	63	22	39
ideální reprezentace	24	27	72
konfliktní reprezentace	88	11	21

V našem souboru polovina dětí zobrazuje kohezi v typické reprezentaci jako nízkou (viz tabulka 6). V konfliktní reprezentaci je výskyt nízké celkové rodinné koheze ještě vyšší, více než dvě třetiny dětí vnímají kohezi v konfliktní situaci jako nízkou. Ideální situaci v rodině si děti představují jako nejsoudržnější – jen pětina dětí znázornila ideální situaci s nízkou rodinnou kohezí. Poměrně velké rozdíly mezi typickou a ideální reprezentací a menší rozdíly mezi typickou a konfliktní reprezentací naznačují nespokojenost dětí se současnou situací v rodině. Tento náleží je v souladu se vztahovým dyskomfortem v situaci, ve které se rodina nachází v době, kdy vyhledá psychologické poradenství. Zajímá nás, jestli celková rodinná koheze bude rozlišovat mezi skupinami dětí podle převažujících potíží. Přehled hodnot vidíme v tabulce 7.

Nejvíce rozdílů ve vnímání celkové rodinné koheze mezi dětmi s různými potížemi nacházíme v typické reprezentaci rodiny (typická situace v rodině). V typické reprezentaci jen jedno dítě ze skupiny bez větších potíží postavilo reprezentaci, která odpovídá nízké úrovni koheze. Naopak, děti s výchovnými potížemi v typické

reprezentaci častěji stavěly rodiny s nízkou úrovní celkové koheze. Děti s kombinací potíží se v tomto ohledu podobají dětem s výchovnými potížemi. U dětí s úzkostnými potížemi je rozložení tří možných úrovní celkové rodinné koheze nejrovnoměrnější. Rozdíly mezi skupinami (v typické reprezentaci) jsou statisticky významné ($\chi^2=24,4$, $p<0,001$).

Tabulka 7. Celková rodinná koheze v rodinách dětí podle převažujících potíží: faktický počet případů v kategoriích, v závorce je uveden očekávaný výskyt reprezentací s nízkou, střední nebo vysokou kohezí (kdyby rozložení koheze nesouviselo s typem potíží).

	celková rodinná koheze	děti <i>bez větších potíží</i> pozorovaný (očekávaný) výskyt	děti <i>s výchovnými potížemi</i> pozorovaný (očekávaný) výskyt	děti <i>s úzkostnými potížemi</i> pozorovaný (očekávaný) výskyt	děti <i>s kombinací potíží</i> pozorovaný (očekávaný) výskyt
<i>typická reprezentace</i>	nízká koheze	1 (9,2)	21 (14,8)	17 (18,1)	13 (10)
	střední koheze	8 (3,7)	2 (6)	6 (7,3)	5 (4)
	vysoká koheze	10 (6,3)	8 (10,2)	15 (12,6)	3 (6,9)
<i>ideální reprezentace</i>	nízká koheze	1 (3,9)	12 (6,3)	6 (7,7)	3 (4,1)
	střední koheze	5 (4,4)	7 (7,2)	10 (8,8)	3 (4,6)
	vysoká koheze	13 (10,7)	12 (17,5)	22 (21,5)	14 (11,3)
<i>konfliktní reprezentace</i>	nízká koheze	14 (13,7)	20 (20,9)	30 (27,3)	13 (15,1)
	střední koheze	0 (2)	4 (3)	1 (3,9)	6 (2,2)
	vysoká koheze	5 (3,4)	5 (5,1)	7 (6,7)	2 (3,7)

Zajímavá je ideální reprezentace rodiny (jaké by to bylo v rodině nejlepší) u dětí z různých skupin. Ukazuje se, že většina dětí ve všech zkoumaných skupinách si přeje střední nebo vysokou rodinnou kohezi, ale mezi dětmi s výchovnými problémy je více dětí, které si přejí nízkou rodinnou kohezi, a tím se odlišují od dětí bez větších potíží s chováním a prožíváním ($\chi^2=20,29$, $p<0,001$). V konfliktní reprezentaci je převaha reprezentací s nízkou celkovou rodinnou kohezí ve všech skupinách.

5.4 Vliv

Vliv FAST operacionalizuje jako výšku podstavce, na kterém stojí figurka, která reprezentuje člena rodiny. V tabulce 8 je přehled středních hodnot absolutního vlivu otce, matky a dítěte. Vidíme, že svůj vliv v rodině děti obecně vnímají jako nižší než vliv svých rodičů. Největší rozdíly mezi vnímaným vlivem rodičů a dítěte-respondenta je v typické reprezentaci rodiny. V ideální reprezentaci (chtěný stav podle dítěte) se absolutní vliv obou rodičů snižuje asi o jeden bod, zatímco vliv dítěte zůstává stejný. V konfliktní situaci se o další bod snižuje vliv všech zúčastněných.

Tabulka 8. Přehled středních hodnot absolutního vlivu pro rodiny s přítomnou otcovskou postavou: medián a v závorce průměr.

	vliv otce medián (průměr)	vliv matky medián (průměr)	vliv dítěte medián (průměr)
typická reprezentace	3 (2,8)	3 (3,1)	1 (1,5)
ideální reprezentace	2 (2,2)	2 (2,2)	1 (1,6)
konfliktní reprezentace	1 (2)	1 (2)	0 (1,2)

Všechny korelace mezi absolutními hodnotami vlivu dítěte, otce a matky jsou kladné a statisticky významné (hodnoty Spearmanových koeficientů korelace se pohybují mezi 0,39 a 0,66, $p < 0,001$). Čím větší je vliv jednoho z členů rodiny, tím větší bývá vliv dalších členů.

FAST pracuje s rodinnou hierarchií, proměnnou, která zohledňuje rozdíly mezi vlivem nejméně vlivného rodiče a nejvlivnějšího dítěte. Hierarchie je považována za nízkou, pokud rozdíl mezi výškou podstavce nejméně vlivného rodiče a nejvlivnějšího dítěte je záporný nebo se rovná nule, za střední (optimální), pokud tento rozdíl se rovná jedné nebo dvěma jednotkám, a za vysokou, pokud je tento rozdíl tři jednotky a více (Sobotková, 2005).

Tabulka 9. Výskyt nízké, střední a vysoké hierarchie v typické, ideální a konfliktní reprezentaci: počet případů v jednotlivých kategoriích.

	typická reprezentace	ideální reprezentace	konfliktní reprezentace
nízká rodinná hierarchie	54	74	77
střední rodinná hierarchie	54	38	30
vysoká rodinná hierarchie	15	11	12

V tabulce 9 vidíme přehled výskytu nízké, střední a vysoké hierarchie v jednotlivých reprezentacích. Je zajímavé, že rodinná hierarchie se zplošťuje jak v ideální, tak v konfliktní reprezentaci. Z přehledu absolutních hodnot vlivu víme, že v ideální reprezentaci je průměrný vliv rodičů a dětí vyšší než v konfliktní reprezentaci, i když rozdíly mezi vlivem rodičů a dětí jsou stejné. Největší rozdíly mezi rodiči a dětmi jsou v typické reprezentaci rodiny.

Chtěli jsme vytvořit proměnnou, která jasněji postihuje relativní vliv, který si připisují děti v rodině (hierarchie může odrážet mocenské vztahy mezi rodičem a sourozencem našeho respondenta). Relativní vliv dítěte jsme počítali tak, že jsme od absolutního vlivu dítěte odečetli průměrný vliv rodičů nebo absolutní vliv jediného přítomného rodiče. V tabulce 10 vidíme, že hodnoty relativního vlivu dítěte jsou záporné, protože se od vlivu dítěte odečítá vliv rodiče, který je většinou vyšší.

Tabulka 10. Přehled středních hodnot relativního vlivu dítěte v jednotlivých reprezentacích: medián a v závorce průměr.

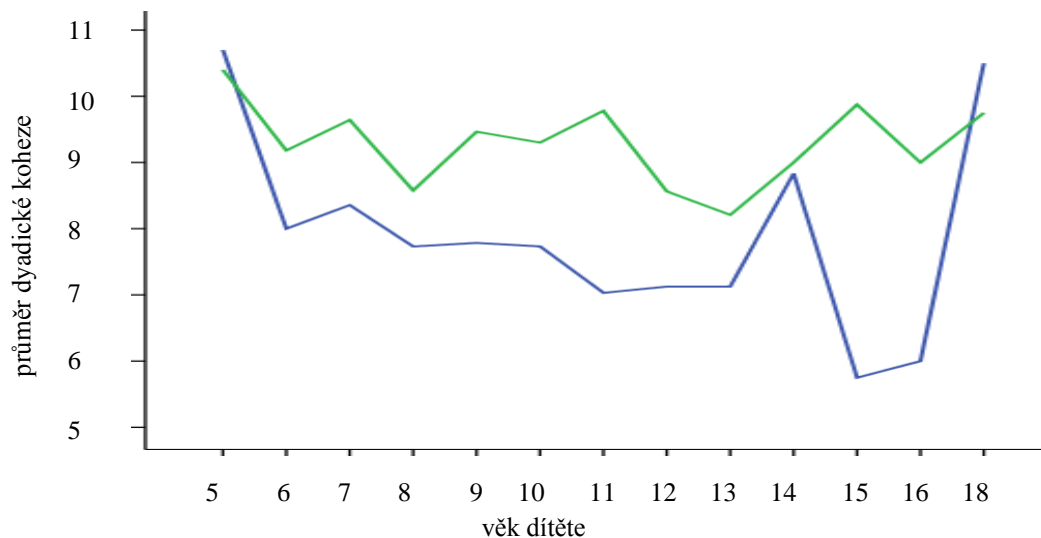
	typická reprezentace medián (průměr)	ideální reprezentace medián (průměr)	konfliktní reprezentace medián (průměr)
relativní vliv dítěte	-1,5 (-1,63)	0 (-0,7)	-0,25 (-1,03)

Relativní vnímaný vliv dítěte se na rozdíl od absolutního vlivu liší napříč reprezentacemi. V ideální situaci je relativní vliv dítěte nejvyšší, vyšší relativní vliv ve srovnání s typickou reprezentací mají děti i v konfliktní reprezentaci (rozdíl mezi mediány je v obou případech statisticky významný na hladině 0,001, použit byl Wilcoxonův test). Zdá se, že rozdíly mezi vlivem, který dítě připisuje sobě a rodičům, jsou nejvyšší v typické reprezentaci rodiny a podstatně menší v ideální a v konfliktní reprezentaci.

5.5 Rozdíly mezi mladšími a staršími dětmi

Věkové rozpětí dětí v našem vzorku (5 až 18 let) dovoluje porovnání reprezentací mladších a starších dětí. Na obrázku 6 vidíme pseudovývojovou křivku, která umožňuje porovnání vnímané dyadické koheze mezi dítětem a rodiči u starších a mladších dětí. Mladší děti vnímají kohezi mezi sebou a oběma rodiči velmi podobně jako starší děti, zejména pokud jde o kohezi mezi dítětem a matkou. Koheze mezi dítětem a otcem je

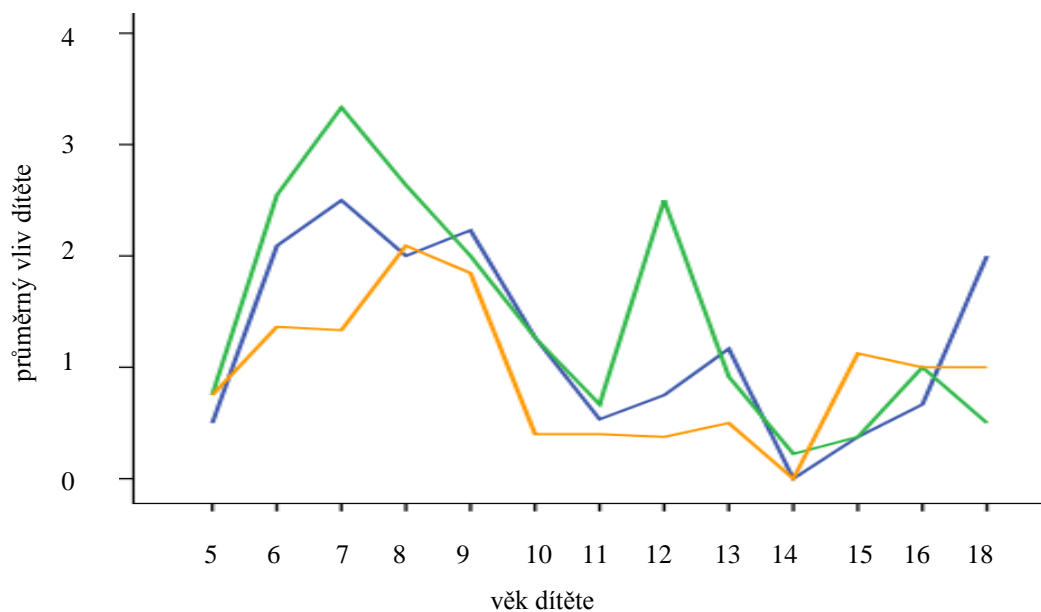
dynamičtější (snížení u věkové skupiny 15 - 16 let). Tento menší rozdíl mezi kohezí ve vztahu k otci a kohezí ve vztahu s matkou může souviset s tím, že při rozchodu rodičů děti v našem vzorku častěji fyzicky zůstaly s matkou, vazba s otcem se tak mohla oslabit. Ale pokud se zabýváme jenom dětmi s přítomnými oběma rodiči, výsledky jsou srovnatelné – stabilnější koheze mezi dítětem a matkou a o něco dynamičtější koheze mezi dítětem a otcem. Chlapci a dívky vnímají kohezi mezi sebou a rodiči velmi podobně.

Obrázek 6. Vnímána průměrná dyadická koheze mezi dítětem a otcem (modrá linie), dítětem a matkou (zelená linie) v závislosti na věku dítěte v typické reprezentaci (celý soubor).

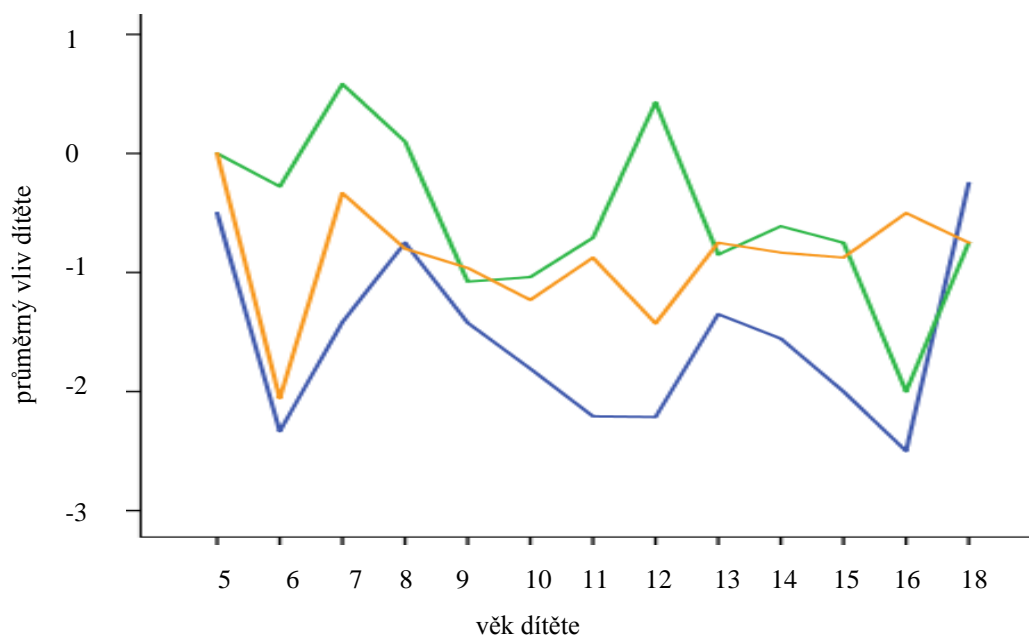
Neparametrické korelace mezi hodnotami dyadické koheze mezi dítětem a oběma rodiči a jeho věkem se blíží nule (Spearmanův koeficient korelace $-0,07$ pro kohezi mezi dítětem a otcem a $-0,04$ pro kohezi mezi dítětem a matkou). Zdá se, že starší děti nevnímají kohezi mezi sebou a rodiči jako nižší než mladší děti.

Zajímaly nás také rozdíly ve vnímaném vlastním vlivu v rodině mezi staršími a mladšími dětmi. Neparametrické korelace mezi absolutním vlivem dětí ve všech reprezentacích a věkem mají záporné znaménko, v typické a ideální reprezentaci jsou statisticky významné na hladině 0,01, ale nejsou vysoké ($-0,33$ v typické, $-0,25$ v ideální a $-0,16$ v konfliktní reprezentaci). Na obrázku 7 vidíme tendenci ke snižování vnímaného (typická reprezentace), ale také chtěného (ideální reprezentace) vlivu dítěte s věkem.

Obrázek 7. Absolutní vliv dítěte-respondenta v typické reprezentaci (modrá linie), v ideální reprezentaci (zelená linie) a v konfliktní reprezentaci (oranžová linie) podle věku dětí.

Když znázorníme pseudovývojovou křivku relativního vlivu dětí (rozdíl mezi absolutním vlivem dítěte a průměrným vlivem jeho rodičů) v jednotlivých reprezentacích v závislosti na věku (obrázek 8), vidíme, že ani relativní vliv dítěte nevykazuje tendenci k růstu u starších dětí.

Obrázek 8. Relativní vliv dítěte (respondenta) v typické reprezentaci (modrá linie), v ideální reprezentaci (zelená linie) a v konfliktní reprezentaci (oranžová linie) podle věku dětí.

Z obrázku 8 je patrné, že největší rozdíly mezi vnímaným a chtěným relativním vlivem jsou u dětí ve věku 6 až 7 a kolem 12 let, jsou to období, ve kterých průměrný chtěný vliv dítěte převyšuje průměrný vliv rodičů (nad nulou). Zdá se, že v našem vzorku nejsou prakticky žádné rozdíly mezi staršími a mladšími dětmi v klíčových parametrech vnímané koheze mezi dítětem a rodičem a vnímaného vlivu dítěte.

5.6 Převrácená hierarchie a mezigenerační koalice

Převrácená hierarchie v typické reprezentaci rodiny se vyskytla ve 12 % případů, mezigenerační koalice se vyskytla ve 37 % případů. Zřejmě se jedná o vyšší výskyt převrácených hierarchií a mezigeneračních koalic, než očekáváme v běžné populaci, i když výsledky studií, které výskyt těchto fenoménů mapují, jsou různé. V belgickém vzorku se vyskytly převrácené hierarchie v 1 % typických reprezentací rodiny, mezigenerační koalice ve 13 % typických reprezentací (Debry, 2001). Meyerová (2001) popisuje výskyt mezigenerační koalice ve vzorku švýcarských dětí v typické reprezentaci v 18,5 % případů. Při pokusné administraci FASTu českým dětem byl popsán výskyt převrácených hierarchií ve 3,8 % případů a mezigeneračních koalic ve 31 % případů (Lacinová, Vančura, cit. podle Sobotková, 2005).

Chlapci o něco málo častěji byli členy mezigeneračních koalic v typické reprezentaci ($\chi^2=5,56$, $p<0,05$). Výskyt převrácených hierarchií a mezigeneračních koalic byl proměnlivý napříč situacemi, z výskytu převrácené hierarchie nebo mezigenerační koalice v jedné reprezentaci obecně nebylo možné předvídat výskyt těchto fenoménů v dalších reprezentacích. Jen výskyt mezigenerační koalice v typické reprezentaci trochu zlepšoval předpověď jejího výskytu v konfliktní reprezentaci ($\chi^2=6,4$, $p<0,05$). Je zajímavé, že v ideální reprezentaci se nevyskytovalo více mezigeneračních koalic ani převrácených hierarchií než v typické reprezentaci, ale spíše naopak (výskyt mezigeneračních koalic v typické reprezentaci 37 %, v ideální reprezentaci 29 % případů, v konfliktní reprezentaci 40 % případů, výskyt převrácených hierarchií v typické reprezentaci 12 %, v ideální reprezentaci 7 %, v konfliktní reprezentaci 9 %).

Tabulka 11. Přehled výskytu mezigeneračních koalic v typické reprezentaci rodiny u skupin dětí podle převažujících potíží: počet dětí v kategoriích, v závorce je očekávaný počet dětí v kategoriích (kdyby výskyt mezigenerační kolice v typické reprezentaci nijak nesouvisel s typem potíží).

	<i>bez větších potíží</i> pozorovaný (očekávaný) výskyt	<i>s výchovnými potížemi</i> pozorovaný (očekávaný) výskyt	<i>s úzkostnými potížemi</i> pozorovaný (očekávaný) výskyt	<i>s kombinací potíží</i> pozorovaný (očekávaný) výskyt
přítomná mezigenerační koalice v typické reprezentaci	9 (5,6)	10 (8,9)	8 (11,3)	5 (6,2)
není mezigenerační koalice v typické reprezentaci	10 (13,4)	20 (21,9)	30 (26,7)	16 (14,8)

Jak vidíme v tabulce 11, výskyt mezigeneračních koalic v našem vzorku nerozlišoval mezi dětmi bez větších potíží a dětmi s výchovnými, úzkostnými nebo kombinovanými potížemi ($\chi^2=4,75$, $p<0,2$). Celkově je v našem vzorku o něco více mezigeneračních koalic než v běžné populaci, ale nenacházíme rozdíly mezi skupinou dětí podle potíží. Je zajímavé, že ve skupině dětí bez větších potíží je mezigeneračních koalic v typické reprezentaci dokonce o něco více. Převrácená hierarchie je také rozložena celkem rovnoměrně mezi skupinami dětí podle potíží.

5.7 Testování hypotéz

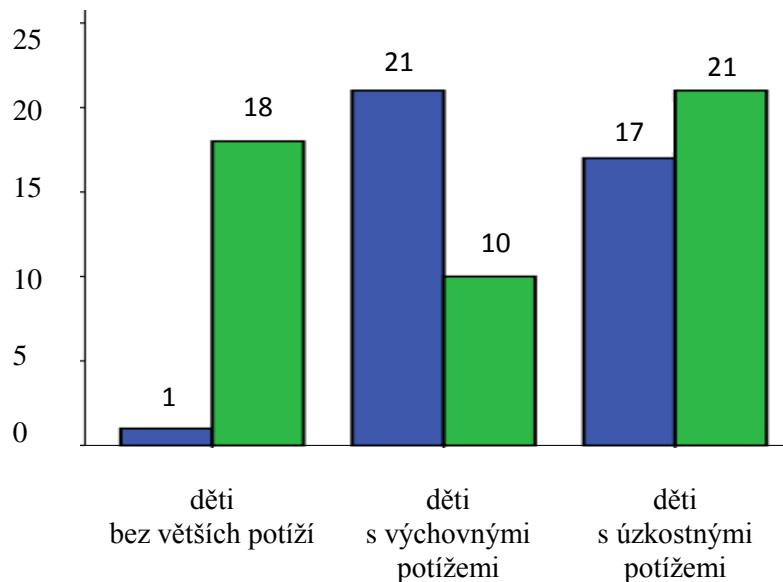
5.7.1 Celková rodinná koheze v reprezentacích dětí s úzkostnými a výchovnými potížemi

Pro ověření hypotézy o rozdílech ve vnímané rodinné kohezi mezi dětmi s úzkostnými a výchovnými potížemi byla použita metoda χ^2 . Celková rodinná koheze původně nabývala tří hodnot: nízká, střední a vysoká. Vzhledem k nízké obsazenosti prostřední kategorie byly střední a vysoká koheze sloučeny do jedné kategorie. Toto zjednodušení je přípustné, protože FAST považuje za patologní pouze nízkou celkovou rodinnou kohezi.

Rozdíl ve výskytu nízké a střední nebo vysoké rodinné koheze (v typické reprezentaci rodiny) mezi dětmi s úzkostnými a výchovnými problémy byl v předpokládaném směru (častější výskyt nízké rodinné koheze v rodinách dětí s výchovnými problémy, než v rodinách dětí s úzkostnými problémy), ale nebyl statisticky významný ($\chi^2=3,65$, $p<0,1$).

Je zajímavé, že obě tyto skupiny dětí se naopak výrazně liší od skupiny dětí bez větších potíží (pro výchovné potíže $\chi^2=18,67$, $p<0,001$, pro úzkostné potíže $\chi^2=9,14$,

$p < 0,01$). U dětí bez větších potíží (jak vidíme na obrázku 9) byl výskyt reprezentací s nízkou rodinnou kohezí minimální. Náš výzkumný předpoklad se nepotvrdil, v rodinách úzkostných dětí nenacházíme vyšší kohezi než v rodinách dětí s výchovnými problémy. Tyto výsledky jsou v souladu s lineárním modelem vztahu mezi kohezí a prospíváním dětí (čím vyšší koheze, tím lépe děti prospívají).

Obrázek 9. Výskyt nízké celkové rodinné koheze (modře) a střední nebo vysoké celkové rodinné koheze (zeleně) v typické reprezentaci rodiny u dětí s různými typy potíží. Nad sloupce je počet případů v jednotlivých kategoriích.

Jak jsme popsali v kapitole o výzkumném vzorku, děti s úzkostnými potížemi častěji než děti s výchovnými potížemi, bydlely v době realizace výzkumu v rodinách s oběma původními rodiči. Děti s výchovnými potížemi častěji měly alespoň jednoho rodiče mimo společnou domácnost. Koheze mezi dítětem a vzdáleným rodičem (uvnitř rodičovské dvojice) bývá nižší. To znamená, že kdybychom vzali v potaz rodinné uspořádání, rozdíl mezi dětmi s výchovnými potížemi a mezi dětmi s úzkostnými potížemi by mohly být ještě o něco menší.

5.7.2 Vztah mezi kohezí v rodičovské dvojici a ve dvojici dítě-otec

Předpokládali jsme, že dyadická koheze ve dvojici otec-matka bude korelovat s dyadickou kohezí ve dvojici dítě-otec (jedná se o dítě, kterému byl administrován FAST). Do této analýzy jsme zahrnuli jen děti, které vyrůstají s oběma původními rodiči nebo s přijímaným nevlastním rodičem (celkem 71 dětí). Zbývající děti jsme do této analýzy nezahrnuli proto, že tam jsou jiné podmínky pro interakci mezi dítětem a vzdáleným rodičem (v našem případě je vzdáleným rodičem většinou otec) a pro samotné jejich setkávání. Obávali jsme se, že v těchto rodinách se vyskytne řada případů, kdy vztah mezi otcem a dítětem bude poškozen hostilitou mezi rodiči a my tak naměříme

vysoké hodnoty korelace pro celý soubor, které ale budou charakteristické jen pro některé rodiny se vzdáleným původním rodičem. Očekáváme, že v případech, kdy mezi otcem a matkou přetrvává hostilita i po rozchodu, dítě bude nuceno postavit na stranu jednoho rodiče, a to může ovlivnit korelace mezi kohezí v rodičovské dvojici a kohezí mezi dítětem a rodičem. Pokud vezmeme v úvahu jen rodiny s přítomnými oběma původními rodiči, snížíme tím počet rodin, ve kterých je vztah mezi rodiči extrémně nevraživý.

Tabulka 12. Střední hodnoty dyadické koheze v typické, ideální a konfliktní reprezentaci (jen děti, které vyrůstají s oběma původními nebo s přijímaným nevlastním rodičem), medián a v závorce průměr.

	dítě-otec medián (průměr)	dítě-matka medián (průměr)	otec-matka medián (průměr)	dítě-sourozenec medián (průměr)
typická reprezentace	10 (9,2)	10 (9,6)	11 (10,1)	10,5 (9,7)
ideální reprezentace	10,5 (9,9)	10,5 (10)	11 (10,5)	11 (10,6)
konfliktní reprezentace	8,5 (8,1)	8,5 (8,4)	10 (8,8)	10 (9)

Jak vidíme v tabulce 12, v souboru dětí s přítomnými oběma původními rodiči střední hodnoty dyadické koheze (medián) v jednotlivých dvojicích (otec-matka 11, dítě-otec 10, dítě-matka 10) odpovídají normě pro běžnou populaci (viz Feldman a Gehring, 1988).

Tabulka 13. Přehled neparametrických korelací hodnot dyadické koheze v typické reprezentaci ve dvojicích dítě-matka, dítě-otec, otec-matka, dítě-sourozenec.

	TR koheze self-matka	TR koheze otec-matka	TR koheze self-sourozenec
TR koheze self-otec	0,6 **	0,43**	0,24
TR koheze self-matka		0,1	0,35**
TR koheze otec-matka			-0,02

** korelace statisticky významná na hladině 0,01.

Korelace mezi kohezí ve dvojici dítě-otec a kohezí v rodičovské dvojici, kterou jsme očekávali, je kladná a statisticky významná na hladině 0,01 (Spearmanův koeficient korelace je 0,43). Ukazuje se ale, že koheze mezi dítětem a otcem koreluje také s kohezí mezi dítětem a matkou (střední hodnoty koheze v těchto dyádách jsou stejné). Pro testování původního předpokladu proto použijeme parciální korelaci mezi kohezí ve dvojici otec-matka a dítě-otec (s vyloučením koheze ve dvojici dítě-matka). Hodnota koeficientu parciální korelace je 0,9 (statisticky významná na hladině 0,001). Výzkumný předpoklad považujeme za podpořený.

Je zajímavé, že když aplikujeme stejný postup na zbývající děti (ty, které bydlí v jiných rodinných uspořádáních, celkem 54), zjistíme, že tam koheze mezi dítětem a otcem už nekoreluje s kohezí mezi dítětem a matkou, ale koreluje s kohezí v rodičovské dvojici (čím vyšší koheze v rodičovské dvojici, tím vyšší koheze mezi dítětem a otcem).

5.8 Závěry vyplývající z kvantitativní analýzy dat

Mezi dětmi s úzkostnými a s výchovnými potížemi nebyly dostatečně velké rozdíly v celkové rodinné kohezi, naopak obě dvě tyto skupiny se výrazně lišily od dětí bez větších potíží. Hypotézu o rozdílech mezi dětmi s úzkostnými a výchovnými potížemi v celkové rodinné kohezi se nepodařilo výzkumně podpořit. Výsledky jsou v souladu s lineárním modelem vztahu mezi kohezí a prospíváním dětí (čím vyšší koheze, tím lépe děti prospívají).

Korelace mezi kohezí ve dvojici dítě-otec a kohezí v rodičovské dvojici, kterou jsme očekávali, je kladná a statisticky významná. Hypotézu o souvislosti mezi kohezí ve vztahu dítě-otec a otec-matka považujeme za podpořenou.

Členství v rodině děti vnímaly podobně jako dospělí (v reprezentacích se vyskytují členové nukleární rodiny). V polovině typických reprezentací se vyskytl konflikt, nejčastěji u dětí s kombinací potíží. Výskyt konfliktu v typické reprezentaci může být užitečný jako ukazatel chronicity konfliktu v rodině. V ideální situaci se konflikt nevyskytl ani jednou. V konfliktní reprezentaci se nejčastěji vyskytovaly konflikty mezi rodičem a dítětem (27 % případů) a uvnitř rodičovské dvojice (26 % případů), pak konflikty mezi sourozenci (19 % případů).

Celková rodinná koheze v typické reprezentaci byla nízká v polovině všech případů. V ideální reprezentaci se nejčastěji vyskytovala vysoká rodinná koheze, v konfliktní reprezentaci byla celková rodinná koheze ve dvou třetinách případů nízká. Mezigenerační koalice a převrácené hierarchie v typické reprezentaci u dětí z našeho vzorku se vyskytovaly častěji, než očekáváme v běžné populaci.

Mezi chlapci a dívkami nebyly podstatné rozdíly v charakteristikách reprezentací rodin, které vytvářeli. Mezi mladšími a staršími dětmi nebyly velké rozdíly v tom, jak vnímají kohezi mezi sebou a rodiči, ani v tom, jak vnímají svůj vliv v rodině ve srovnání s vlivem rodičů.

Mezi dětmi s různými typy potíží nejvíce rozlišovala koheze, rodinnou hierarchii děti z různých skupin vnímaly podobně.

6. Kvalitativní analýza

6.1 Úvod ke kvalitativní části

Ke každé reprezentaci FAST nabízí řadu otevřených otázek, které vybízejí respondenta k verbálnímu popisu znázorněných situací. Postavená reprezentace slouží při rozhovoru jako vizuální opora a vytváří rámec pro vyprávění. Zatím neexistuje spolehlivý klíč pro interpretaci těchto komentářů, vyprávění dítěte je interpretováno individuálně na základě klinické zkušenosti psychologa, který test zadává. V kvalitativní části našeho výzkumu se pokoušíme o redukci velmi rozmanitých a významově bohatých komentářů dětí k reprezentacím, abychom získali přehled o tom, čeho si děti na jednotlivých cílových situacích všímají, co z komplexního dění v rodině považují za podstatné.

Použili jsme modifikaci otázek pro děti, vyvinutou Lacinovou, Vančurou a Obereignerů (podle Sobotková, 2005, s. 54-55), s mírnými úpravami. Pro konfliktní reprezentaci jsme úpravu otázek na jednodušší variantu pro děti provedli sami. Tyto otázky uvádíme u jednotlivých témat. Kromě usnadnění samotného rozhovoru o životě rodiny otázky umožňují zpětnou kontrolu toho, nakolik dítě pochopilo zadání. Odpovědi dětí na otázky byly zapisovány ručně do záznamového archu, nejde tedy o zcela přesné zaznamenání odpovědí, jak to umožňuje nahrávání.

Za základní osu výkladu odpovědí jsme zvolili jednotlivé reprezentace, abychom jednotlivé situace v rodině popsali uceleně z pohledu dětí. Výjimku tvoří dětské komentáře k fenoménům, které jsou společné všem reprezentacím a odrážejí to, jak dítě zachází s testovým materiálem (význam očního kontaktu mezi figurkami a použití barevných figurek). V těchto případech nám připadalo užitečnější zvolit jako rámec jedno téma napříč reprezentacemi. Komentáře dětí k reprezentacím byly velmi rozmanité a významově bohaté. Ošidnost jejich redukce do kategorií se snažíme trochu vyvážit tím, že uvádíme logiku zařazování odpovědí do kategorií a několik příkladů odpovědí ke každé popisované kategorii. Komentáře a vysvětlivky ke konkrétním odpovědím dětí jsou vloženy do odpovědí v hranatých závorkách. Jednotlivé kategorie popisujeme v pořadí podle frekvence výskytu od nejjobsazenější po nejméně obsazenou. Na konci kvalitativní části jsme umístili už značně spekulativní kapitolu, kde se zabýváme tím, jak odpovídají na tyto otázky děti z různých skupin podle převažujících potíží.

6.2 Typická reprezentace

6.2.1 Popis typické situace v rodině

Děti popisují situaci nebo stav, který považují za typický pro jejich rodinu, s oporou v reprezentaci, kterou právě postavily (odpověď na otázku „*Připomíná ti rozestavení figurek na šachovnici nějakou skutečnou situaci, která se u vás doma odehrála nebo odehrává? Jakou?*“). Odpovědi jsme zařazovali do kategorií tak, aby vyjadřovaly především to, jak dítě celou situaci uchopuje, jaký význam má situace pro dítě, naopak nezabývali jsme se vnějšími okolnostmi (netřídili jsme situace například podle toho, jestli se odehrávají doma nebo na procházce) ani činnostmi, které zúčastněné osoby provozují. Vytvořili jsme několik skupin odpovědí podle toho, jestli dítě bylo schopno podat vůbec nějaký popis typické reprezentace a dále jestli šlo o situaci příjemnou, pohodovou, nebo napjatou, konfliktní. V procesu kategorizace vznikly 4 skupiny odpovědí: **napětí**, **hádky**, **nevím**, **pohoda**. Počet odpovědí v jednotlivých kategoriích vidíme v tabulce 14.

Tabulka 14. Přehled výskytu jednotlivých kategorií popisu typické situace v rodině: počet odpovědí v jednotlivých kategoriích a v závorce procenta.

kategorie	napětí	hádky	nevím	pohoda
počet odpovědí	36 (29 %)	33 (27 %)	33 (27 %)	21 (17 %)

Napětí (36 odpovědí)

Velká skupina dětí popisovala situace, které byly tenzní, nepříjemné, napjaté, přestože nemluvila přímo o konfliktech nebo hádkách. Popis typické situace mohl vyjadřovat, že současná situace dítě netěší („*Je to takhle pořád, pořád se stěhujeme [mezi otcem a matkou]*“), že se věci změnily k horšímu („*Bylo to tak, když jsme bydleli v paneláku. Chtěl bych, aby to takhle bylo pořád, ale nejde to, protože jsme se odstěhovali z paneláku*“), dítě vztahově strádá („*Jsem spíše spolubydlicí, než rodina*“, „*Bývalý táta si mě bral, když jsem chtěl nebo on chtěl a kupoval mi věci. Teď mě nebere, nedodrží slib – má zavolat a nezavolá a já pak za ním nejdu, nelíbí se mi to*“), děje se něco nežádoucího, nespravedlivého („*Něco jsem provedla, ale obvinili mě neprávem*“).

Zařazovali jsme sem situace s jednoznačně negativní valencí, které děti popisovaly nejčastěji povrchně behaviorálně, bez vysvětlení vztahu nebo procesu, který probíhá. Podstatné pro zařazení odpovědi do kategorie bylo, že dítě nepojmenovalo hádku nebo

konflikt, ale my jsme cítili podprahové napětí nebo vztahovou nespokojenost v situacích, které dítě popsalo. Pro zařazení odpovědi do této kategorie byly důležité také odpovědi na další otázky, vztahující se k typické reprezentaci, které poskytly kontext pro porozumění odpovědi.

Hádka (33 odpovědi)

Do této kategorie jsme zařazovali odpovědi, ve kterých byla explicitně zmíněna hádka nebo otevřený konflikt („*Jsmo doma, je večer, hádáme se*“, „*Máma a táta [otčím] se večer pohádali, pak jsem to už neposlouchal, my jsme byli se sestrou už v posteli*“), křik („*Nebaví mě, když sestra doma moc řve, nejsem s ní moc rád*“) nebo že je někdo našťvaný na někoho („*Miša [starší bratr] dostal „4“, máma se na něj našťvala. Táta se zlobí na mámu, já jsem zatím hodná.*“). Tato kategorie sdružuje popisy typické situace s pojmenovaným konfliktem.

Nevím (33 odpovědi)

Některé děti řekly, že se nejedná o konkrétní situaci a dále reprezentaci nepopisovaly („*[je to] tak obecně*“), jiné děti řekly, že nevědí rovněž bez dalšího komentáře („*nevím*“). Domníváme se, že tato kategorie slučuje děti, které buď neuměly verbálně vyjádřit znázorněnou situaci (může jít o nedostatek verbálních kompetencí) nebo z nějakého důvodu nechtěly o situaci mluvit (nemusely se cítit bezpečně v testové situaci).

Pohoda (21 odpovědí)

Tato kategorie slučuje odpovědi, u kterých nám připadalo, že dítě je s typickou situací v rodině docela spokojené. Původně jsme zamýšleli ještě kategorii výchovný zásah rodičů (přijímaný nebo odmítaný), chtěli jsme rozlišovat také hru, vyjádření náklonnosti, povídání si, ale byly to tak málo obsazené kategorie, že jsme je všechny sloučili do většího celku „pohoda“. Odpovědi z této kategorie odkazují k dobře strávenému společnému času, ať už v rámci oslavy nebo jiné nevšední události, kterou si dítě vybralo jako pozadí pro popis typické situace v rodině („*[je to jako] když nás táta vzal na výlet*“, „*Užíváme si spolu, třeba když oslavujeme narozeniny, nebo dneska u snídani – nemusím do školy kvůli vyšetření, tak to bylo hezké*“), nebo při každodenních rodinných aktivitách („*Povídáme si, hrajeme karty, nebo si venku hrajeme s míčem nebo na babu*“, „*My s Mišou [mladší sestra] jsme si v sobotu hráli, přišla i kamarádka, povídali jsme si všichni*“).

spolu“, „*V sobotu – táta šel nakoupit, máma vařila oběd, já jsem hrál počítačové hry, brácha koukal na TV, bylo to příjemné*“). Zařadili jsme do „pohodových“ odpovědí i odpovědi, které vyznívaly neutrálně, pokud jsme v nich byli schopní zachytit souhlas dítěte s tím, jak věci běží („*[je to] normální, když přijdu ze školy domů, máma se zeptá na školu, najím se a jdu na počítač – střídáme se*“). Je zajímavé, že ze 124 dětí, které se zúčastnily výzkumu, jen 21 popsalo typickou situaci v rodině tak, že jsme ji mohli označit za „pohodovou“.

Nejméně často se u dětí z našeho vzorku vyskytovaly odpovědi, které bylo možné zařadit do kategorie „pohoda“ (18 % odpovědí), ostatní tři kategorie jsou zastoupené docela rovnoměrně (kolem 28 %). Silně zastoupena kategorie „nevím“ (27 % odpovědí) nejspíše odkazuje k obtížnosti verbalizace vztahových a interakčních aspektů rodinného dění, protože prostorové vyjádření vztahů zvládly v nějaké podobě všechny děti. To, že většina z dětí, které byly schopné popsat typickou situaci v jejich rodině, nebyla s touto situací spokojená (dohromady 56 % odpovědí vyjadřovalo napětí nebo otevřený konflikt), pravděpodobně odpovídá jejich aktuální životní situaci, která vedla k návštěvě psychologické poradny. Mezi chlapci a dívkami se nevyskytly rozdíly v tom, jak popisují typickou situaci v rodině. Mezi mladšími a staršími dětmi nebyly rozdíly v tom, jak popisují typickou situaci v rodině.

6.2.2 Stabilita typické situace

Informace o stabilitě typické situace poskytla odpověď na otázku „*Trvá tato situace už dlouho? Jak dlouho asi?*“. Obraz rodiny, znázorněný v typické reprezentaci, jsme (v souladu s doporučením testového manuálu) považovali za stabilní, pokud podle dítěte trvala 6 měsíců a déle („*3 roky, i když rodiče jsou rozvedeni jen tři čtvrtě roku*“, „*od svých 6 let, to se mi narodil brácha*“), případně „vždy“ („*vždycky to tak bylo*“). Pokud dítě popisovalo reprezentaci jako stav, který vznikl poměrně nedávno (méně, než před 6 měsíci), považovali jsme ji za přechodnou („*co je táta v nemocnici*“, „*od mého útěku z domova*“). Většina dětí (70 %) znázornila vztahy tak, jak je vnímají dlouhodobě, zdá se tedy, že děti pochopily zadání – opravdu znázornily stav, který je pro rodinu typický.

6.2.3 Změna

Pokud děti uvedly, že došlo k nějaké změně v rodinných vztazích (dříve to bylo jinak), ptali jsme se na to, jak to bylo dřív, a na důvod změny, jejímž výsledkem je současný stav (otázky „*Pamatuješ si, že to bylo v rodině jinak než takto? Jak?*“). Při analýze odpovědí jsme se zaměřili na nejvýraznější rozdíly mezi aktuální a dřívější situací a na původce změny, pokud tato informace z odpovědi vyplývala. Některé děti, které při popisu typické reprezentace říkaly, že to bylo vždycky stejné, si později přece jenom vzpomněly na období, kdy to bylo jinak. Počet odpovědí v jednotlivých kategoriích vidíme v tabulce 15.

Tabulka 15. Přehled výskytu kategorií změn (cesta k typické reprezentaci): počet odpovědí v jednotlivých kategoriích a v závorce procenta.

změna	chování	nevím/chybí odpověď	vztahy	žádná	vliv	členství	prožívání
počet odpovědí	31 (25 %)	31 (25 %)	23 (19 %)	16 (13 %)	13 (11 %)	6 (5 %)	4 (3 %)

Změny v životě rodiny jsme rozdělili do sedmi kategorií: změna v **chování** některého ze členů rodiny nebo celé skupiny (25 % odpovědí, například „*[v současnosti] někdy vydržíme až do večera neprát se*“), **nepopsaná změna** (25 % odpovědí, například „*nepamatuji si*“), akcent na změnu ve **vztazích** (18 % odpovědí, například „*měl jsem tátu víc rád*“), **žádná změna** nebo nikdy to nebylo jinak (13 % odpovědí), změna ve **vlivu** některého ze členů rodiny (10 % odpovědí, například „*máma měla větší moc nade mnou*“), **změna členské základny** (5 % odpovědí, například „*dříve máma byla sama*“), **prožívání** jako změna v emočním ladění jednotlivce nebo celkové rodinné atmosféry (3 % odpovědí, například „*dříve to nebylo smutné*“).

Tyto kategorie jsou velmi nesourodé, nepovedlo se nám najít jednotící kritérium, podle kterého bychom třídili odpovědi. Pro nás je důležité, že děti uvažují o změnách v životě rodiny a mají určitou představu o tom, co se změnilo (kategorie chování, členství), někdy dokonce vyslovují domněnky o tom, jak se to změnilo (kategorie vliv, vztahy, prožívání).

6.2.4 Mechanismus změny

Pro analýzu mechanismů popisovaných změn jsme využili odpovědi na otázku „*Dokázal/a bys říct, co se u vás doma změnilo a proč?*“. Změny, které děti popisovaly, nejčastěji vyznívaly nepříznivě. Jen 3 děti popsaly změnu k lepšímu ve srovnání s minulostí. Je zajímavé, že tyto vzácné pozitivní změny byly pokaždé připisovány

zlepšení komunikace. Mechanismus vzniku současného stavu dokázalo vůbec nějak komentovat jen velmi málo dětí. 49 dětí na otázku neodpovědělo vůbec (včetně těch, které nevnímaly žádnou změnu ve vztazích), 23 děti nevěděly, jakou cestou to k současné situaci dospělo. Dohromady jde o 58 % všech respondentů. Počet odpovědí v jednotlivých kategoriích vidíme v tabulce 16.

Tabulka 16. Přehled výskytu kategorií mechanismů změn: počet odpovědí v jednotlivých kategoriích a v závorce procenta.

	nevím/chybí odpověď	chování	požadavky	individuální nesnáze	komunikace	členství	odcizení
počet odpovědí	72 (58 %)	17 (14 %)	10 (8 %)	8 (6 %)	6 (5 %)	6 (5 %)	5 (4 %)

Odpovědi, které obsahovaly nějaký popis mechanismu změny (42 % odpovědí), jsme sdružili do těchto kategorií: změny v **chování jednotlivců**, popsané na behaviorální úrovni (14 % odpovědí, například „*[je to tak od té doby, co] máma nastoupila do práce*“, „*Asi proto, že jsem párkrát utekla [z domova], zhoršila jsem se ve škole a chodím s osmnáctiletým klukem*“), problémy spojené s **požadavky**, kladenými na dítě, nebo pravidly (8 % odpovědí, například „*Táta mě pořád s něčím otravuje, nutí mě pomáhat bratrovi*“, „*Kvůli klavíru, mě to nebavilo, ale chtěl jsem udělat mámě radost, pak jsem řekl, že nechci, a máma se naštvála*“), odkaz k **individuálním nesnázím**, které mají dopad na život rodiny (6 % odpovědí, například „*Jsem na bráchu zlejší, když dostanu menstruaci. Jsem pak fakt naštvaná. Ráda kreslím a zmuchlala jsem si svůj nejlepší obrázek*“), zlepšení nebo zhoršení **komunikace** mezi členy rodiny (5 % odpovědí, například „*Máma rozhodla, že když někdo něco chce, tak musí přijít ke stolu a jasně to říct, co chce*“, „*Řekl jsem tátovi, že chci být s ním víc, dělat modely letadel, dělat klučičí věci*“), další odpovědi odkazovaly ke **členství**, tedy k přítomnosti nebo nepřítomnosti určitých členů rodiny (5 % odpovědí, například „*Narodil se mi bratr*“), nebo **odcizení**, ať u celé rodiny, nebo v některém subsystému (4 % odpovědí, například „*Protože jsme se narodili, vyžadovali jsme pozornost, a tak se rodiče vzájemně vzdálili*“). Podstatné pro zařazení odpovědi do kategorie bylo naše posouzení toho, co dítě považuje za podstatné, jinak bylo možné řadu odpovědí zařadit do různých kategorií.

Z tabulky 16 vidíme, že mechanismy změn, které přivedly k současné situaci v rodině, děti nejčastěji připisovaly změnám v chování jednotlivce nebo změnám požadavků na chování (většinou se to týká chování dítěte-respondenta). Poslední čtyři kategorie odrážejí trochu detailnější popis změny a větší zaujetí pro úvahy o vztahovém životě rodiny.

6.3 Ideální reprezentace

6.3.1 Popis ideální situace v rodině

V ideální reprezentaci dítě staví situaci, která by byla v rodině podle něj nejlepší, nezávisle na tom, jestli se taková situace už někdy vyskytla, nebo ne. Děti pak popisují situaci nebo stav, který považují za typický pro jejich rodinu (odpověď na otázku „*Představuje rozestavení figurek nějakou skutečnou situaci, která se u vás doma odehrála nebo odehrává? Jaká situace (by) to byla?*“). Popisy ideální situace byly velmi rozmanité, bylo obtížné najít kategorie, které by dostatečně pokrývaly šíři odpovědí. Jako nejschůdnější se jeví dvě cesty popisu ideální reprezentace – věnovat pozornost vnějšímu, společenskému rámci situace (jestli dítě popisovalo dovolenou, výlet, společnou činnost, rozhovor), nebo popisovat odpověď podle toho, na jaké úrovni dítě zpracovalo otázku, podobně jako v typické reprezentaci.

Rozhodli jsme se pro druhou variantu kvůli snadnějšímu porovnávání kategorií s odpověďmi vztahujícími se k typické reprezentaci, ale stojí za zmínku (a to se při námi zvoleném přístupu vytratí), že většina dětí sice popisovala výjimečně šťastné události nebo trvalé vztahové změny k lepšímu, ale dva chlapci mluvili o neštěstí (zlomená noha, vytopení domu) jako o události, která rodinu semkne (a změní jejich roli v rodině, protože oni jsou velmi důležití při zvládnutí této události). Nakonec nám zůstaly kategorie *pohoda*, *nevím*, *bez hádek*. Počet odpovědí v jednotlivých kategoriích vidíme v tabulce 17.

Tabulka 17. Přehled kategorií popisů ideální situace v rodině: počet odpovědí v jednotlivých kategoriích a v závorce procenta.

kategorie	pohoda	nevím/chybí odpověď	bez hádek
výskyt	49 (40 %)	47 (38 %)	27 (22 %)

Pohoda (49 odpovědí)

V této kategorii jsou odpovědi, které popisují příjemné, harmonické situace. Nejčastěji se jedná o společnou příjemnou aktivitu („*Babička přišla na návštěvu, povídali si [s rodiči], my se sestrou jsme hladily jejího psa Fannyho*“, „*Nevím, třeba když jsme se strejdou [otčím] pracovali na zahradě*“). Někdy jde dítě ještě dál a zamýšlí se i nad vztahovým aspektem ideální reprezentace („*Když jsme někde – třeba spolu na kole – jsme rádi a jsme hodní na sebe. Vyrázili jsme třeba z chaty na kolech, ze začátku to bylo nic*

moc, potom jsme začali být na sebe hodní a pak to vydrželo celý den“, „Když jsme byli večer spolu a brácha přišel, ať si zahrajeme karty. Hodně jsme se nasmáli“).

Nevím/nepamatuji si (47 odpovědí)

Ideální reprezentaci děti stavěly rády a nesdělovaly tolik těžkostí s vytvářením reprezentace, jako při stavbě typické reprezentace (první v řadě) nebo při stavbě konfliktní reprezentace (může být emočně náročné). Ale verbální popis ideálního stavu v rodině byl natolik obtížný, že skoro polovina dětí řekla, že neví, nevzpomíná si, nechce to říct nebo že je to přece jasné (a ukazuje na reprezentaci).

Bez hádek (27 odpovědí)

Do této kategorie patří odpovědi, ve kterých je ideální situace popsána jako stav, ve kterém se nevyskytují hádky (*„Včera – nikdo se nehádal, všechno bylo dobré“*, *„Když jsem byla malá a byly Vánoce, táta a máma měli respekt a nikdo se nad nikoho nepovyšoval a nehádal“*) ani jiné negativně prožívané situace (*„Je to jako před tím [typická reprezentace], ale aby na mě míň tlačili, a snad lepší vztahy se sestrou. Ještě se to nestalo, ale mělo by to tak být pořád“*), nebo dítě idealizuje minulost, která je v rozporu se současnou nepříjemnou situací (*„Rodiče [otec a nevlastní matka] mi [dříve] věřili“*).

Vidíme, že 40 % dětí popsalo ideální situaci v rodině jako společnou činnost, příjemnou pro všechny členy rodiny, nebo přímo zdůraznily vztahovou harmonii v rodině. Dalších 22 % dětí popisovalo ideální reprezentaci jako úlevu od konfliktů nebo napětí (můžeme se domnívat, že konflikty a napětí doma asi jinak převládají nebo dítě subjektivně hodně zatěžují). U dětí, které ideální reprezentaci nepopsaly (38 % dětí), jsme subjektivně vnímali emoční reakci na situaci (ve srovnání s typickou situací výraznější). Chlapci a dívky popisovali ideální situaci v rodině podobně z hlediska námi zvolených kategorií. Mezi mladšími a staršími dětmi nebyly rozdíly v tom, jak popisovaly ideální situaci v rodině.

6.3.2 Výskyt ideální situace

Ptali jsme se dětí na výskyt ideální reprezentace (odpověď na otázku *„Vypadalo to u vás v rodině takto někdy i ve skutečnosti? Jak často?“*). Tady jsme ještě zjednodušili otázku Lacinové, Vančury a Obereignerů, protože nám připadaly pro děti z našeho vzorku málo srozumitelné. Počet odpovědí v jednotlivých kategoriích vidíme v tabulce 18.

Tabulka 18. Přehled výskytu kategorií frekvence výskytu ideální situace: počet odpovědí v jednotlivých kategoriích a v závorce procenta.

kategorie	ne/nevím	běžně	dříve	výjimečně
výskyt	57 (46 %)	31 (25 %)	18 (15 %)	17 (14 %)

Vidíme, že 46 % dětí uvedlo, že se situace nikdy nevyskytla nebo nevěděly, jestli se někdy v minulosti vyskytla. 25 % dětí popsalo ideální situaci jako takovou, co se vyskytuje celkem běžně. 14 % dětí popsalo ideální reprezentaci jako výjimečnou. Zajímavá je skupina dětí (15 % odpovědí), které popsaly ideální situaci jako ztracenou minulost (navazuje na nepříznivé změny, které vedly k typické situaci v rodině). Polovina dětí postavila ideální reprezentaci docela fantazijní, bez přímé návaznosti na zážitek podobné situace v rodině. Asi u pětiny dětí byla ideální situace prožívána jako touha po návratu ke stavu, který v rodině byl před nepříznivými změnami. Čtvrtina dětí se při stavbě ideální reprezentace „spokojila“ se situacemi, které se v rodině vyskytují celkem běžně.

Mezi chlapci a dívkami nebyly prakticky žádné rozdíly v tom, jakou frekvenci výskytu ideální situace v rodině uváděli. Mezi mladšími a staršími dětmi nejsou podstatné rozdíly v tom, jak popisují frekvenci výskytu ideální situace.

6.3.3 Zázrak

Poté, co dítě postavilo a popsalo ideální reprezentaci, přemýšlí o tom, co by se muselo stát, aby se skutečná situace v rodině přiblížila té ideální (odpověď na otázku „*Co by pomohlo změnit situaci ve vaší rodině v tuto?*“). Komentáře dětí byly velmi rozmanité, kategorizace odpovědí byla tady nejobtížnější. Odpovědi se nakonec podařilo zredukovat na 7 kategorií (tabulka 19): *nevím/chybí odpověď* (vyskytuje se ve 22 % případů), *členství* (15 % odpovědí), *dobré chování* (14 % odpovědí), *nehádat se* (13 % odpovědí), *spolupráce* (13 % odpovědí), *blízkost* (11 % odpovědí), *praktické* (10 % odpovědí).

Tabulka 19. Výskyt různých kategorií zázraků (cesta k ideální situaci v rodině): počet odpovědí v jednotlivých kategoriích a v závorce procenta.

	nevím	členství	dobré chování	nehádat se	spolupráce	blízkost	praktické
výskyt	29 (24 %)	18 (15 %)	17 (14 %)	17 (14 %)	15 (12 %)	15 (12 %)	13 (10 %)

Nevím/ chybí odpověď (27 odpovědí)

V této kategorii jsou chybějící odpovědi (dítě postavilo ideální reprezentaci, ale neodpovědělo na otázku po zázraku), šlo zejména o odpovědi typu „nevím“, ale také „není třeba změny“.

Členství (18 odpovědí)

Děti, jejichž odpovědi jsme zařadili do této kategorie, spatřovaly klíč ke změně (naději do budoucna nebo i resentment, důvod, proč se současná situace změnila k horšímu) v přítomnosti nebo nepřítomnosti určitých osob v rodině. Někdy si děti přály, aby se vrátil někdo, kdo jím v rodině chybí („*Aby se vrátil brácha, aby si máma našla přítele [pláče]*“, „*Aby se táta s mamou dali dohromady a začali život spolu. My se sestrou se po otcově odchodu nějak neshodneme, nehrajeme si, byla bych ráda, kdybychom si spolu hrály*“), jindy dětem připadá, že by bylo lepší, kdyby někdo nebyl v rodině přítomen („*Až tatínek umře nebo něco takového*“, „*Aby se sestra vdala a odjela, nebo abychom se my se sestrou měly rády*“). Z celkového počtu odpovědí v této kategorii jen 4 považují za žádoucí odsunutí některého ze členů rodiny, z toho dvakrát jde o sourozence, jednou o otce a jednou o otčima.

Dobré chování (17 odpovědí)

Tato kategorie slučuje odpovědi, ve kterých dítě spatřuje naději na zlepšení ve změně něčího chování, ať už svého vlastního („*Abych dostávala jedničky, poslouchala a byla hodná a nikomu nenadávala*“, „*Přestala bych bráchu provokovat*“) nebo, méně často, chování jiného člena rodiny („*Verča [sestra], kdyby si všechno nevybulila – brečí, že chce moje auto, bulí, jde to říct mámě a já ji to musím dát. Naposledy už matka řekla, že je to moje auto a ať si rozhodnu sám*“, „*Aby Honza [bratr] tolik neřval a aby se se mnou domluvil*“).

Nehádat se (17 odpovědí)

Ideální stav nastane, když ustanou hádky („*Abychom se nehádali*“, „*Nesměli bychom se s Míšou [sestra] hádat a rodiče mezi sebou*“, „*Aby se děda s babičkou přestali hádat, nebo aspoň méně často*“).

Spolupráce (15 odpovědí)

V této kategorii jsou odpovědi, které vidí potenciál změny ve zlepšení spolupráce mezi členy rodiny. Od kategorie dobré chování se tyto odpovědi liší tím, že potenciál změny vidí ve změně chování více členů rodiny zároveň („*Máma by měla přestat chovat se k bratrovi jako k miminu, otec by měl začít komunikovat, neválet se furt a pak někam*“).

jet.“, „Změna v našem, ale hlavně v mém chování. Já bych mohla být míň popudlivá, míň se urážet. Rodiče by neměli tolik kritizovat“). Tato kategorie je velmi pestrá, zahrnuje i zmínky o disciplíně. Je zajímavé, že pokud byla zmiňována změna v disciplíně, ve všech 4 případech to bylo účinnější prosazování disciplíny („Rodiče by nás měli vést k tomu, abychom dělali všechno, co řeknou, a my bychom se museli naučit poslouchat“).

Blízkost (15 odpovědí)

Skupina odpovědí, ve kterých děti spatřují potenciál ke změně ve větší blízkosti, porozumění mezi členy rodiny nebo ve společném trávení volného času: „Zapovídají se“, „Omluvit se jeden druhému, zeptat se, jestli to už je dobré – všichni pak vlídně mluví, líbí se mi, jak se na mě táta usmívá a lesknou se mu brýle“, „Abychom se večer koukali spolu na telku, jinak nevím“).

Praktické (13 odpovědí)

Tato kategorie sdružuje odpovědi, které vidí potenciál zlepšení v povrchových nebo jiných se vztahy nesouvisejících změnách, například v dostatku peněz („Vyřešit problémy s penězi, koupit mi všechny hračky, které jsem kdy chtěl, sourozencům také, třeba boty, aby měli“), zlepšení zdravotního stavu („Musel by se táta uzdravit celý“), menším pracovním vytížením rodičů („Kdyby rodiče, babička a děda neměli tolik práce“).

Vidíme, že pro děti bylo jednodušší popsat cestu k ideální situaci, než samotnou situaci (méně odpovědí „nevím“ na otázku po zázraku). Část dětí vnímala klíč ke chtěnému stavu ve změnách vnějších aspektů života rodiny (kategorie *členství, dobré chování, praktické, bez hádek*), další děti spatřují klíč ke změně ve zlepšení spolupráce mezi členy rodiny nebo ve větší blízkosti.

Mezi chlapci a dívkami nebyly rozdíly v tom, jak popisují „zázrak“ (co by se muselo stát, aby se ideální situace stala běžnou). Rovněž mezi mladšími a staršími dětmi nebyly podstatné rozdíly v tom, jak popisují mechanismus žádoucí změny v rodině.

6.4 Konfliktní reprezentace

6.4.1 Popis konfliktní situace v rodině

Zajímalo nás, jaké konflikty děti budou stavět, kde se konflikt odehraje a kdo, jakým způsobem a nakolik úspěšně řeší konflikty v rodině. Jakou situaci děti staví, když jsou požádány o to, aby postavily velký konflikt v rodině? V instrukci pro děti mluvíme přímo o hádce, abychom si byli jistí, že dítě pochopilo zadání (slovo konflikt může být obtížně pochopitelné). Děti (už zkušené respondenty) jsme vybídli k popisu konfliktní situace jednoduchou žádostí o to, aby popsaly, co se v postavené reprezentaci děje.

Při analýze odpovědí jsme se snažili zachovat návaznost kategorií na typickou a ideální reprezentacemi. Odpovědi jsme seskupili do celkem 5 skupin: *hádká*, *hádká+*, *napětí*, *násilí*, *nevím nebo chybí odpověď*. Počet odpovědí v jednotlivých kategoriích vidíme v tabulce 20.

Tabulka 20. Přehled kategorií popisů konfliktní situace v rodině: počet odpovědí v jednotlivých kategoriích a v závorce procenta.

	hádká	hádká+	napětí	násilí	nevím nebo chybí odpověď
Výskyt	35 (28 %)	35 (28 %)	31 (25 %)	15 (12 %)	8 (7 %)

Hádká (35 odpovědí)

Do této kategorie jsme zařadili odpovědi, kde byl konflikt popsán v podobě hádky, ta hádká ale nepřinesla úlevu od napětí ani neposunula řešený problém nikam dál směrem k řešení (nebo to, jestli a jak se problém posunul, není z odpovědi patrné): („*[hádají se] o peníze – mamka říká, že [otec] má zaplatit mobily, ale on přece platí!*“, „*Nevím [o co se hádají], neposlouchám to – třeba že k nám babička málo jezdí*“, „*My [s bratrem] se hádáme o to, kdo půjde zatopit do kotelny, táta s mámou [nevlastní] o peníze, Lenka [biol. matka] s Danem [otčím] se hodně hádali v Kobyliších*“).

Hádká+ (35 odpovědí)

Tato kategorie sdružuje případy, kdy hádká byla produktivní, přinesla úlevu od napětí nebo posunula problém blíž k řešení („*Táta vynadal klukům za to, že jeden namočil telefon a ten druhý mu ho rozebral, aby uschnul. Pak ho kluci museli dát dohromady*“, „*Šel jsem pozdě spát, máma mě nemohla odtrhnout od počítače, pak přišel táta, vytrhnul to ze zásuvky, a že mám jít spát*“, „*[hádáme se] že se budeme koukat na tuhle nebo na jinou pohádku, pak toho necháme*“).

Napětí (31 odpovědí)

V této kategorii jsou odpovědi, kde dítě nepopisuje hádku, ale napjatou situaci, která vyznívá do ztracena nebo se přerušuje komunikace. („*[tyká se to] školy – mého záškoláctví – od té doby spolu nemluvíme*“, „*Brácha často spí u babičky, mě vadí, že není doma. Jeho to štve. U babičky má klid, nekecají mu do TV programu.*“).

Násilí (15 odpovědí)

Tato kategorie slučuje odpovědi, kde dochází k násilí, ať už v rodičovské dvojici, („*Hádají se o peníze, teta (pěstounka) má dát tátovi peníze a otec mlátí tetu, až jí tekla krev*“), v jiné dvojici („*Přišla jsem pozdě, matka mě zmlátila.*“), mezi více členy rodiny („*[tyká se to] úklidu a peněz – hádali jsme se s bráchou o peníze, matka přišla ať uklidíme, já jsem řekla, že uklízet nebudu a ať mi dá peníze, do toho přišla babička, udeřila mě, a pak jsem se začala prát s mámou a křičely jsme na sebe.*“), nebo vůči zvířeti („*[tyká se to] naštvanosti – kvůli koťátku, kterému jsem málem zlomil nohu. Nechci o tom mluvit*“). Fyzické potyčky mezi sourozenci jsme do této kategorie skoro vůbec nezařazovali, protože takové situace byly sice často zmiňované, ale jejich pocíťovaná intenzita a závažnost byla prakticky vždy nízká („*rodiče říkají, že se nemáme prát, ale nám se to líbí*“).

Nevím nebo chybí odpověď (8 případů)

Odpovědi „nevím“ bez dalších podrobností, žádná odpověď nebo nepostavená konfliktní reprezentace. Celkem 3 děti odmítly postavit konfliktní reprezentaci. Ale pokud ji postavily, neměly velké potíže s jejím popisem, tato kategorie je nejméně obsazená.

Vidíme, že hádku bez posunu k řešení popsalo 28 % dětí, hádku úlevnou, s posunem k řešení popsala stejně velká skupina dětí (28 %), napětí (podprahový nebo přetrvávající konflikt) popsalo 25 % dětí, násilí (konflikt, ve které míra agrese dosahuje neobvyklé intenzity) popsalo 12 % dětí, nepopsaná nebo nepostavená konfliktní situace se vyskytla v 6 % případů. Vidíme, že děti neměly problém porozumět zadání, všechny postavené reprezentace obsahují v nějaké podobě konflikt. Některé děti popisovaly konflikty mírné intenzity, jiné velmi intenzivní střety. Velmi zajímavá je kategorie *hádk+*, kdy dítě popisuje hádku jako přechodný pomíjivý fenomén, který někdy dokonce vede ke zlepšení. Odpovědi z kategorií *hádk* a *napětí* tvoří dohromady 56 % odpovědí, kdy konfliktní situace není uspokojivě řešena.

Mezi chlapci a dívkami nebyly velké rozdíly v tom, jak popisovaly konfliktní situaci. Mladší a starší děti popisovaly konfliktní situaci podobně.

6.4.2 Frekvence a intenzita konfliktní situace

Zajímali jsme se také o to, jak často se vyskytuje konflikt, který dítě postavilo v konfliktní reprezentaci rodiny. Manuál k české adaptaci testu (Sobotková, 2005, s. 36) uvádí dvě varianty odpovědi na otázku po frekvenci konfliktu, kde kategorie *často* počítá s výskytem konfliktu jednou za měsíc nebo častěji. Děti v našem vzorku zřejmě nechápaly zadání a stavěly různě závažné konflikty (některé stavily běžné každodenní hašteření, jiné hodně vážné hádky nebo fyzické násilí), i když instrukce jasně mluví o velkém konfliktu. Z tohoto důvodu frekvence postaveného konfliktu nám nepřipadá jako měřítko frekvence konfliktů v rodině. Přesto jsme zaznamenali dítětem uváděnou frekvenci konfliktů. Rozlišovali jsme tyto kategorie: *často* (konflikt probíhá několikrát týdně, vyskytuje se ve 39 % případů), *občas* (konflikt se odehrál v tomto měsíci a dítě zmiňuje jiné případy, kdy tento konflikt proběhl, vyskytuje se ve 28 % případů), *zřídka* (konflikt se neodehrál v tomto měsíci, většinou jde dokonce o ojedinělou událost, vyskytuje se ve 21 % případů), jednou se vyskytla odpověď *nikdy* (dítě postavilo imaginární konflikt, o kterém tvrdilo, že se taková situace v rodině nikdy nevyskytla). V tabulce 21 vidíme přehled výskytu konfliktu, který děti postavily v konfliktní reprezentaci.

Tabulka 21. Frekvence výskytu konfliktu, postaveného v konfliktní reprezentaci: počet odpovědí v jednotlivých kategoriích a v závorce procenta.

	často	občas	zřídka	nikdy	chybí odpověď
výskyt	48 (39 %)	35 (28 %)	26 (21 %)	1 (1 %)	14 (11 %)

Zabývali jsme se také intenzitou konfliktu. Rozlišovali jsme *běžný konflikt* (45 % případů, zařadili jsme sem konflikty, u kterých se nám zdálo, že dopad konfliktu na vztahy v rodině je minimální nebo krátkodobý), *destruktivní konflikt* (35 % případů, zařadili jsme sem konflikty, u kterých se nám zdálo, že mají značný dopad na vztahy, často šlo o konflikty, které obsahovaly násilí, mstu, nevěru), *hmotné a behaviorální* (11 % případů, kdy jsme nenašli vodítka k posouzení prožívané intenzity konfliktu), *nevím/chybí odpověď* (9 % případů, kdy dítě mělo potíže s odpovědí). Počet odpovědí v jednotlivých kategoriích vidíme v tabulce 22.

Tabulka 22. Intenzita konfliktu

	běžný konflikt	destruktivní konflikt	hmotné a behaviorální	nevím/chybí odpověď
výskyt	56 (45 %)	43 (35 %)	14 (11 %)	11 (9 %)

Zdá se nám zajímavé zabývat se také kombinací frekvence a intenzity konfliktu: připadá nám, že děti, které považují konflikty s vysokou intenzitou (*destruktivní*) za časté, jsou vystavené značné interpersonální zátěži.

6.4.3 Zacházení s konfliktem

Rodiny se liší ve způsobu, jak zacházejí s konflikty. V našem případě jde o to, co dítě vnímá jako podstatné v přístupu rodiny ke konfliktu. Ve verzi pro dospělé otázka zní „*Jaké role mají členové rodiny v řešení tohoto konfliktu?*“. My jsme tuto otázku upravili pro děti: „*Co se dělo dál?*“. Tato otázka někdy byla zbytečná, děti přirozeně pokračovaly ve vyprávění o konfliktní situaci.

Tabulka 23. Přehled výskytu kategorií zacházení s konfliktem: počet odpovědí v jednotlivých kategoriích a v závorce procenta.

	ohleduplnost	nevím/chybí odpověď	přerušeni kontaktu	neřeší se a přetrvává	trest	samo se spraví	chovám se lépe
výskyt	32 (26 %)	21 (17 %)	18 (14 %)	16 (13 %)	16 (13 %)	15 (12 %)	6 (5 %)

Při kategorizaci odpovědí jsme se snažili o zachycení toho, jak dítě vnímá vývoj konfliktu, a v případech, kdy si dítě všimlo jakéhokoliv procesu, který vedl k dalšímu vývoji, jsme se snažili co nejvíce diferencovat mezi jednotlivými způsoby řešení konfliktů (přehled v tabulce 23). Nejčastější typ odpovědi byl *ohleduplnost* (26 % odpovědí), *nevím* nebo *chybí odpověď* (17 % odpovědí), *přerušeni kontaktu* (14 % odpovědí), *neřeší se a přetrvává* (13 % odpovědí), *trest* (13 % odpovědí), *samo se spraví* (12 % odpovědí), *chovám se lépe* (5 % odpovědí).

Ohleduplnost (32 odpovědi)

V této skupině jsou komentáře, ve kterých se vyskytl vzájemný ohled na potřeby jiných („*Oni se všichni omluví, dohodnou*“), omluva („*Já se mámě omluvím nebo máma se mi omluví*“), společná snaha o zastavení konfliktu („*Vždycky se nějak dohodneme, společně*“, „*Já přijdu za Matějem, otočím se na něj [ubírá 1 podstavec své postavičky], Matěj si také ubere jeden podstavec, řekne, že jemu to je také líto, a máme se rádi. Rodiče se asi také omluví – myslím si to, ale nevím*“). Dohromady jde o odpovědi, ve kterých dítě zohledňuje potřebu spolupráce více lidí na úspěšném řešení konfliktu, dominantní je znovuoobnovení pohody ve vztazích (dosahováno omluvou a porozuměním pro jiné).

Nevím/chybí odpověď (21)

Chybějící odpověď nebo odpověď, ve které dítě vyjadřuje nevědomost („už nevím“) nebo rezignaci na řešení („*Já jsem to chtěla vyřešit, ale nemá cenu se mezi ně [rodiče] plést – oni nepřestanou. Nevím, jak to oni řeší*“).

Přerušení kontaktu

Konflikt přestane, když zúčastnění přeruší mezi sebou kontakt dočasně („*Já, táta a máma musíme odjet nebo odejít, aby se babička uklidnila*“) nebo dlouhodobě („*[konflikt] se ještě nevyřešil, nebo vlastně vyřešil – rozvodem*“).

Neřeší se a přetrvává

Zařadili jsme sem odpovědi, které popisovaly konflikty jako záměrně ignorované („*Všichni dělají, že se to nestalo, jen my s bratrem se o tom bavíme, bratr je hodný a bledý, musím ho uklidňovat*“, „*Máma – přestane a řekne: Dane, pojď na zmrzku. Holky tam necháme, někdy s námi jdou i sestry, ale to podle toho, kdo se hádá, na zmrzku jdou ti, co se nehádají.*“) nebo chronické konflikty s kolísavou intenzitou („*Nevyřeší se to, ale nepokračuje to*“). Podstatné je, že konflikt není uspokojivě vyřešen, i když může ustupovat do pozadí.

Trest

Popis výchovného zásahu v podobě trestu, ať už docela akceptovaného jako účinný prostředek, který řeší problém („*Táta a máma dají Jardu na trestnou lavici, chvíli tam vydrží a pak ho pustí. On se pak omluví.*“) nebo nikoliv („*Sestra dostane tresty, jinak se to neřeší*“, „*Táta má „slohovky“ – dlouhé povídání – a zeptá se mě, jestli jsem poslouchala, já řeknu, že jo a začneme se bavit. Já se jich [otce a nevlastní matky] furt na něco ptám, než se se mnou začnou bavit, abych věděla, jestli to nemluvení ještě trvá.*“) Podstatné pro zařazení do této kategorie je, že se konflikt řeší potrestáním viníka.

Samo se spraví

Konflikt se přirozeně metabolizuje („*časem to samo vyprchá*“, „*druhý den je to dobré*“) nebo skončí spontánně bez explicitní snahy konflikt ošetřovat („*prostě se přestanou hádat*“). Od kategorie „neřeší se a přetrvává“ odpovědi z kategorie „samo se spraví“ liší zejména naším dojmem, že se věci vrátily do pořádku.

Chovám se lépe

Nejméně početná kategorie, zahrnuje odpovědi, ve kterých dítě samo sebe chápalo jako viníka (spoluviníka) konfliktu a vnímá cestu k řešení konfliktu ve změně svého

chování, ať už popsáno obecně („začínám být hodný“, „Já se chovám jinak, matka to už začala vnímat“), nebo konkrétně („přestanu hrát na počítači“, „uklidím to“).

Jako adaptivní způsoby řešení konfliktů můžeme hodnotit řešení, založená na vzájemné ohleduplnosti, na přirozené metabolizaci konfliktu (samo se spraví), na oceněné změně chování (chovám se lépe). Na pomezí jsou případy, kdy dojde k potrestání viníka (trest), zejména když s tímto řešením potrestaný souhlasí. Naopak jako neúčinné se jeví řešení, založená na přerušení komunikace a případy, kdy je konflikt chronický.

Celkově bylo rozložení jednotlivých kategorií podobné u chlapců a dívek, pouze v kategoriích ohleduplnost (častěji popisovaly dívky) a samo se spraví (častěji popisovali chlapci) se vyskytly určité rozdíly. Starší a mladší děti popisovaly cesty k řešení konfliktů podobně (z hlediska námi zvolených kategorií).

6.4.4 Téma konfliktu

Gehring a kolektiv (1990) zkoumali vnímání konfliktů rodiči a dětmi (děti a dospívající od 10 do 20 let). Identifikovali tato témata konfliktů: kázeňské (respektování pravidel doma i ve škole, slušné chování k rodičům, školní známky), časový (potíže s rozdělením času stráveného s rodinou a s kamarády, před televizi), domácí práce (úklid, udržování pořádku), peníze (přílišné utrácení nebo různé názory na priority), autonomie (soukromí, svoboda, hodnotový systém, morální hodnoty), deviance (fyzické nebo psychické problémy, jako například zneužívání drog, lhaní, podvádění, kriminální chování), obecné manželské problémy a sourozenecké soupeření.

Gehringovým dělením konfliktů jsme se inspirovali při kategorizaci tématu konfliktu. V tabulce vidíme výsledek naší kategorizace témat konfliktů. Gehringovy „deviantní“ konflikty jsme pojmenovali jako *přeshraniční* (děti v našem souboru nepopisovaly alkoholismus, psychické problémy, zneužívání drog). Abychom zredukovali počet kategorií, sloučili jsme kategorie „časový“ a „domácí práce“ do kategorie *organizační*, protože v našem souboru konflikty, které vznikají v souvislosti s těmito tématy, byly prožívány jako méně intenzivní a obě kategorie se vztahují k organizaci každodenního života rodiny. Odpovědi „nevím“ a chybějící odpovědi (některé děti nepostavily konfliktní reprezentaci nebo ji nijak nekomentovaly) jsme sloučili do kategorie *nevím nebo chybí odpověď*. Nepočtenou kategorii *autonomie* bychom mohli připojit ke kategorii *organizační*, ale připadá nám důležitá, proto ji necháváme jako samostatnou. Nakonec nám zůstaly tyto kategorie (viz tabulka 24): *finanční a hmotné* (20 % odpovědí), *přeshraniční* (16 % odpovědí), *organizační* (14 % odpovědí), *nevím nebo*

chybí odpověď' (13 % odpovědí), *kázeňský konflikt* (12 % odpovědí), *vztahový konflikt* (10 % odpovědí), *sourozenecké soupeření* (8 % odpovědí), *autonomie* (7 % odpovědí).

Tabulka 24. Přehled kategorií témat konfliktů.

téma	finanční a hmotné	přeshraniční	organizační	nevím/chybí odpověď
výskyt	25 (20 %)	20 (16 %)	18 (14 %)	16 (13 %)
téma	kázeňský	vztahový	sourozenecké soupeření	autonomie
výskyt	15 (12 %)	12 (10 %)	10 (8 %)	8 (7 %)

Finanční a hmotné (25 odpovědí)

Tato kategorie sdružuje odpovědi, které popisují zejména hmotný nebo finanční aspekt konfliktu („*Děda nechce, aby máma stavěla barák takto, protože by spadl strop*“), i když v pozadí můžeme tušit třeba sourozenecké soupeření („*[hádáme se] o Mišovu hračku*“) nebo širší manželské neshody („*Táta měl něco koupit a neudělal to*“, „*Že máma kupuje kraviny*“).

Přeshraniční (20 odpovědí)

Sem jsme řadili odpovědi, které se blíží Gehringovým deviantním odpovědím. Popisují konflikty, při kterých dochází k ohrožujícímu překročení hranic, často se tam vyskytuje násilí („*Máma jde s kamarádkami ven, vrátí se v noci, táta pak šílí, bije ji, nadává, brácha chrání mámu a bije tátu, táta pak mlátí i bráchu, já nic nedělám, zadržuju bratra, aby tam nechodil*“), intenzivní agrese („*[hádáme se] já s tátou a s babičkou – furt na sebe řveme. Jednou jsem chtěl vzít na babičku [pěstounku] nůžky, ale nevzal, bál jsem se. Furt na mě někdo řve, a já většinou vůbec nevím, kvůli čemu, nevím, co dělám špatně*“) nebo pomsta („*Nevím, čím jsem bráchu [staršího] naštvála, ale on mi propíchl gumu od kola, já jsem ji pak propíchla jemu*“).

Organizační (18 odpovědí)

Sdružuje odpovědi, které popisují konflikty kvůli domácím pracím („*[sestry] Vychítají si, která z nich matce míň pomáhá*“, „*Kdo půjde na nákup*“) nebo časové organizaci života rodiny („*Že k nám babička málo jezdí*“, „*[dohadujeme se] kdo chce jít ven*“).

Nevím nebo chybí odpověď' (16 odpovědí)

Jsou to velmi stručné odpovědi „*nevím*“, chybějící odpovědi a chybějící reprezentace (dítě nepostavilo konfliktní reprezentaci)

Kázeňský (15 odpovědí)

Slučuje odpovědi, které popisují reakci rodiny na nedodržení pravidel dětmi („*Máma se na nás zlobí, protože nemáme hotovou práci – škola, nádobí...*“), zdůrazňují

vlastní zavinění dítěte v konfliktu („*Zlobím. Včera jsem vytopil školu. Říkali, že strašně zlobím*“, „*[Týká se to] mého hraní na počítači*“). Zařadili jsme sem i neúspěchy ve škole („*Trojka ve škole, vyšilují, když ji dostanu*“). Od odpovědi z kategorie autonomie se tyto odpovědi liší tím, že nezpochybňují oprávněnost nároku, jen poukazují na požadavek a jeho případné nesplnění, které je podkladem pro konflikt.

Vztahové (12 odpovědí)

Do této kategorie jsme řadili odpovědi, které zdůrazňovaly proces („*Já a brácha se hádáme – nadávali si a ten člověk se naštvál*“, „*Hráli jsme hru, já jsem řekla něco, táta šel do ložnice a tam se vybrečel. Brácha hrál s námi, máma byla v práci*“) nebo dojem („*Nikdo si mě nevšímá*“). Tady jde více než u jiných kategorií, o prožívání a způsob popisu konfliktu.

Sourozenecké soupeření (10 odpovědí)

V této kategorii jsou odpovědi, popisující konflikt mezi sourozenci, který nebylo možné zařadit do tematických kategorií („*Já jedu na výlet se školou, ona chce jet také*“, „*Táta mi nesl od sestry psa, sestra mě seřvala a chtěla ho zpátky. Pes štěkal, tak nakonec ho nechali u mě. Sestra byla naštvána, sestra a já.*“).

Autonomie (8 odpovědí)

Do této kategorie jsme zařadili odpovědi, ve kterých dítě dělá vlastní rozhodnutí a naráží na odpor rodičů („*Kvůli klavíru, že jsem na něj nechtěl hrát*“, „*Chtěl jsem k paní učitelce, babička [pěstounka] to zakázala, snažil jsem se proplížit a utéct a babička mi dala pohlavek*“), nebo se snaží prosadit nevídaný vlastní názor („*Já něco řeknu, že strejda [otčím] něco udělal špatně, strejda že ne, máma se s ním nechce hádat, a tak říká, že to špatné není, například špatně položené dlaždičky*“). Podstatné je, že dítě projevuje svůj vlastní postoj k nárokům rodičů, nesouhlasí s nimi nebo alespoň vyjádří svoje přání a postoj k situaci.

Ve výzkumu Gehringa a kolektivu (1990) mladší děti častěji popisovaly kázeňské konflikty, starší děti častěji popisovaly konflikty z kategorie autonomie. V našem vzorku témata konfliktu také nejsou rozložena rovnoměrně z hlediska věku dětí. Odpovědi, které se dostaly do kategorií *sourozenecké soupeření*, *vztahový*, *finanční a hmotné* a *nevím*, dávaly spíše mladší děti (věkový průměr mezi 9 a 10 lety). Odpovědi, které jsme zařadili do kategorie *organizační*, *autonomie* a *přeshraniční* pocházejí od dětí s věkovým průměrem mezi 11 a 12 lety. Odpovědi z kategorie *kázeňské* konflikty pocházejí od dětí s věkovým průměrem necelých 12,8 let. Věkové rozdíly jsou statisticky významné na hladině 0,01 (použit Kruskal-Wallisův test). Kategorie témat konfliktu jsou mezi chlapci a dívkami rozložena většinou docela rovnoměrně, viditelné rozdíly jsou jen v kategorii *kázeňské* (častěji takto odpovídaly dívky) a *nevím* (častěji odpovídali chlapci).

6.5 Témata napříč reprezentacemi

6.5.1 Používání barvy (všechny reprezentace)

Zajímalo nás, jestli děti využívají nabídky barevných figurek a pokud ano, jakou funkci pro ně barvy v reprezentaci plní – co barvy podle dětí vyjadřují. V tabulce 25 vidíme celkové počty dětí, které použily barevné figurky v jednotlivých reprezentacích, a to, jak mluvily o použití barev.

Tabulka 25. Přehled kategorií zdůvodnění použití barevných figurek v jednotlivých reprezentacích: počet odpovědí v jednotlivých kategoriích.

	typická reprezentace	ideální reprezentace	konfliktní reprezentace	celkem
skupiny	15	8	5	28
hezčí	13	8	7	28
prožívání	10	6	11	27
líbí se jim	10	7	0	17
prestiž	6	5	3	14
nevím	4	0	1	5
celkem barevných figurek	58	34	27	

V typické reprezentaci, která se staví jako první, barvy použila skoro polovina dětí. V dalších reprezentacích počet dětí, které pokračovaly v používání barevných figurek, byl podstatně nižší, jako kdyby si to děti vyzkoušely a zjistily, že je nepotřebují (v konfliktní reprezentaci použila alespoň jednu barevnou figurku už jenom pětina dětí). Mezi chlapci a dívkami nebyly prakticky žádné rozdíly ve výskytu barevných postaviček v reprezentacích. Mezi skupinami dětí podle potíží nejsou velké rozdíly v používání barevných figurek, jen děti s výchovnými potížemi o něco častěji používají barevné figurky ve svých reprezentacích (platí to zejména pro ideální reprezentaci). Zajímá nás, jak děti zdůvodňovaly použití figurek, jakou funkci pro ně v reprezentacích plnily. Napříč reprezentacemi jsme rozlišovali tyto kategorie (seřazeno podle výskytu v typické reprezentaci):

Skupiny

Některé děti pomocí barev odlišovaly rodinné subsystemy („*Abych odlišila tátu s mámou od nás s bráchou*“), vyjadřovaly, kdo s kým drží spolu a kdo si naopak moc nerozumí („*Rodiče mají k sobě blíž, ale táta by mohl být i fialový (jako já), je obojí, ale*

blíž je k mámě.“, „*Jsem fialový, protože se od rodičů osamostatňuju*“), nebo aby figurky bylo možné identifikovat („*Aby bylo jasné, že jsem to já*“).

Hezčí

V této kategorii jsou odpovědi, které naznačují, že se dětem barevné figurky samotné, nebo jejich barvy, nebo celá reprezentace s barevnými figurkami víc líbí. Jedná se například o tato vysvětlení: „*Barevné jsou hezčí*“, „*Líbí se mi, ty postavy jsou hezčí*“.

Prožívání

V této kategorii jsou odpovědi, které popisují barvy jako vyjádření reakce na někoho („*Táta je z mámy úplně zelený, máma je z táty úplně fialová*“), chování („*S námi někdy šijí všichni čerti [oranžová], u rodičů nevím, proč fialová*“) nebo vnitřního stavu („*Nevím, já třeba jdu ven, máma říká „nechod“ a pak se našťve a je fialová*“).

Líbí se jím

Dítě přiděluje barvy podle preferencí barev jednotlivými postavami („*Protože mámě se líbí fialová, tátovi zelená*“, „*Já mám nejraději zelenou, ostatní také podle toho, co mají rádi*“).

Prestiž

Barva vyjadřuje vliv nebo hodnotu barevného člena rodiny („*Máma je hlavní člen rodiny, stará se o nás*“, „*Abych vyjádřil, že jsem nejlepší [ptá se, jaká barva je nejlepší, nakonec vybírá oranžovou]*“), nebo když je barva výsadou („*[jsou barevní], protože je mám ráda, sestra je hnusná, takže není barevná*“). V konfliktní reprezentaci se častěji jedná o vysvětlení nepoužití barvy jako nedostatek prestiže dotčené osoby: „*jsem bez barvy, protože nic neznamenujím*“, „*nikdo není barevný (nezaslouží si to)*“.

Nevím

Děti postavily barevné postavičky, ale nevysvětlily jejich použití.

Zdá se, že 3 nejčastější vysvětlení, které děti používaly, když mluvily o použití barev, bylo vytvoření skupin uvnitř rodiny (stejnou barvu mají postavy, které drží spolu), estetické kvality barevných figurek (jsou hezčí, než neutrální) a také prožívání vztahu (barevnou postavičku „dostane“ postava, kterou dítě akceptuje, případně určitá barva může příslušet těm „hodným“ a jiná „zlým“ členům rodiny).

Mezi chlapci a dívkami nebyly prakticky žádné významné rozdíly v tom, jak často používali barevné figurky. Děti, které použily barevné figurky v typické reprezentaci, byly v průměru o jeden rok mladší, než děti, které je nepoužily (Mann-Whitney U test, $p < 0,05$). Vzhledem k tomu, že barevné figurky v typické reprezentaci použila jen polovina dětí (v dalších reprezentacích se barevné figurky používaly ještě méně),

informace o tom, jestli nějaké zdůvodnění použití barevných figurek používali více chlapci nebo dívky, mladší nebo starší děti je velmi spekulativní. Mezi chlapci a dívkami nebyly žádné rozdíly v tom, jak zdůvodňovali použití barevných figurek. Mladší děti častěji uváděly, že použily barvy pro jejich estetické kvality („hezčí“ a „líbí se jím“), pro starší děti byla barva prostředkem, jak vyjádřit příslušnost k nějaké koalici nebo prestiž jednotlivých osob (Kruskal-Wallis, $p < 0,05$). Mezi mladšími a staršími dětmi rozlišuje jen typická reprezentace, v ideální a konfliktní reprezentaci se tyto malé rozdíly ztrácejí.

Barevné figurky děti celkově využívaly jednak kvůli jejich estetickým kvalitám (*hezčí a líbí se jim*), jednak pro dokreslení vztahových fenoménů, pro které FAST má jiné vyjadřovací prostředky (když barva vytváří podskupiny nebo barevná postavička jako vlivnější), nebo pro vyjádření intrapsychických fenoménů, pro které FAST (bez použití otázek) nemá vyjadřovací prostředky (*prožívání*). Je otázkou, jestli použití barev pro vytvoření skupin nebo zdůraznění vlivu může zasahovat do proměnných koheze a vliv, které se počítají na základě blízkosti a výšky figurek (dítě může být zejména ze začátku zmatené, když má k dispozici barvy a zároveň se má primárně soustředit na blízkost mezi figurkami). Zároveň není jasné, kolik skutečně nových informací práce s barevnými figurkami přináší: kategorie *prožívání* (jako zdůvodnění použití barev), ve které je nejvíce odpovědí, které přinášejí nové informace, se vyskytla v typické reprezentaci jenom desetkrát.

6.5.2 Oční kontakt a jeho význam (všechny reprezentace)

Děti byly u každé reprezentace požádány o to, aby vysvětlily význam očního kontaktu mezi figurkami. Odpovědi jsme rozdělili do sedmi kategorií, jsou seřazené podle výskytu ve všech reprezentacích dohromady. V případě pochybností nebo velmi komplexní odpovědi jsme se řídili nejvýraznějším prvkem odpovědi. Přehled jednotlivých kategorií vidíme v tabulce 26.

Tabulka 26. Výskyt jednotlivých kategorií významu očního kontaktu v různých reprezentacích.

	typická reprezentace	ideální reprezentace	konfliktní reprezentace	celkem
náklonnost	35	43	14	92
deskripce	24	21	19	64
nevraživost	11	0	43	54
komunikace	18	23	8	49
nevím	18	16	8	42
skupiny	7	2	10	19
vliv	6	6	1	13

Náklonnost

Tato kategorie sdružuje odpovědi, které při vysvětlení očního kontaktu zmiňují vzájemné porozumění („*My si rozumíme s Adélkou*“), pocíťovanou náklonnost („*Že se mají rádi a hrají si*“, „*Ta rodina je šťastná spolu*“). Zahrnuli jsme se i odpovědi, které popisují negativně prožívané vztahy, kdy lidé, co se nemají rádi, se na sebe nedívají, a lidé, co se mají rádi, se na sebe dívají („*Babička mě nemá ráda, teta [pěstounka] mě má ráda*“). Někdy byl oční kontakt mezi postavkami použit ke zvýraznění náklonnosti, když blízkost postav nestačila („*Jelikož ty figurky nemají ruce, to znamená, že se objímáme*“).

Deskripce

Odpovědi v této kategorii spojuje povrchní popis směru, kam se figurky dívají, bez dalšího explicitního významu („*babička [pěstounka] se dívá na televizi, já čumím všude*“), bez vztahu k postavené situaci („*Koukají tam a tam [ukazuje směry v pracovně]*“) nebo s popřením možného významu očního kontaktu („*Mě je jedno, kam se koukají, neznamená to nic*“). Zahrnuli jsme sem i jednu bizarní „odpověď“ (dítě mečí místo odpovědi).

Nevraživost

Tato kategorie sdružuje odpovědi, kde oční kontakt je popsán jako míra účasti osoby v konfliktu („*[dívají se] na sebe, dřív se rodiče milovali, ale teď už ne, už se jenom hádají*“) nebo výraz ostražitosti až nepřátelského ladění („*Zlobí se na sebe a já je sleduju, vlastně se na ně také zlobím*“).

Komunikace

Skupina odpovědí, kde oční kontakt je popsán jako doprovod verbální komunikace („*Já si povídám s mámou, sestřenice se dívá na hračky*“, „*Rodiče říkají, ať jdeme ven*“, „*Posloucháme se vzájemně*“, „*Koukají na sebe a dohadují se*“). Zařazovali jsme sem odpovědi, ve kterých se nám komunikace zdála jako primární, další možné významy (prožívání) působily jako druhořadé.

Nevím nebo chybí odpověď

Dítě neumělo nebo nechtělo vysvětlit význam očního kontaktu mezi figurkami.

Skupiny

Někdy děti pomocí přítomnosti nebo absence očního kontaktu mezi členy dokreslovaly spojenectví mezi jednotlivci uvnitř rodiny („*Že my dva se sestrou máme k sobě blízko, nevíme, na čí straně máme být, ale blíž máme k mámě*“, „*Ukazuje to, kdo je proti komu*“), sounáležitost v rámci jednoho subsystému („*My s Toníkem jsme spíš na jedné straně, souhlasíme spolu*“) nebo vyjadřuje přání být si blízko s člověkem, se kterým to z nějakého důvodu není možné, jako třeba při konfliktu loajality („*Fanda se dívá ke*

skupince s tátou, chce k nám, ale raději je u mámy. Já se dívám k mámě, protože nejsem úplně jenom u táty, ale chci i k mámě“).

Vliv

Do této kategorie jsme řadili odpovědi, ve kterých se vyskytovalo mocenské hledisko („*Dospělí [se dívají] na děti, oni jim říkají, co mají udělat, děti se také domlouvají a dohodli se, že je poslechnou – rodiče jsou větší a děti je musí poslouchat“*, „*[dívají se na toho], z koho mají respekt“*).

Pokud se na význam, přisuzovaný směru pohledu, podíváme celkově napříč reprezentacemi, nejčastěji oční kontakt vyjadřoval náklonnost (nejčastěji v ideální reprezentaci a nejméně často v konfliktní reprezentaci). Největší rozdíly ve výskytu mezi jednotlivými reprezentacemi jsou v kategorii *negativní prožívání vztahu* (žádný výskyt v ideální reprezentaci a 43 případů v konfliktní reprezentaci). *Deskripce* (prostý popis směru pohledu) je jediný typ odpovědi, který se vyskytoval prakticky stejně často ve všech reprezentacích. Také je zajímavé, že v konfliktní reprezentaci je oční kontakt častěji popisován jako rozdělující zúčastněné na jednotlivé skupiny a méně často se vyskytovaly odpovědi „nevím“ – snad v konfliktní reprezentaci jsou děje tak intenzivní, že jsou dobře rozeznatelné a pojmenovatelné.

Kdybychom jmenovali nejfrekventovanější charakteristiky očního kontaktu mezi figurkami pro každou reprezentaci, pro typickou reprezentaci to bude vyjádření náklonnosti, pro ideální reprezentaci to bude vyjádření náklonnosti a doprovod verbální komunikace, pro konfliktní reprezentaci nejčastější význam očního kontaktu je nevráživost. V konfliktní reprezentaci se také vyskytuje 14 odpovědí, kde je oční kontakt popsán jako vyjádření náklonnosti, ale většinou jde o absenci očního kontaktu (kdyby byl, bylo by to vyjádření náklonnosti). Největší rozdíly vidíme mezi ideální a konfliktní reprezentacemi (v konfliktní reprezentaci je méně očního kontaktu vyjadřujícího náklonnost a více negativního prožívání vztahu, méně komunikace, méně mocenských témat). Mezi chlapci a dívkami nejsou rozdíly v tom, jak komentují oční kontakt mezi figurkami, stejně tak se neliší komentáře mladších a starších dětí.

Zdá se, že oční kontakt mezi figurkami (zejména jeho vysvětlení dětmi) poskytuje dodatečné informace o tom, jak dítě rozumí popisované situaci. Otázka na význam očního kontaktu se jeví jako důležitá, protože význam očního kontaktu se mění podle situace (náklonnost nebo nevráživost, případně absence očního kontaktu jako opak náklonnosti nebo nechut' pokračovat v hádce).

6.6 Kvalitativní charakteristiky odpovědí u skupin dětí podle povahy potíží

Tato kapitola je velmi spekulativní, protože porovnáváme odpovědi, které jsme kategorizovali s neznámou mírou chybovosti, s převažujícími potížemi dítěte, které jsou určené rovněž s neznámou mírou chybovosti. Přesto považujeme za zajímavé podívat se na to, jakým způsobem děti s různými potížemi popisovaly situaci ve své rodině. Získané výsledky mohou být užitečné zejména jako podněty pro další výzkum, nemáme dost velký ani kvalitně sestavený vzorek, aby se tyto výsledky daly přesvědčivě interpretovat. V případech, které to umožňují, porovnáváme výstupy z této části s výstupy z kvantitativní části.

6.6.1 Popis typické reprezentace podle převažujících potíží

V tabulce 27 vidíme přehled výskytu jednotlivých kategorií popisu typické reprezentace v rodině (*napětí*, *hádky*, *nevím*, *pohoda*) podle výskytu v jednotlivých skupinách dětí podle převažujících potíží. Jednotlivé skupiny jsme porovnávali pomocí metody χ^2 , rozdíly jsou statisticky významné ($\chi^2=31,24$, $p<0,001$).

Tabulka 27. Popisy typické situace v rodině podle druhu potíží: počet odpovědí v kategoriích, v závorce je očekávaný počet odpovědí v kategoriích (kdyby popis typické reprezentace nijak nesouvisel s typem potíží).

	napětí: pozorována (očekávaná) hodnota	hádky: pozorována (očekávaná) hodnota	nevím: pozorována (očekávaná) hodnota	pohoda: pozorována (očekávaná) hodnota
bez větších potíží	2 (5,4)	1 (4,4)	7 (5,6)	9 (3,5)
výchovné	12 (8,8)	9 (7,1)	7 (9,1)	2 (5,7)
úzkostné	6 (10,8)	11 (8,7)	15 (11,2)	6 (7)
kombinace potíží	11 (6)	4 (4,8)	3 (6,2)	3 (3,9)

Vidíme, že děti, které neměly výraznější potíže s chováním a prožíváním, častěji popisovaly typickou situaci v rodině jako *pohodovou* (9 z celkových 21 „pohodových“ odpovědí) a jen výjimečně se v tomto podsouboru dětí vyskytly odpovědi, které se dostaly do kategorií *napětí* (2 odpovědi) nebo *hádky* (1 odpověď). Děti s výchovnými potížemi nejčastěji popisovaly napjatou atmosféru v rodině (přičemž nabýváme dojmu, jako kdybychom to napětí cítili a reflektovali my více, než dítě), a méně často popisovaly typickou situaci jako *pohodu* (jen 2 odpovědi). Je to překvapivé i proto, že u dětí s výchovnými problémy bychom očekávali z hlediska vnějšího pozorovatele (a dalších členů rodiny) spíše vyšší výskyt hádek, otevřených konfliktů. Děti s úzkostnými potížemi

o něco častěji nevěděly, jak verbálně popsat typickou situaci v rodině, a méně často popisovaly situaci v rodině jako napjatou. U dětí s kombinací potíží zaznamenáváme podobně jako u dětí s převážně výchovnými potížemi vyšší výskyt *napětí* a nižší výskyt odpovědi typu *nevím* (je možné, že tyto děti se více zaobírají situací v rodině nebo se spíše snaží podat výkon, když se po nich něco chce).

Zdá se, že popis typické reprezentace rozlišuje mezi dětmi s různými převažujícími potížemi. Tyto výsledky jsou v souladu s výsledky z kvantitativní analýzy, kdy nejvyšší koheze byla v rodinách dětí bez větších potíží, zatímco jak úzkostné děti, tak děti s výchovnými potížemi popisovaly svou rodinu jako méně kohezní (tady vidíme rozdíly ve výskytu kategorie *pohoda*, kde „vedou“ děti bez větších potíží). Verbální komentáře dětí diferencují mezi dětmi s úzkostnými a s výchovnými potížemi více (a specifickěji), než celková rodinná koheze.

6.6.2 Popis ideální reprezentace (situace a výskyt) podle převažujících potíží

V tabulce 28 vidíme přehled výskytu jednotlivých kategorií popisu ideální reprezentace v rodině (*pohoda*, *nevím*, *bez hádek*) podle výskytu v jednotlivých skupinách dětí podle převažujících potíží. Jednotlivé skupiny jsme porovnávali pomocí metody χ^2 , rozdíly jsou malé a nejsou statisticky významné ($\chi^2=7,24$, $p<0,6$).

Tabulka 28. Popisy ideální situace v rodině podle druhu potíží: počet odpovědí v kategoriích, v závorce je očekávaný počet odpovědí v kategoriích (kdyby popis ideální reprezentace nijak nesouvisel s typem potíží).

	pohoda: pozorována (očekávaná) hodnota	nevím: pozorována (očekávaná) hodnota	bez hádek: pozorována (očekávaná) hodnota
bez větších potíží	8 (7,1)	9 (7,1)	2 (4,5)
výchovné	11 (11,7)	13 (11,7)	7 (7,4)
úzkostné	15 (14,3)	13 (14,3)	10 (9,1)
kombinace potíží	7 (7,9)	6 (7,9)	7 (5)

Zdá se, že verbální komentáře k ideální reprezentaci nerozlišují mezi dětmi z různých skupin podle převažujících potíží (chtěnou situaci v rodině děti s různými potížemi popisují podobně). Vidíme ale, že děti bez větších potíží o něco méně často popisovaly ideální situaci jako nepřítomnost hádek (můžeme se domnívat, že dítě se necítí příliš zatěžované konflikty). Děti s kombinací potíží o něco častěji popisovaly ideální situace jako stav bez hádek (můžeme se domnívat, že tyto děti touží po úlevě od hádek,

kteře jsou častější nebo intenzivnější, než jak je jím to příjemné). Ale rozdíly jsou celkově minimální.

Zajímalo nás také, jak děti z jednotlivých skupin podle typu potíží popisují výskyt ideální situace ve skutečném životě rodiny. V tabulce 29 vidíme přehled dětmi uváděné frekvence výskytu ideální situace v životě rodiny podle skupin potíží, které přivedly děti do poradny. Jednotlivé skupiny jsme porovnávali pomocí metody χ^2 , mezi skupinami jsou rozdíly, které jsou statisticky významné ($\chi^2=23,12$, $p<0,05$).

Tabulka 29. Frekvence výskytu ideální situace v životě rodiny podle druhu potíží: počet odpovědí v kategoriích, v závorce je očekávaný počet odpovědí v kategoriích (kdyby frekvence ideální reprezentace nijak nesouvisela s typem potíží).

	běžně pozorována (očekávaná) hodnota	dříve pozorována (očekávaná) hodnota	ne/nevím pozorována (očekávaná) hodnota	výjimečně pozorována (očekávaná) hodnota
bez větších potíží	5 (4,9)	0 (2,4)	9 (8,7)	5 (2,8)
výchovné	7 (8)	6 (4)	15 (14,2)	3 (4,6)
úzkostné	13 (9,8)	1 (4,9)	19 (17,4)	5 (5,6)
kombinace potíží	3 (5,4)	7 (2,7)	7 (9,6)	3 (3,1)

Vidíme, že mezi dětmi s různými typy potíží nejvíce rozlišují kategorie *běžně* a *dříve*. Děti s úzkostnými potížemi častěji popisovaly ideální situaci v rodině jako takovou, která se vyskytuje zcela běžně, a jen vzácně (jedna odpověď) popisovaly ideální situaci jako idealizovanou (a většinou ztracenou) minulost. Děti bez větších potíží nepopsaly ideální situaci jako ztracenou minulost ani jednou, o něco častěji popisovaly ideální situaci jako takovou, která se vyskytuje výjimečně. Děti s kombinací výchovných a úzkostných potíží častěji popisují ideální situaci jako ztracenou minulost (v souvislosti s tím zřejmě méně často říkají, že se ideální situace nikdy nevyskytla nebo že nevědí, jestli se vyskytla, nebo ne, protože zřejmě mají představu o tom, jak by to mělo vypadat). Děti s výchovnými potížemi se od ostatních skupin odlišují nejméně, podobně jako děti s kombinací potíží častěji popisují ideální situaci jako stav v minulosti.

Verbální komentáře dětí k ideální reprezentaci nerozlišují mezi skupinami dětí podle potíží. Vidíme ale rozdíly mezi dětmi s různými potížemi v tom, jak často je situace v jejich rodině blízká k ideální. Je zajímavé, že úzkostné děti častěji považují ideální situaci za běžnou (častěji, než děti ze skupiny bez větších potíží). Děti s výchovnými potížemi a s kombinací potíží vnímají ideální situaci jako stav, o který přišly.

6.6.3 Popis konfliktní reprezentace (situace a téma konfliktu) podle převažujících potíží

V tabulce 30 vidíme přehled výskytu jednotlivých kategorií popisů konfliktní reprezentace v rodině (*hádká*, *hádká+*, *napětí*, *násilí*, *nevím*) podle výskytu v jednotlivých skupinách dětí podle převažujících potíží. Jednotlivé skupiny jsme porovnávali pomocí metody χ^2 , mezi skupinami jsou určité rozdíly, které jsou statisticky významné ($\chi^2=24,21$, $p<0,05$).

Tabulka 30. Popisy konfliktní situace v rodině podle převažujících potíží: počet odpovědí v kategoriích, v závorce je očekávaný počet odpovědí v kategoriích (kdyby popis konfliktní reprezentace nijak nesouvisel s typem potíží).

	hádká: pozorována (očekávaná) hodnota	hádká+: pozorována (očekávaná) hodnota	napětí: pozorována (očekávaná) hodnota	násilí: pozorována (očekávaná) hodnota	nevím: pozorována (očekávaná) hodnota
bez větších potíží	5 (5,2)	9 (5,9)	2 (4,4)	2 (2,4)	1 (1)
výchovné	12 (8,5)	6 (9,7)	7 (7,1)	4 (4)	2 (1,7)
úzkostné	10 (10,5)	16 (11,9)	8 (8,7)	1 (4,9)	3 (2,1)
kombinace potíží	3 (5,8)	3 (6,6)	8 (4,8)	7 (2,7)	0 (1,2)

Vidíme, že děti bez větších potíží popisovaly více hádek s určitým posunem nebo rozuzlením (*hádká+*) a o něco méně napjatých situací. Děti s výchovnými potížemi popisovaly více hádek, které nikam nevedly (*hádká*), a naopak méně hádek s posunem. Děti s úzkostnými potížemi popisovaly častěji hádky, které problém někam posouvají a méně násilí. Děti s kombinací potíží uváděly celkově méně hádek obou typů a více napětí a násilí. Výskyt násilí v konfliktních reprezentacích dětí se školními potížemi činí 2 případy a s úzkostnými potížemi 1 případ. V těchto případech se jednalo o fyzickou agresi relativně nízké intenzity v sourozeneckých skupinách (z toho jednou zařazení do kategorie *násilí* bylo sporné) a jednou šlo o fyzický trest uplatňovaný rodičem vůči dítěti. Ve skupině dětí s výchovnými potížemi se vyskytlo mnohem více popisů násilí, u dětí s kombinací potíží šlo velmi často o situace, které se jak dětem, tak rodičům vymkly z pod kontroly (dítě zmlátí rodiče, rodiče se perou mezi sebou). Zdá se, že výskyt násilí v komentářích ke konfliktní reprezentaci je typický pro děti s výchovnými potížemi (zejména pro skupinu dětí s kombinací výchovných a úzkostných potíží). Podobně kategorie *hádká+* rozlišuje mezi dětmi s výchovnými potížemi a bez výchovných potíží (u dětí s výchovnými potížemi nebo s kombinací potíží se vyskytuje méně).

Některé děti postavily konflikt, který nám připadal jako destruktivní, a označily ho jako docela běžnou součást života rodiny. Které děti zažívaly konflikt takto? V našem vzorku se vyskytlo 12 dětí, které postavily destruktivní konflikt, který se podle nich v rodině vyskytoval často. Mezi nimi nebylo ani jedno dítě bez výrazných potíží a jenom dvě děti s úzkostnými potížemi. 10 z 12 dětí, které popisovaly destruktivní konflikt jako běžný, měly výchovné potíže (6 dětí v kombinaci s úzkostnými potížemi a 4 děti s převážně výchovnými potížemi). V této skupině bylo 9 chlapců a 3 dívky.

Zajímalo nás, jaká témata konfliktu popisují děti s různými potížemi. Tady budou výsledky opravdu spekulativní, protože v zájmu zachování různorodosti témat konfliktů, popisovaných dětmi, jsme zachovali poměrně velký počet (8) různých kategorií vzhledem k počtu našich respondentů. Některé kategorie tak jsou málo obsazené, a když se pak zabýváme tím, jaká část z odpovědí, patřících do málo obsazené kategorie, patří dětem s úzkostnými nebo výchovnými potížemi, dostáváme se k opravdu nízkým počtům. Výsledky mohou být užitečné zejména v kontextu, který poskytují další informace o dítěti. V tabulce vidíme přehled výskytu jednotlivých kategorií témat konfliktu v konfliktní reprezentaci (*finanční a hmotné, přeshraniční, organizační, nevím, kázeňský, vztahový, sourozenecké soupeření, autonomie*) podle výskytu v jednotlivých skupinách dětí podle převažujících potíží. Jednotlivé skupiny jenom popisujeme, očekávané četnosti jsou příliš nízké na to, abychom použili metodu χ^2 .

Tabulka 31. Přehled témat konfliktu podle převažujících potíží: počet odpovědí v kategoriích, v závorce je očekávaný počet odpovědí v kategoriích (kdyby uváděna témata konfliktu nijak nesouvisela s typem potíží).

	<i>bez větších potíží</i> pozorována (očekávaná) hodnota	<i>výchovné potíže</i> pozorována (očekávaná) hodnota	<i>úzkostné potíže</i> pozorována (očekávaná) hodnota	<i>kombinace potíží</i> pozorována (očekávaná) hodnota
finanční a hmotné	2 (3,7)	8 (6)	8 (7,3)	3 (4)
přeshraniční	0 (2,6)	7 (4,3)	0 (5,2)	8 (2,9)
organizační	4 (2,8)	2 (4,8)	6 (5,6)	4 (3,1)
nevím	3 (2,3)	5 (3,7)	5 (4,5)	0 (2,5)
kázeňský	3 (2,6)	4 (4,3)	6 (5,2)	2 (2,9)
vztahový	3 (1,9)	4 (2,8)	6 (3,8)	1 (2,1)
sourozenecké soupeření	3 (1,7)	1 (3,1)	2 (3,5)	1 (1,9)
autonomie	1 (1,4)	0 (2,3)	5 (2,8)	2 (1,5)

Kategorie *přeshraniční* konflikt dobře rozlišuje mezi dětmi s výchovnými potížemi (výchovné potíže a kombinace potíží) a dětmi bez výchovných potíží (děti aktuálně bez potíží a děti s úzkostnými potížemi), protože ani u dětí bez větších potíží, ani u úzkostných dětí se žádný přeshraniční konflikt nevyskytl. Kategorie *autonomie* rozlišuje mezi dětmi, u kterých jsou přítomny úzkostné potíže (vyskytuje se pouze u dětí s úzkostnými potížemi a s kombinací potíží). Témata *finanční a hmotné* a *kázeňská* byla v jednotlivých skupinách dětí rozložena rovnoměrně.

Děti bez větších potíží uváděly zhruba rovnoměrně popisy konfliktů z různých kategorií, s výjimkou přeshraničních konfliktu, který nepopsalo ani jedno dítě z této skupiny. Děti s výchovnými potížemi méně často popisují méně závažná témata konfliktů, jako jsou organizační konflikty nebo sourozenecké soupeření. Úzkostné děti věnují častěji pozornost vztahovému rozměru konfliktu. Děti s kombinací potíží nikdy nesáhly k možnosti říct „nevím“. Vzhledem k tomu, že věkový průměr dětí nebyl stejný pro každou kategorii témat konfliktu, není snadné interpretovat výsledky. Například skutečnost, že děti s kombinací potíží se vždy pokusily popsat konflikt (neřikaly, že nevědí), může souviset s tím, že jsou o něco starší než děti z jiných skupin, nikoliv s jejich potížemi. Na druhou stranu, častější popis přeshraničních konfliktů jak celkově o něco mladšími dětmi s výchovnými potížemi, tak nejstaršími dětmi s kombinací potíží může souviset s charakteristikami, které souvisejí se symptomy. Umístění konfliktu (locus konfliktu) a popisované cesty k řešení konfliktů jsou rozloženy rovnoměrně ve skupinách dětí podle převažujících potíží.

Abychom porovnali výskyt jednotlivých cest k řešení konfliktu u dětí z jednotlivých kategorií podle typu potíží, sloučili jsme původních 7 cest k řešení konfliktu do 4: kategorie *neřeší se a přetrvává* a *přerušeni kontaktu* jsme spojili do kategorie *vyhýbání se řešení*; kategorie *chovám se lépe* a *trest* jsme sloučili do širší kategorie *úsilí jednotlivce*; kategorie *ohleduplnost* a *samo se spraví* jsme spojili do širší kategorie *společné řešení*; kategorie *nevím* zůstala beze změn. Přehled frekvence výskytu jednotlivých cest k řešení konfliktů vidíme v tabulce 32. Jednotlivé skupiny jsme porovnávali pomocí metody χ^2 , mezi skupinami jsou rozdíly, které jsou statisticky významné ($\chi^2=21,12$, $p<0,05$).

Tabulka 32. Popisy cest k řešení konfliktu v rodině podle převažujících potíží: počet odpovědí v kategoriích, v závorce je očekávaný počet odpovědí v kategoriích (kdyby popisy cest k řešení konfliktu nijak nesouvisely s typem potíží).

	vyhýbání se řešení	úsilí jednotlivce	společné řešení	nevím
bez větších potíží	1 (4,8)	1 (3,7)	15 (8,1)	1 (1,4)
výchovné	9 (7,7)	7 (6)	9 (13,1)	4 (2,3)
úzkostné	7 (9)	8 (7)	16 (15,3)	3 (2,7)
kombinace potíží	10 (5,6)	5 (4,3)	6 (9,5)	0 (1,6)

Vidíme, že děti bez větších potíží popisují mnohem častěji společná a potenciálně účinná řešení konfliktů (hledání porozumění nebo přirozená metabolizace konfliktu), děti s kombinací potíží častěji popisují přístup rodiny ke konfliktu, který připomíná rezignaci na účinné řešení (přerušeni komunikace nebo chronický konflikt). Také děti s výchovnými potížemi popisují společné cesty k řešení méně často.

Zdá se, že děti s výchovnými potížemi a s kombinací potíží popisují závažnější konflikty, které se navíc nevyvíjejí příznivě. Děti s úzkostnými potížemi popisují méně závažných konfliktů, ale na rozdíl od dětí bez větších potíží nepopisují účinné společné cesty řešení konfliktů.

Celkově komentáře ke konfliktní reprezentaci (ale nikoliv samotná konfliktní reprezentace) rozlišují mezi dětmi s jednotlivými typy potíží. Zdá se, že děti s výchovnými potížemi prožívají konflikty jako intenzivnější, s většími negativními dopady na vztahy a méně příznivým vývojem. Právě intenzita konfliktů může vysvětlovat dojem většího souladu v rodinách dětí s úzkostnými potížemi než v rodinách dětí s výchovnými potížemi.

6.6.4 Kvalitativní charakteristiky odpovědí u skupin dětí podle rodinné historie

Naše výzkumné otázky jsou cílené na vnímání rodiny dětmi s určitými skupinami potíží. V našem vzorku ale děti z rodin s různým složením a rodinnou historií nejsou rozloženy rovnoměrně vzhledem k jejich převažujícím potížím. Kvalitativní analýza verbálních komentářů dětí k reprezentacím ukazuje nejvíce rozdílu právě v popisování konfliktů v rodině. Nevlastní rodiny jsou všeobecně podezírané z většího množství a intenzity konfliktů. Děti s výchovnými potížemi (častěji žijí v nevlastních a polovlastních

rodinách) popisovaly intenzivnější konflikty. Proto se chceme podívat, jestli intenzita konfliktů, témata a způsoby jejich řešení souvisí také s historií rodiny.

Původně jsme rozlišovali několik typů uspořádání rodiny: dítě vyrůstá s jedním rodičem, s „matčíným přítelem/otcovou přítelkyní“, s akceptovaným nevlastním rodičem (říká mu „táta“ nebo „máma“ v komentářích k reprezentacím), s oběma původními rodiči, ve střídavé péči rodičů nebo s pěstouny. Celkem šlo o 6 kategorií, které by se vzhledem k nízkému počtu našich respondentů obtížně porovnávaly s podobně početnými kategoriemi verbálních komentářů k reprezentacím. Proto jsme sloučili 6 kategorií rodinného uspořádání do dvou větších kategorií: dítě vyrůstá s oběma původními rodiči (nedošlo k rozchodu rodičů, 57 dětí) a všechna ostatní uspořádání do kategorie rodin se složitější historií z hlediska členství (došlo k rozchodu rodičů a dalšímu vývoji rodiny, 50 dětí).

Ukazuje se, že rozdíly mezi dětmi, které vyrůstají s původními rodiči a v rodinách s jinou členskou základnou, jsou ve většině zkoumaných fenoménů minimální: v popisu konfliktní situace jako celku ($\chi^2=6,4$, $p<0,2$), v popisované frekvenci konfliktů ($\chi^2=1,9$, $p<0,6$), v tom, jak popisují řešení konfliktu ($\chi^2=8,3$, $p<0,3$), v tom, jak vnímají intenzitu konfliktu ($\chi^2=1,8$, $p<0,7$). Ani popisy typické ($\chi^2=5,5$, $p<0,3$) a ideální reprezentace ($\chi^2=6,4$, $p<0,2$) reprezentace ani frekvence ideální reprezentace ($\chi^2=8,2$, $p<0,2$) dětmi z různě uspořádaných rodin se neliší. Je zajímavé, že ani rodinný subsystém, ve kterém se konflikt odehrává se neliší u dětí, které vyrůstají s oběma rodiči, a v jiných uspořádáních ($\chi^2=4,3$, $p<0,6$). Rozdíly mezi dětmi z různých typů rodin jsou sice minimální, ale jsou v očekávaném směru (závažnější a hůře řešené konflikty v nevlastních rodinách).

Nějaké rozdíly jsme zaznamenali jen v případě tématu popsání konfliktu, jak to vidíme v tabulce 33 ($\chi^2=19,2$, $p<0,01$). Vidíme, že děti, které žijí s oběma původními rodiči, častěji popisují konflikty, při kterých se řeší jemnější vztahové problémy (někdo se na někoho zlobí, někomu se něco nelíbilo) a konflikty, které se týkají kázně (dítě neudělalo, co mělo). Děti, které vyrůstají v jiných rodinných uspořádáních, častěji popisují častěji témata konfliktů, která nám připadají přeshraniční (nevěra, pomsta, násilí) a konflikty, spojené s autonomií dítěte (dítě zpochybňuje požadavek nebo pravidlo). Zdá se, že témata konfliktů odlišují rodiny s oběma původními rodiči od jiných rodin

v očekávaném směru – více přeshraničních konfliktů. Rozdíl v autonomii a kázeňských konfliktech asi bude poplatný námi zvolenému klíči pro kategorizaci – autonomie zahrnuje zpochybnění požadavku nebo pravidla, nebo úvaha o požadavku nebo pravidlu v širším rámci. Kázeňský konflikt předpokládá implicitní souhlas dítěte s požadavkem nebo pravidlem. Tento souhlas může být pro dítě snazší, pokud vyrůstá v rodině s původními rodiči.

Tabulka 33. Přehled témat konfliktů v rodinách s přítomnými oběma původními rodiči a v rodinách, kde někdy došlo k rozchodu rodičů: počet dětí v kategoriích, v závorce je očekávaný počet dětí v kategoriích (kdyby témata konfliktů nesouvisela s uspořádáním rodiny).

	přítomní oba původní rodiče pozorována (očekávaná) hodnota	jiná uspořádání rodiny pozorována (očekávaná) hodnota
finanční a hmotné	13 (11,2)	8 (9,8)
přeshraniční	2 (8)	13 (7)
organizační	9 (8)	7 (6)
nevím	6 (6,4)	6 (5,6)
kázeňský	11 (8)	4 (7)
vztahový	9 (5,9)	2 (5,1)
sourozenecké soupeření	5 (5,3)	5 (4,7)
autonomie	2 (4,3)	6 (3,7)

Statistické metody, které používáme, jsou velmi jednoduché, neříkají nic o vzájemném působení proměnných. Například uspořádání rodiny může působit na dítě tak, že se rozvíjejí určité potíže, rodinu ty potíže zatíží a mění se způsob, jak zvládá neshody. Celkově se zdá, že rozdíly ve verbálních komentářích dětí s výchovnými potížemi a úzkostných dětí nejsou přímo spojeny s tím, v jakém typu rodiny děti vyrůstají.

6.7 Závěry vyplývající z kvalitativní analýzy dat

Typickou situaci v rodině děti popisovaly v souladu s instrukcí jako dlouhodobý stav (70 % dětí). Většinou děti vnímaly typickou situaci v rodině jako neuspokojivou (v 56 % odpovědí se vyskytovaly otevřené konflikty nebo napětí a jenom 18 % komentářů vyjadřovalo spokojenost s popsáním stavem). Většina dětí (75 %) si vzpomněla na dobu, kdy bylo něco podstatného jinak, ale popsat, jak došlo ke změně, bylo pro většinu dětí obtížné.

Ideální reprezentaci polovina dětí (46 %) postavila jako docela fantazijní, bez přímé návaznosti na zážitek podobné situace v rodině. Asi u pětiny dětí (15 %) byla ideální situace prožívána jako touha po návratu ke stavu, který v rodině byl před nepříznivými změnami. Čtvrtina dětí (25 %) popisuje ideální situaci jako zcela běžný stav v životě rodiny. Největší skupina dětí (40 %) popsala ideální situaci v rodině jako společnou činnost, často s důrazem na vztahovou harmonii v rodině. Dalších 22 % dětí popisovalo ideální reprezentaci jako úlevu od konfliktů nebo napětí.

Námětem pro konfliktní situaci se nejčastěji (39 % odpovědí) stávaly běžné konflikty, které se vyskytují několikrát týdně, některé děti postavily výjimečný konflikt, který se vyskytl jenom jednou (21 % dětí). Samotný konflikt děti popisovaly buď jako hádku bez posunu k řešení (28 % odpovědí), hádku s posunem k řešení (28 % odpovědí), napětí jako podprahový konflikt (25 % odpovědí) nebo hádku s násilím (12 % odpovědí). Většina dětí dokázala popsat čeho se postavený konflikt týká a jak se vyvíjí dál.

Mezi chlapci a dívkami se nevyskytly podstatné rozdíly v tom, jak popisovaly jednotlivé situace ve svých rodinách. Mezi mladšími a staršími dětmi většinou nebyly rozdíly v tom, jak popisují typickou situaci v rodině.

Mezi dětmi s různými převažujícími potížemi se vyskytly podstatné rozdíly v tom, jak popisovaly jednotlivé situace v rodině. Největší byly rozdíly v popisech typické a konfliktní situace v rodině. Typickou situaci v rodině děti bez větších potíží popisovaly častěji jako pohodovou, děti s výchovnými potížemi (a s kombinací potíží) jako napjatou a děti s úzkostnými potížemi o něco častěji nevěděly, jak popsat typickou situaci v rodině. Konfliktní situaci děti bez větších potíží popisovaly častěji jako hádku s posunem k řešení, děti s výchovnými potížemi častěji popisovaly hádky bez posunu k řešení, děti s kombinací potíží častěji popisovaly konflikty s výskytem násilí, děti s úzkostnými potížemi prakticky nepopisovaly násilí a častěji vnímaly konflikt jako hádku, která vede k řešení.

Kvalitativní analýza odpovědí poskytuje důležité informace a dokresluje výsledky kvantitativní analýzy. V klinickém kontextu jsou verbální komentáře dětí k reprezentacím ještě důležitější (zejména v konfliktní reprezentaci přestává platit, že blízkost figurek na ploše vyjadřuje kohezi).

7. Diskuze

Cílem disertační práce bylo popsat rodinnou kohezi, rozložení vlivu v rodině a specifické vztahové fenomény tak, jak je vnímají děti. Měli jsme dva výzkumné předpoklady, které se oba vztahovaly ke kohezi: náš první výzkumný předpoklad počítal s nejnižší rodinnou kohezí ve skupině dětí s výchovnými potížemi, druhý výzkumný předpoklad cílil na souvislosti mezi kohezí v jednotlivých dvojicích v rámci rodiny. V první části diskuze porovnááme výsledky testování hypotéz a celkově kvantitativní analýzy dat s výsledky jiných studií, v další části se zabýváme výsledky analýzy verbálních komentářů dětí k reprezentacím.

7.1 Diskuze k výsledkům kvantitativní analýzy

Celková rodinná koheze

Celková rodinná koheze byla nejvyšší v ideální reprezentaci rodiny, nejnižší v konfliktní reprezentaci rodiny. Tyto výsledky odpovídají jiným zjištěním v této oblasti, například studie Feldmanové a Gehringa (1988), Gehringa a kolektivu (1990). Náš výzkumný předpoklad o rozdílech mezi kohezí v rodinách dětí s převažujícími výchovnými potížemi a kohezí v rodinách dětí s převažujícími úzkostnými potížemi jsme testovali na typické reprezentaci rodiny. Ukázalo se, že rozdíly mezi těmito skupinami dětí jsou sice v očekávaném směru (vyšší celková rodinná koheze v reprezentacích úzkostných dětí), ale jsou malé a nejsou statisticky významné.

I tyto malé zjištěné rozdíly mezi dětmi s výchovnými a úzkostnými potížemi mohou souviset spíše s rozdíly v členské základně rodin: děti s úzkostnými potížemi častěji v době vyšetření vyrůstaly v domácnostech s oběma původními rodiči, děti s výchovnými potížemi naopak častěji žily v jiných rodinných sestavách (s nevlastním rodičem, s jedním rodičem, s pěstouny). Za těchto okolností můžeme očekávat nižší rodinnou kohezi v reprezentacích dětí, které vyrůstají v nevlastních a polovlastních rodinách (mezi kterými je v našem nahodile sestaveném vzorku více dětí s výchovnými potížemi), než u dětí, které vyrůstají s oběma původními rodiči (mezi kterými je v našem nahodile sestaveném vzorku více dětí s úzkostnými potížemi). S tímto fenoménem zacházíme jako se specifikem našeho vzorku, ale je možné, že v základním souboru dětí s výchovnými potížemi je opravdu více dětí, které nevyrůstají s oběma původními rodiči. Je více studií, které si všímají absence biologického otce v domácnosti agresivních dětí

(Berdondini a Smith, 1996, Sturgess, Dunn, Davies, 2001), hostility ve vztahu mezi dítětem s externalizačními potížemi a nevlastním otcem (Kim, Hetherington, Reiss, 1999), dlouhodobé rizikovosti života v nevlastní nebo polovlastní rodině z hlediska rozvoje externalizačních symptomů (Mack, Peck, Leiber, 2015).

Náš výzkumný předpoklad se tedy nepotvrdil, v rodinách úzkostných dětí nenacházíme vyšší kohezi než v rodinách dětí s výchovnými problémy. Malé rozdíly v původně očekávaném směru je možné vysvětlit alternativním způsobem (jiná členská základna rodiny). Je zajímavé, že obě skupiny (dětí s převažujícími úzkostnými a děti s převažujícími výchovnými potížemi) se výrazně liší od skupiny dětí bez větších potíží, ve které je rodinná koheze nejvyšší (respektive výskyt nízké rodinné koheze nejnižší). Výstupy různých studií dosahují značné míry shody v tom, že rodiny dětí s výchovnými potížemi jsou jako celek málo soudržné (například Richmond a Stocker (2006)), proto nízká rodinná koheze v rodinách dětí s výchovnými potížemi je v souladu s naším očekáváním. Zajímavější je častý výskyt nízké rodinné koheze i v rodinách dětí s úzkostnými potížemi. Tady jsou výsledky jiných empirických studií nejednotné (viz kapitola 1.3.2), ale zdá se, že pokud jsou ve výzkumných studiích použity metody, které měří pozitivní aspekty koheze, častěji se ukazuje, že v rodinách dětí s úzkostnými potížemi je koheze mezi členy nižší (například Barber a Buehlerová, 1996). Námi získané výsledky jsou v souladu s lineárním modelem vztahu mezi kohezí a prospíváním dětí (čím vyšší koheze, tím lépe děti prospívají).

Naše výsledky (srovnatelně nízká rodinná koheze v rodinách dětí s úzkostnými potížemi a v rodinách dětí s výchovnými potížemi) jsou v rozporu s klinickou zkušeností, kdy rodiny dětí s výchovnými potížemi a rodiny dětí s úzkostnými potížemi se jeví jako velmi odlišné a tato odlišnost se v klinickém prostředí většinou chápe jako rozdíl v míře rodinné soudržnosti. Jednou z možných interpretací relativně nízké úzkostným dítětem vnímané rodinné koheze je domněnka, že dojem větší soudržnosti (případně hyperprotektivity) v rodinách dětí s úzkostnými potížemi (jak je popisují rodinní terapeuti) není známkou blízkosti, ale souvisí s rigidními hranicemi vůči okolnímu světu (uspokojení potřeb členů pak je možné pouze uvnitř rodiny, jak o tom mluví Manzi a kolektiv (2006)), s kompenzační povahou vztahů mezi rodiči a dítětem, nebo s enmeshmentem, který omezuje svobodu dítěte. Je to důležitý poznatek pro praxi rodinného poradenství a terapie, protože to by znamenalo, že rodiny úzkostných dětí jsou jen zdánlivě soudržné. Enmeshment se ale zřejmě neomezuje jen na rodiny dětí

s úzkostnými potížemi, například podle Barbera a Buehlerové (1996) enmeshment koreluje jak s úzkostí a depresivitou, tak s agresivitou dětí.

Další možnosti, jak interpretovat minimální zjištěné rozdíly ve vnímané celkové rodinné kohezi mezi dětmi s převažujícími úzkostnými a výchovnými potížemi (a nižší rodinnou kohezi v rodinách úzkostných dětí, než v rodinách dětí bez větších potíží) je povaha úzkostných symptomů: strach poutá pozornost a jiné zdroje, inhibuje jak agresi, tak sblížení s jinými lidmi (Rothbart, 2007). Dítě se tak může stahovat ze vztahů a připadat si osamocené v jinak kohezní rodině. Této interpretaci nasvědčuje skutečnost, že úzkostné děti z našeho vzorku vnímají kohezi mezi rodiči jako vysokou (podobně jako skupina dětí bez větších potíží), ale kohezi mezi sebou a oběma rodiči vidí jako nižší. Je to rozdíl ve srovnání s dětmi s výchovnými potížemi (a s kombinací potíží) z našeho vzorku, kteří vnímají jako nízkou i kohezi uvnitř rodičovské dvojice.

Nízká koheze v rodičovské dvojici se považuje za typickou pro rodiny dětí s výchovnými potížemi a může být součástí mechanismu rozvoje potíží (Harold et al., 2013): konflikt mezi manželi přináší více hostility do vztahu mezi otcem a dítětem, a to podporuje rozvoj externalizačních symptomů. Výklad nízké vnímané rodinné koheze u dětí s úzkostnými potížemi jako nemožnosti angažovat se ve vztazích kvůli individuálním potížím dítěte by vysvětloval dojem rodinných terapeutů, že rodiny dětí s úzkostnými potížemi jsou soudržné, zatímco rodiny dětí s výchovnými potížemi jsou odpojené. Nakolik individuální úzkostné potíže dítěte souvisí s tradovaným enmeshmentem, nevíme, protože námi použitý nástroj enmeshment nezachycuje.

V souvislosti s vnímáním celkové rodinné koheze je zajímavá vize ideálního stavu v rodině (jak by to bylo v rodině nejlepší) u dětí z různých skupin. Ukazuje se, že děti s výchovnými potížemi si častěji přejí nízkou rodinnou kohezi. Toto zjištění může odrážet nízkou angažovanost dítěte v rodině a nízká očekávání vztahující se k možnosti získat podporu a další zdroje v rámci rodiny. Jak uvidíme dále, také verbální komentáře dětí s výchovnými potížemi a dětí s úzkostnými potížemi k jednotlivým reprezentacím rodiny jsou odlišné. Ale Hatta a kolektiv (1993) použili podobnou metodu (prostorově operacionalizovali vztahy) a nenašli rozdíly mezi japonskými adolescenty s delikventním chováním v anamnéze a bez delikventního chování v tom, jak znázorňovali ideální situaci v rodině.

Náš výzkumný předpoklad o vyšší celkové rodinné kohezi v rodinách dětí s úzkostnými potížemi než s výchovnými potížemi, nebyl podpořen, výsledky jsou naopak

v souladu s předpokladem lineárního vztahu mezi rodinnou kohezí a prospíváním dítěte (nejvyšší byla celková rodinná koheze v rodinách dětí bez větších potíží).

Dyadická koheze

Střední hodnoty dítětem vnímané dyadické koheze ve dvojicích dítě-matka a dítě-otec byly stejné v rodinách, kde byli přítomní oba původní rodiče. To neznamená, že děti mají k oběma rodičům stejný vztah (dítě může vytvářet jiný typ attachmentu s každým z rodičů, jak o tom mluví Pinel-Jacquemin a Gaudron (2013)), ale že k nim mají podobně blízko. Pikeová, Dunnová a Coldwellová (2006) dospěly k podobným výsledkům: jak děti, tak rodiče vnímali míru vřelosti ve dvojici dítě-otec a dítě-matka jako podobnou (zatímco vnějšímu pozorovateli se interakce mezi dítětem a otcem zdála hostilnější). Také Amato, Kingová a Thorsenová (2016) pozorují stejnou kohezi mezi dítětem a oběma rodiči-rezidenty (i koheze mezi dítětem a nevlastním otcem bývá stejná jako koheze mezi dítětem a matkou).

Náš druhý výzkumný předpoklad počítal se souvislostí mezi kohezí ve dvojicích otec-matka a dítě-otec. Předpokládali jsme, že mezi hodnotami koheze ve dvojici otec-matka a otec-dítě bude kladná korelace. Výsledky podpořily tento předpoklad, po vyloučení koheze mezi dítětem a matkou (korelovala s kohezí mezi dítětem a otcem) parciální korelace mezi kohezí ve dvojici otec-matka a dítě-otec byla ještě vyšší. Pikeová, Dunnová a Coldwellová (2006) dospěly k podobným výsledkům, zjistily, že kvalita vztahu otce a dětí hodně souvisí s otcovou spokojeností v manželství, zatímco vztah mezi matkou a dětmi s manželským štěstím nesouvisí. Obecně propojenost dyadických vztahů v rodině není nijak překvapivým poznatkem, ale jsou možné různé interpretace tohoto jevu. Nezískali jsme žádné informace o kauzalitě, ale budeme uvažovat o mechanismech, které mohou být v pozadí našeho nálezu. Jednou z možností je interpretovat výsledky tak, že čím více je otec zaangażován v partnerském vztahu, tím více je zapojen také do vztahu s dítětem (toto vysvětlení by odpovídalo lidovému přesvědčení, že otec „vlastní“ děti přes matku). Martinová a Cole (1993) právě tímto způsobem interpretují své výsledky, které jsou ve shodě s našimi. Matka by tak „kontrolovala bránu“, spojující otce a děti. Ale proto, že úroveň vnímané dyadické koheze mezi dítětem a otcem a dítětem a matkou (v rodinách se dvěma rodiči) je u dětí z našeho vzorku stejná, se nám tato interpretace nejeví jako optimální pro interpretaci našich výsledků.

Další možností je vycházet z toho, že problémy ve vztahu mezi rodiči mohou mít odlišný dopad na rodičovské chování otce a matky. Harold a kolektiv (2013) se na základě

výsledků své výzkumné studie domnívají, že vztah mezi dítětem a matkou je odolnější vůči spilloveru (mechanismus šíření negativity z jednoho dyadického vztahu v rodině na další vztahy), než vztah mezi dítětem a otcem. Podobně Pikeová, Dunnová a Coldwellová (2006) zjistily, že vztah mezi matkou a dětmi je jen málo závislý na rodinném kontextu, zatímco vztah mezi otcem a dítětem je závislý na jeho vztahu s matkou a na tom, nakolik se otec účastní rodinných aktivit nebo chodu domácnosti. Monéová a Biringen (2006) se zabývali odcizením mezi dítětem a vzdáleným rodičem po rozchodu a zjistili, že vztah mezi dítětem a matkou je méně ohrožen odcizením.

Jinou možnou interpretací je odlišný význam matčinych zdrojů v životě rodiny: matka je obecně považována za osobu, která má ústřední úlohu v organizaci života rodiny a v regulaci chování dětí v rodině (Feldman et al., 1990, Becoña et al., 2013). Matka by pak byla klíčovou postavou, která se účastní velké části rodinných činností, zapojuje se do mnoha interakcí a ovlivňuje tak velkou část života rodiny. Rodinné klima variuje nejvýznamněji s proměnnými na straně matky (Pike, Dunn, Coldwell, 2006). Podle Stolzové, Barbera a Olsena (2005) kvalita matčiny behaviorální kontroly mnohem lépe předpovídá výchovné problémy chlapců než kvalita otcovy behaviorální kontroly. To všechno platí, pokud je matka primární pečovatelkou. Je možné, že míra zapojení otce do rodiny souvisí s individuálními kvalitami matky (její sociální kompetence, vřelost, podpora zapojení otce do péče o děti) a že otcův (značný) vliv na vývoj dítěte nepůsobí nezávisle na dalších procesech. Zdá se, že matka se velkou mírou podílí na vytvoření rodinného ovzduší, kontextu, který ovlivňuje i vztahy mezi jinými členy rodiny. Dokonce pocit dítěte, že patří do nevlastní rodiny (s nevlastním otcem) nejvíce souvisí s kvalitou vztahu mezi dítětem a matkou (King, Boyd, Thorsen, 2015). Naše výsledky jsou v souladu s teorií attachmentu, která chápe vztah mezi matkou a dítětem jako model pro všechny další blízké vztahy a jako protektivní faktor v případě výskytu potíží jinde v rodinném systému (Mack, Peck, Leiber, 2015).

Jiné studie (Abidin, Jenkins a McGaughey, 1992) dospěly k odlišným závěrům ohledně souvislosti mezi mateřským chováním a kvalitou manželského vztahu: mateřské chování a manželská vzájemná podpora vysoce korelovaly (ale manželská podpora nekorelovala s výstupy dítěte, jen mateřské chování). Také Pikeová, Dunnová a Coldwellová (2006) poukazují na o něco vyšší hostilitu v chování matek-samoživitelk k dětem (odolnost mateřského chování vůči vnějším vlivům tedy má své meze) a mezi matčiny zdroje, které zasahují do rodinného ovzduší, řadí kromě matčiny vzdělání a zdraví

také její pocit štěstí s partnerem. Souvislosti mezi úrovní koheze ve dvojici otec-matka a úrovní koheze ve dvojici dítě-otec můžeme vysvětlovat také jako individuální schopnost otce vytvářet uspokojivé osobní vztahy (jak s manželkou, tak s dítětem).

Rodinná hierarchie

Rodinná hierarchie (proměnná, která reflektuje rozdíly mezi vlivem rodičů a dětí) na rozdíl od koheze nerozlišovala mezi dětmi s jednotlivými typy potíží. Stejně tak vyváženost (proměnná, založená na kombinaci optimálních úrovní koheze a hierarchie v rodině) nepřinášela další informace o dítěti (které bychom nezískali z analýzy koheze). Samotná koheze rozlišuje mezi skupinami podle potíží nejlépe. Maysel a Scharfova (2001), kteří použili FAST, také neobjevili souvislosti mezi proměnnými hierarchie a adaptací adolescentů. K podobným výsledkům dospěl také Tsukiji (1999) na japonském vzorku školních dětí: dimenze vlivu nerozlišovala mezi dobře adaptovanými dětmi a dětmi s potížemi v chování. V podobném duchu vyznívají také zjištění Kima, Hetheringtona a Reisse (1999), kteří zjistili, že míra kontroly, uplatňované rodiči, nepředpovídala potíže dítěte (na rozdíl od vřelosti nebo hostility rodičů). Coldwellová, Pikeová a Dunnová (2006) naopak dospěly k závěru, že rodiči popisovaný chaos (chápaný jako bezvládní v rodině) souvisel s problematickým chováním dětí.

Rodinná hierarchie je teoreticky velmi zajímavý koncept, ale zatím není jasné, jaká je role rodinných mocenských vztahů v prospívání členů rodiny. Je možné, že měříme ty aspekty rodinné hierarchie, které nejsou podstatné.

Mezigenerační koalice a převrácené hierarchie

V rodinné terapii a ve výzkumném kontextu mezigenerační koalice a převrácené hierarchie jsou tradičním ukazatelem potíží v rodině. V našem vzorku byl výskyt mezigeneračních koalic o něco častější než v běžné populaci. To je v souladu s dalšími studii, které porovnávají výskyt mezigeneračních koalic v „klinických“ a „zdravých“ rodinách (Gehring, Marti, 2001, Feldman, Gehring, 1988, Debry, 2001). Větší blízkost v mezigenerační dvojici, než mezi rodiči (tak definuje mezigenerační koalici FAST) ale nemůžeme pokládat za spolehlivý indikátor vztahové patologie, jedná se spíše o hrubý screening, protože neznáme motivaci zúčastněných, nevíme, jestli má koalice kompenzační povahu ani jak dlouho trvá. Převrácené hierarchie jsou v běžné populaci vzácnější, výskyt tohoto jevu v našem vzorku tuto normu několikanásobně převyšuje. Také Protinsky, Keller a Gilkeyová (1989) našli více převrácených hierarchií v „klinických“ rodinách (problémové dítě v rodině), zejména z dětského úhlu pohledu

(nejméně mezigenerační koalice vnímali otcové). Greenová, Loeber a Lahey (1992) zaznamenali spojitost mezi vnímanou převrácenou hierarchií (dětmi) a užíváním návykových látek. Zdá se tedy, že hranice uvnitř rodiny jsou v našem vzorku častěji narušené (vyšší výskyt jak mezigeneračních koalic, tak převrácených hierarchií), to odpovídá situaci, kdy rodina přestala zvládat potíže a vyhledala pomoc. Překvapivé je, že ani výskyt mezigeneračních koalic, ani výskyt převrácených hierarchií v našem vzorku nerozlišoval mezi dětmi z různých skupin podle potíží. Překvapivuje nás to proto, že kdyby tyto fenomény byly indikátory vztahové patologie, měl by se lišit jejich výskyt v rodinách dětí bez větších potíží a v rodinách dětí se vztahovými potížemi. Zdá se, že samotný fakt přítomnosti vyšší koheze mezi dítětem a jedním z rodičů, než je koheze uvnitř rodičovské dvojice, není spolehlivým indikátorem vztahové patologie (mezigenerační koalice musí splňovat další kvality). Ani převrácená hierarchie nemusí být jednoznačným indikátorem potíží, když je měřena jako větší vnímaný vliv dítěte než jednoho z rodičů. Na výskyt mezigeneračních koalic a převrácených hierarchií mohou mít vliv rovněž kulturní rozdíly, protože výsledky českého vzorku porovnáváme s výsledky dětí z jiných evropských kultur. Je rovněž možné, že vyšší výskyt mezigeneračních koalic v „klinických“ rodinách v jiných studiích, které použily FAST (Gehring, Marti, 2001, Feldman, Gehring, 1988, Debry, 2001), může souviset spíše s tím, že jeden člen rodiny se ocitl daleko od ostatních (nízká koheze).

Výskyt konfliktů

Další možností detekce problému v rodinných vztazích je zaměřit se na konflikty. Konflikty v rodině jsou obecně považovány za podstatné vzhledem k vývoji dítěte, předpokládá se, že čím více konfliktů, tím více neurotických a behaviorálních problémů u dítěte (Samuelsson, Thernlund, Ringstrom, 1996). FAST nabízí otázku na frekvenci výskytu popsaného konfliktu. Problémem je, že v instrukci ke konfliktní reprezentaci se říká, že se má postavit velký konflikt, který (pokud dítě dodrží instrukci) se přirozeně nevyskytuje příliš často. Některé děti v konfliktní reprezentaci staví úplně běžné, každodenní konflikty (dítě rozbilo hračku sourozenci), jiné staví extrémně intenzivní konflikty, které se už nikdy neopakují (zatčení otce za distribuci drog). Kvantifikace konfliktů, popsaných v konfliktní reprezentaci rodiny, je kvůli těmto jevům obtížná. Všimli jsme si ale, že mnoho dětí (polovina všech dětí v našem vzorku) popisuje konflikty i v typické reprezentaci rodiny (naznačuje velmi častý výskyt konfliktu). Je zajímavé, že děti ze skupiny bez větších potíží popsaly konflikt v typické reprezentaci jenom dvakrát (v

obou případech šlo o konflikt mezi rodičem a dítětem mírné intenzity). Naopak, děti s kombinací potíží popisovaly konflikt v typické reprezentaci mnohem častěji (různé konflikty). Na výskyt konfliktu v typické situaci není česká ani zahraniční norma, domníváme se ale, že potenciálně může jít o ukazatel prožívaného vztahového distresu.

Zabývali jsme se umístěním konfliktu v konfliktní reprezentaci (podle Gehringa a kolektivu (1990) je důležitý tzv. locus konfliktu, tedy v jakém subsystému se konflikt odehrává). V citované studii polovinu všech konfliktů tvořily konflikty mezi dítětem a rodičem, třetinu konflikty mezi rodiči a zbytek konflikty mezi sourozenci. My jsme obdrželi poněkud odlišné výsledky, jedním z důvodů může být skutečnost, že se nám nepovedlo dodržet Gehringovo rozdělení konfliktů na konflikty rodič-dítě, rodiče mezi sebou a sourozenci mezi sebou. V našich datech se vyskytly konflikty, které zahrnovaly prarodiče a také konflikty, které zahrnovaly více subsystémů (kategorie *všichni*). V konfliktní reprezentaci se nejčastěji vyskytovaly konflikty mezi rodičem a dítětem (27 % případů) a uvnitř rodičovské dvojice (26 % případů), pak konflikty mezi sourozenci (19 % případů) a generalizované konflikty (18 % případů), nejméně byla obsazena kategorie širší rodina (6 % případů). Výsledky tedy jsou na první pohled odlišné od výsledků Gehringa a kolektivu (1990). V Gehringově vzorku všechny děti pocházely z úplných rodin a neměly velké potíže s chováním a prožíváním, v tom všem se liší od dětí z našeho vzorku. Považujeme za podstatné, že mladší děti z jejich souboru (dětí, které byly z hlediska věku blíže k dětem v našem vzorku) popisovaly méně konfliktů mezi rodičem a dítětem a více sourozeneckých konfliktů. Mezigeneračních konfliktů bylo v jejich souboru více u starších adolescentů. To odpovídá rozdílům mezi jejich a našimi výsledky, locus konfliktu v našem souboru více odpovídá výsledkům nejmladších dětí v souboru Gehringa a kolektivu (1990). Naše výsledky jsou v souladu také se zjištěními Cicognaniové a Zaniové (2010), které zjistily, že starší děti považují samy sebe za agresivnější směrem k rodičům než mladší děti. Je možné, že více mezigeneračních konfliktů u starších dětí souvisí také s větší pohotovostí rodiče vstupovat do konfliktu se starším dítětem (Cicognani, Zani, 2010). Obecně rozdělení konfliktu podle jeho umístění v rodinném systému může být přínosné, protože způsoby řešení konfliktů a tím i dopady konfliktu na vztahy mohou souviset s tím, ve kterém subsystému se odehrávají (Recchia, Ross, Vickar, 2010).

Vývojové aspekty koheze a vlivu

Překvapivé výsledky přineslo porovnání dyadické koheze mezi dítětem a rodiči v reprezentacích mladších a starších dětí. Koheze mezi dítětem a rodiči v našem souboru nevykazuje tendenci klesat s věkem. Koheze mezi dítětem a matkou je velmi stabilní napříč různými věkovými skupinami dětí, koheze mezi dítětem a otcem je dynamičtější. Feldmanová a Gehring (1988) došli pomocí stejné metody (aplikované na skupiny dvanácti, patnácti a osmnáctiletých dětí) k poněkud odlišným výsledkům: vnímána dyadická koheze s rodiči u starších dětí byla nižší než u mladších, ale skutečné rozdíly mezi skupinami byly minimální. Další výzkumná studie, kde byl použit FAST (Kim, Wongyannava, 2001), se zabývá vývojem koheze mezi matkou a dcerou před pubertou a v pubertě, zdá se, že konflikty v pubertě souvisí s kohezí v době před pubertou. Jagers a kolektiv (2015) ve čtyřleté longitudinální studii zkoumali vývoj koheze mezi dítětem (ve věku 13 až 16 let) a oběma rodiči, koheze nevykazovala systematickou tendenci klesat s věkem. Sze a kolektiv (2013) zaznamenali ve své longitudinální studii (děti ve věku kolem 13 let na začátku zkoumání) dokonce mírný nárůst koheze mezi dítětem a rodiči v průběhu trvání studie. K jiným výsledkům dospěly Cicognaniová a Zaniová (2010), které naměřily nižší vnímanou intimitu dětí s rodiči s nástupem adolescence. Martí a Gehring (1992) naměřili vyšší kohezi v ideálních reprezentacích starších dětí ve srovnání s ideálními reprezentacemi mladších dětí v neklinické populaci (v našem vzorku se tato tendence neprojevila).

Dosavadní výzkumná zjištění, vztahující se k vývoji koheze mezi dítětem a rodiči, nejsou jednotná. Záleží na použité metodě a tím i na měřených aspektech koheze. Domníváme se, že je vhodné odlišovat nezpochybnitelně s věkem rostoucí povrchovou, behaviorální nezávislost dítěte na rodičích (čas, strávený mimo domov, samostatnost ve stále širší škále rozhodnutí) a emoční pouto mezi dítětem a rodiči, které se ve skutečnosti vůbec nemusí v průběhu dospívání podstatně měnit. Další možnou interpretací našich výsledků (absence rozdílů ve vnímané kohezí s rodiči mezi mladšími a staršími dětmi) je, že děti z našeho vzorku (s rozmanitými potížemi), zůstávají v blízkém vztahu s rodiči právě proto, že selhávají v rozvoji autonomie. Tento výklad ale není v souladu s citovanými longitudinálními studiemi, které nepotvrzují klesající kohezi mezi dítětem a rodiči ani u dobře adaptovaných dětí. Naše pseudovývojová křivka nezachycuje případné přechodné snížení koheze mezi dítětem a rodiči, pokud k němu dochází u každého dítěte v jinou dobu (například někdy mezi 12 a 16 lety). Bylo by užitečné longitudinálně

sledovat vývoj vnímané koheze mezi dítětem a rodiči a sledovat možné vývojové rozdíly mezi pohlavími.

Zajímavé je rozložení vlivu jednotlivých členů rodiny tak, jak ho vnímají děti. Všechny korelace mezi absolutními hodnotami vlivu dítěte, otce a matky jsou kladné a statisticky významné. Může to znamenat, že vliv jednotlivých členů rodiny děti nevnímají jako kusy z jednoho koláče, kdy větší kousek pro jednoho vede k tomu, že na ostatní zůstane méně. Naopak, čím větší je vliv jednoho z členů rodiny, tím větší je vliv dalších členů. To, jak FAST operacionalizuje vliv v rodině, má celkově blíže ke kompetenci (na koho ostatní dají), než k donucovací moci. Zdá se, že můžeme mluvit o kompetenci rodiny jako celku (kolektivní vnímaná účinnost, jak o ni mluví Bandura a kolektiv (2011)), podobně jako mluvíme o celkové rodinné kohezi. Při porovnání vnímaného vlivu mladších a starších dětí se ukázalo, že ani absolutní, ani relativní vliv dítěte není vyšší u starších dětí ve srovnání s mladšími. Absolutní vliv starších dětí je dokonce nižší, než absolutní vliv mladších dětí (relativní vliv je ve všech věkových skupinách podobný). Podobný výsledek (žádné nebo malé změny vlivu dítěte s věkem) získali i výzkumníci, kteří použili jinou metodu a měřili autonomii od rodičů u dětí ve věku 12 až 19 let (Parra, Oliva a Sánchez-Queija, 2015). Naopak Feldmanová a Gehring (1988) s použitím stejné metody jako my (FAST) zaznamenali o něco nižší relativní vliv (vyšší rodinnou hierarchii) u starších dětí. Greenová, Loeber a Lahey (1992) zaznamenali stejný vnímaný výskyt převrácených hierarchií u dětí různého věku. Děti mohou chápat vliv jinak než dospělí, a jejich vlastní definice vlivu může ovlivnit výsledky (Kahn, Meier, 2001). Další možnou interpretací je, že se dítě postupně učí reálně odhadnout své možnosti (a možnosti rodičů), a ve srovnání s pohádkovou omnipotencí ve věku 5-6 let (nejmladší děti v našem vzorku) zákonitě přichází pokles vnímaného vlivu na realističtější úroveň. Náš výsledek může souviset také s rostoucím přáním dětí dělat více vlastních rozhodnutí, než je aktuálně možné (pak se jim jejich subjektivně vnímaný vliv jeví jako menší).

Rozdíly mezi chlapci a dívkami

V našem výzkumu se neobjevily podstatné rozdíly mezi chlapci a dívkami v tom, jak popisují svou rodinu a život v ní. Podobné výsledky (minimální rozdíly mezi pohlavími) získali Feldmanová a Gehring (1988) s použitím stejné metody. Žádné rozdíly mezi chlapci a dívkami se nevyskytly ani ve studii, která se věnovala rozvoji externalizačních symptomů u dětí (Mack, Peck, Leiber, 2015). V některých studiích se rozdíly mezi chlapci a dívkami naopak objevují. Zdá se, že důležitý může být kulturní

kontext: v Tchaj-wanu dívky vnímaly rodinu jako koheznější, než chlapci (Sze et al., 2013), také v Japonsku chlapci a dívky nahlíželi na rodinu odlišně (Bell, 2001). Naopak, ve Španělsku mezi chlapci a dívkami nebyly prakticky žádné rozdíly ve sledovaných proměnných (Parra, Oliva a Sánchez-Queija, 2015), stejně tak ve vzorku severoamerických dětí (Bell, 2001). Rozdíly mezi chlapci a dívkami mohou být složitější, například rodiče mohou jinak reagovat (v dimenzi vřelost) na změny v sebehodnocení chlapců a dívek (Jaggers et al., 2015), na symptomy chlapců a dívek mohou odlišně působit intervenující proměnné (Fang et al., 2009). Je možné, že rozdíly mezi chlapci a dívkami se projevují v interakci s dalšími proměnnými, například s rozvojem symptomů: podle Queena a kolektivu (2013) pro chlapce byla v rámci rozvoje internalizačních potíží důležitá rodinná koheze (čím vyšší, tím menší intenzita symptomů), pro dívky expresivita a méně rodinná koheze. Chlapci se jeví jako zranitelnější při nepříznivých změnách rodinné koheze (Laghi et al., 2016). Lindahlová, Bergmanová a Maliková (2012) považují externalizační potíže (reakce na hněv) za typické pro chlapce, internalizační potíže (reakce na smutek) jako rovnoměrně rozdělené u obou pohlaví. Naše data nejsou v souladu s tímto zjištěním.

Celkově mezi dětmi s různými typy převažujících potíží nejvíce rozlišovala koheze (ať už celková, nebo dyadická). Je zajímavé, že proměnné rodinného konfliktu kvantitativní analýza dat nezachytila jako prediktor adaptace dítěte. Očekávali bychom, že vzdálenost mezi členy rodiny v konfliktní situaci bude vyšší v rodinách, kde je konflikt intenzivnější a má větší dopady na soudržnost rodiny. Ale koheze v konfliktní reprezentaci ani udávaná frekvence výskytu konfliktu nerozlišovala mezi dětmi z hlediska potíží. Zdá se, že problém může být v jiném vnímání fyzické a emoční blízkosti v konfliktní situaci: v mnoha velmi intenzivních bezhraničních konfliktech, kdy se perou rodiče mezi sebou nebo děti bijí rodiče, děti zobrazují ten chumel postav vedle sebe, protože jsou si v tu chvíli blízko fyzicky. Proto prostorová blízkost figurek, kterou děti jsou schopné chápat jako emoční blízkost mezi členy rodiny v jiných situacích, v konfliktní situaci přestává být spolehlivým indikátorem emoční blízkosti mezi členy rodiny. Specifika dětského pohledu na konflikt v rodině přináší kvalitativní analýza komentářů dětí k reprezentacím.

7.2 Diskuze k výsledkům kvalitativní analýzy

Analýza kvalitativního materiálu (komentář dětí k reprezentacím) přináší detailnější informace o tom, jak děti z jednotlivých podsouborů vnímají dění ve své rodině. Porovnání našich výsledků s jinými studii je spekulativní vzhledem k velkým rozdílům v metodologii kvalitativních výzkumů. Komentáře dětí jsme rozdělili do kategorií, které dále popisujeme. V případech, kdy to je možné, porovnáváme výsledky kvalitativní a kvantitativní analýzy dat.

Komentáře k typické reprezentaci

Většina dětí mluvila o situaci, která posloužila námětem pro typickou reprezentaci rodiny, jako o dlouhodobé. Zdá se tedy, že děti pochopily zadání a skutečně znázornily stav, který je pro rodinu typický. Zatímco postavit reprezentaci zvládly všechny děti, podání verbálního popisu situace se ukázalo jako obtížnější (téměř třetina dětí typickou situaci v rodině nijak nepopsala). Z dětí, které byly schopné popsat typickou situaci v jejich rodině, většina nebyla s touto situací spokojená (vyskytovalo se tam napětí nebo konflikt). Toto zjištění pravděpodobně odpovídá aktuální nepříznivé situaci dítěte, která vedla k návštěvě psychologické poradny.

Mezi dětmi s různými typy potíží byly podstatné rozdíly v tom, jak popisovaly typickou situaci ve své rodině. Děti s výchovnými potížemi (včetně dětí s kombinací výchovných a úzkostných potíží) nejčastěji popisovaly běžnou situaci v rodině jako nepříjemnou, napjatou, ale jejich popisy situace byly spíše povrchně behaviorální, bez porozumění vztahovým a motivačním procesům (napětí cítíme a reflektujeme my více, než dítě). Nepříjemné emoce u dětí s výchovnými potížemi nejsou verbalizované. Děti s úzkostnými potížemi se častěji potýkaly s těžkostmi při pokusu vůbec nějak verbálně popsat typickou situaci v rodině (častěji říkaly, že nevědí), ale méně často popisovaly situaci v rodině jako napjatou. Zdá se, že v komentářích dětí ze skupin s výchovnými a s úzkostnými potížemi bylo více případů, kdy pro dítě bylo obtížné popsat dění v rodině z hlediska vztahů a prožívání. Naopak u dětí, které neměly výraznější potíže s chováním a prožíváním, častěji najdeme popisy typické reprezentace v rodině, které obsahují hru, povídání si, akceptovaný výchovný zásah rodiče (popisy, které vyjadřují souhlas dítěte s děním, které popisuje). Tyto výsledky jsou ve shodě s Page (2001), který zaznamenal očekávání péče a podpory od jiných členů rodiny a benigní autoritu ve vyprávění dobře adaptovaných dětí.

Rozdíly mezi skupinami dětí podle potíží mohou odrážet distres v rodinách, které se potýkají s problémy, nebo také zhoršené porozumění pro vztahy a motivaci jiných osob

u dětí s výchovnými problémy, které veškeré dění popisují pomocí povrchových charakteristik, bez hlubšího porozumění dynamice interakcí a vnitřním procesům. Je možné, že tyto výsledky souvisí s nízkou rodinnou kohezí v rodinách dětí s výchovnými potížemi a snad také s nižší angažovaností dítěte s výchovnými potížemi v rodině, od které neočekává podporu a moc se nezabývá tím, co se v rodině děje. To může souviset s nepředvídatelností reakcí rodičů dětí s výchovnými potížemi (Minuchin a kolektiv, 1967), ve kterých se dítě nemůže vyznat, a tak se přestává zabývat vztahovým děním. U úzkostných dětí nevíme, jestli neuměly, nechtěly popsat typickou situaci, nebo se obávaly selhání a raději odmítly odpovědět na otázku. Výsledky jsou v souladu se zjištěními z kvantitativní části práce, kde nejvyšší koheze (protektivní faktor a ukazatel kvality fungování rodiny) byla v rodinách dětí bez větších potíží.

Zdá se, že podstatná je schopnost dítěte vyprávět o životě rodiny tak, aby to vyprávění zahrnovalo popis logiky a dynamiky interakcí, odhad motivace zúčastněných, jejich vnitřní stavy. Naše výsledky odpovídají dalším empirickým studiím, které analyzovaly vyprávění dětí o rodině: pokud dítě vypráví o rodině jako o kompetentním, účinném celku, má méně behaviorálních potíží (Spagnola, Fiese, 2010); Grych, Wachsmuth-Schlaferová a Klockowová (2002) zjistili, že děti, které zažily agresi mezi rodiči, jsou vyhybavější při vyprávění příběhů, tyto příběhy jsou méně koherentní a děti hůře verbalizují své četné nepříjemné zážitky; Bohaneková a kolektiv (2009) zaznamenali méně úzkostných a výchovných potíží u dětí, které vyprávějí a aktivně vyhledávají informace o různých epizodách ze života rodiny (ptají se rodičů na tyto události).

Komentáře k ideální reprezentaci

Pokud jde o výskyt ideální situace v životě rodiny, skoro polovina dětí postavila ideální reprezentaci docela fantazijní, bez přímé návaznosti na zážitek, kdy se podobná situace v rodině skutečně vyskytla. Asi u pětiny dětí byla ideální situace prožívána jako touha po návratu ke stavu, který v rodině byl před nepříznivými změnami. Čtvrtina dětí se při stavbě ideální reprezentace „spokojila“ se situacemi, které se v rodině vyskytují celkem běžně. Další pětina dětí popsala ideální situaci jako takovou, která se vyskytuje jen výjimečně.

Popisy ideální situace v rodině jsou laděné velmi podobně, zdá se, že tady jsme v odpovědích dětí zaznamenali nejméně pestrosti. Nejčastěji děti popisovaly ideální situaci v rodině jako společnou činnost, příjemnou pro všechny členy rodiny, nebo přímo zdůraznily vztahovou harmonii v rodině. Asi pětina dětí popsala ideální reprezentaci jako úlevu od konfliktů nebo napětí. Na rozdíl od odpovědí z jiných kategorií nám připadá, že

tyto děti hledají úlevu od konfliktů, které je tíží. Je možné, že v těchto rodinách je skutečný výskyt konfliktů vyšší nebo že konflikty jsou závažnější, další možností interpretace je, že zrovna tyto děti jsou citlivější na neshody. U dětí, které ideální reprezentaci nepopsaly (třetina všech dětí), jsme subjektivně vnímali emoční reakci na situaci (ve srovnání s typickou situací výraznější), děti říkaly, že je to přece i tak jasné, nebo že to nechtějí říct (aktivní odmítnutí odpovědi).

Popisy chtěného „zázraku“ v rodině (co konkrétně by se muselo stát, aby se ideální situace stala běžnou) se vztahují ke členství v rodině (návrat někoho, kdo odešel, nebo naopak), dobrému chování jednotlivce (přestat zlobit), spolupráci, nalezení vzájemné blízkosti, snaze nehádat se a také k praktickým záležitostem (mít dost peněz). Pro děti bylo jednodušší popsat cestu k ideální situaci, než samotnou situaci (méně odpovědi *nevím* na otázku po zázraku, než při popisu ideální situace). Vidíme, že část dětí vnímala klíč k ideální situaci ve změnách vnějších aspektů života rodiny, další děti spatřují klíč ke změně ve zlepšení spolupráce mezi členy rodiny nebo větší blízkosti.

Obecně ideální reprezentace nerozlišovala mezi dětmi, zdá se, že chlapci a dívky, mladší a starší děti popisovaly chtěný stav v rodině podobně. Mezi dětmi s různými typy potíží rozlišovala jen vnímaná frekvence výskytu postavené ideální situace v životě rodiny. Nejvíce mezi dětmi rozlišovaly kategorie *běžně* (ideální situace se vyskytuje pravidelně, někdy dítě ještě poukazuje na to, že se přece nijak neliší od typické reprezentace) a *dříve* (dítě idealizuje minulost, kdy rodina fungovala jinak, než jak funguje aktuálně). Ideální situaci považovaly za běžně se v rodině vyskytující častěji úzkostné děti, zatímco děti s kombinací potíží (a také děti s výchovnými potížemi) častěji idealizovaly minulost rodiny. Je možné, že děti s výchovnými potížemi (zejména pokud se vyskytují v kombinaci s úzkostnými potížemi) zažily nějakou větší (subjektivní) změnu v životě rodiny a prožívají tuto změnu jako ztrátu. Na výsledky můžeme pohlížet i tak, že děti s úzkostnými potížemi spíše akceptují současný stav v rodině jako vyhovující, zatímco děti s výchovnými potížemi (a s kombinací potíží) mají vůči současnému stavu v rodině více výhrad. Marti a Gehring (1992) zaznamenali vzácnější skutečný výskyt ideální situace obecně v „klinických“ rodinách. Baxterová a Pederson (2013) zjistili, že ve „zdravých“ rodinách ideální situace v rodině bývá z pohledu dětí často podobná typické situaci. Naše výsledky se liší v tom, že úzkostné děti na rozdíl od dětí s výchovnými potížemi vnímají ideální situaci v rodině častěji jako běžně se vyskytující, ideální reprezentace tedy nerozlišuje mezi dětmi s potížemi a bez větších potíží, ale rozlišuje mezi dětmi s různými typy potíží.

Komentáře ke konfliktní reprezentaci

V konfliktní reprezentaci děti měly postavit velký (podle instrukce dokonce největší) konflikt v rodině. Ve skutečnosti děti stavěly konflikty různé frekvence a intenzity. Je možné, že to je důvod, proč kvantitativní proměnné konfliktní reprezentace nerozlišují mezi dětmi s různými potížemi. Ukázalo se však, že některé děti popisovaly konflikt jako velmi intenzivní (zdálo se nám, že se dostal mimo kontrolu zúčastněných) a zároveň uvedly, že takové konflikty se v rodině vyskytují běžně. Drtivá většina těchto dětí (10 z celkových 12) přišly do poradny kvůli výchovným potížím, buď samostatně, nebo v kombinaci s úzkostnými potížemi. Domníváme se, že právě tyto děti zažívají značnou interpersonální zátěž a je třeba s nimi dále pracovat.

Popisy konfliktní situace jsme rozdělili na hádky bez posunu k řešení (intenzita konfliktu se v průběhu hádky nemění nebo eskaluje), hádku úlevnou, s posunem k řešení, napětí jako podprahový nebo přetrvávající konflikt, kde se nikdo přímo nehádá, ale nejsou tam ani pozitivní interakce, a násilí jako konflikt, ve kterém agrese dosahuje neobvyklé intenzity. Děti dobře porozuměly zadání, všechny postavené reprezentace obsahovaly v nějaké podobě konflikt, i když některé děti popisovaly konflikty mírné intenzity, zatímco jiné velmi intenzivní střety. Odpovědi, které popisují hádky bez řešení nebo napětí tvoří dohromady přes polovinu odpovědí, kdy konfliktní situace není uspokojivě řešena.

Mezi dětmi z jednotlivých skupin podle potíží byly rozdíly v tom, jak popisovaly konfliktní situaci. Výskyt násilí v komentářích ke konfliktní reprezentaci je typický pro děti s výchovnými potížemi (zejména pro skupinu dětí s kombinací výchovných a úzkostných potíží). Popis konfliktu jako hádky s posunem k řešení rozlišuje mezi dětmi s výchovnými potížemi a bez výchovných potíží (u dětí s výchovnými potížemi nebo s kombinací potíží se vyskytuje méně, než u dětí bez větších potíží a dětí jen s úzkostnými potížemi). Toto zjištění je v souladu se zjištěními Formana a Daviese (2005), že nikoliv absence konfliktu mezi rodiči, ale jeho efektivní řešení (při zachování celkové harmonie v rodině) může podpořit důvěru dítěte v to, že rodina pro něj je zdrojem jistoty. Naše zjištění souhlasí také se zjištěními Müllerové, Perrenové a Wustmann Seilerové (2014), kteří popisují více pozitivních prvků ve vyprávění o konfliktu u dětí bez výchovných potíží. Celkově se nám zdá, že děti, u kterých se vyskytly výchovné potíže, při výskytu konfliktu očekávají spíše jeho eskalaci než řešení prostřednictvím konstruktivního rozhovoru. Naopak děti bez výchovných potíží popisují více adaptivních a účinných řešení konfliktů.

Popisy témat konfliktu dětmi v našem vzorku jsme chtěli mít podobné, jako ty, co popsal Gehring a kolektiv (1990), ale museli jsme tyto předdefinované kategorie upravit, protože neodpovídaly našim datům. Dospěli jsme k těmto kategoriím témat konfliktu: finanční nebo hmotný konflikt (s důrazem na hmotné nebo finanční aspekty konfliktu), přeshraniční konflikt (konflikty, při kterých dochází k ohrožujícímu překročení hranic), organizační konflikty (tykají se potíží s časovým plánováním různých činností, například domácí práce), kázeňské konflikty (důraz na reakci rodiny na nedodržení pravidel dětmi), vztahové konflikty (zdůrazněný proces nebo dojem), sourozenecké soupeření (konflikty mezi sourozenci, který nebylo možné zařadit do tematických kategorií), autonomie (dítě mluví o vlastních rozhodnutích, která naráží na odpor rodičů). Nejčastěji se vyskytovala témata finanční a hmotná, to je v souladu se zjištěními Nollerové a kolektivu (2008), která analyzovala popisy (rodičovských) konfliktů dětmi a nejčastěji se tam vyskytovalo téma financí (i po rozchodu).

Překvapivá je nízká obsazenost kategorie *autonomie*. Je možné, že konflikty, spojené s autonomií, nedosahovaly takové intenzity, aby je dítě považovalo za velký konflikt v rodině (instrukce). Ale v konfliktní reprezentaci se vyskytovaly konflikty různé intenzity, i zcela banální přetahování o hračku mezi sourozenci. Také Gehring a kolektiv (1990) pracovali s podobným zadáním a výsledky byly jiné (více konfliktů, spojených s autonomií). Je možné, že v našem poradenském vzorku pozornost dítěte poutají jiná témata, případně spojená s jejich aktuálními potížemi, proto se tolik nezabývají autonomií. Další možností je, že řada odpovědí z kategorie kázeňské konflikty patří ve skutečnosti do kategorie autonomie (rozdíl je v tom, že v kázeňském konfliktu dítě přemýšlí nad tím, jestli plní požadavky a dodržuje pravidla, v konfliktu s tématem autonomie dítě přemýšlí i o samotných požadavcích a pravidlech a jejich oprávněnosti, ale také o svém přání splnit nebo nesplnit očekávání). Je zajímavé, že skoro všechny odpovědi s popisem konfliktu na téma autonomie pocházely od dětí s úzkostnými potížemi (ať už samostatně nebo v kombinaci s výchovnými potížemi). Tento výsledek můžeme chápat jako náznak možného výskytu enmeshmentu nebo psychické kontroly v rodinách úzkostných dětí, nebo toho, že úzkostné děti se více (možná, že až nadměrně) zaobírají svou vlastní rolí v konfliktech (Forman, Davies, 2005) a mají větší potíže s rozhodováním.

Výskyt přeshraničních konfliktů dobře rozlišuje mezi dětmi s výchovnými potížemi (výchovné potíže a kombinace potíží) a dětmi bez výchovných potíží (děti aktuálně bez potíží a děti s úzkostnými potížemi), protože ani u dětí bez větších potíží, ani u úzkostných dětí se žádný přeshraniční konflikt nevyskytl. Zdá se, že děti s výchovnými

potížemi (a s kombinací potíží) častěji zažívají velmi intenzivní konflikty, ve kterých nám připadá, že jsou překročeny bezpečné hranice. Tyto intenzivní konflikty mohly zvednout práh citlivosti těchto dětí na konflikty, bylo by pak pochopitelné, že v typické situaci nám připadaly jako konfliktní situace, které děti takto neposuzovaly. Podobně De Antoni, Martins-Teodoro a Helena-Koller (2009) vnímají v rodinách s výskytem týrání dítěte neschopnost rozlišovat mezi běžnou a konfliktní situací – konflikt se stává normou. Dále naše výsledky naznačují, že děti s kombinací potíží uvádějí celkově více nepříjemných zkušeností v rámci rodiny. Je možné, že pokud se nejdříve objeví výchovné potíže, odmítavá reakce okolí vede k rozvoji úzkostných potíží (pro tuto hypotézu mluví to, že děti v této skupině byly o něco starší). Naše zjištění jsou v souladu se zjištěními Trujillové, Obanda a Trujilla (2016), kteří popisují účinek konfliktů v rodině na zneužívání návykových látek adolescenty přes negativní afekt. Také Friedman, Terras a Glassmanová (2000) popisují zkušenost dítěte s negativními reakcemi (kritika, vyhrožování) otce nebo otčíma a pozdější problémy s chováním (delikvence, zneužívání návykových látek). Forman a Davies (2005) popisují odcizení od rodiny a přílišné zaobírání se událostmi v rodině jako dvě hlavní strategie zvládání konfliktů v rodině, první vede k rozvoji externalizačních, druhá by měla vést spíše k rozvoji internalizačních potíží. Zdá se, že nejistota, kterou dítě prožívá (v případě konfliktů v rodině) ho dělá zranitelným a rozvoj různých symptomů je pravděpodobnější. Je zajímavé, že Grych, Wachsmuth-Schlaefarová a Klockowová (2002) mluví o senzitivitě dítěte i vůči menším konfliktům, pokud už zažily konflikt s bezhraničním průběhem (očekávají eskalaci).

Když děti popisovaly to, jak se konfliktní situace řeší, mluvily o ohleduplnosti (nutnost spolupráce více lidí na úspěšném řešení konfliktu, dominantní je znovuoobnovení pohody ve vztazích), přerušení kontaktu (zúčastnění přeruší mezi sebou kontakt dočasně nebo dlouhodobě, tím se intenzita konfliktu sníží, ale nic se neřeší), přetrvávání neřešeného konfliktu (chronické a záměrně ignorované konflikty), trestu (konflikt se řeší potrestáním viníka), přirozené metabolizaci konfliktu, o lepším chování jednotlivce, který původně způsoboval problémy. Celkově se nejčastěji vyskytovaly odpovědi, ve kterých děti zdůrazňují respekt k potřebám ostatních, vzájemnou ohleduplnost jako cestu k řešení konfliktu. Cicognaniová a Zaniová (2010) se zabývaly vyústěním konfliktů mezi rodiči a adolescenty ve „zdravých“ rodinách a zjistily, že konflikty tam častěji končí zvýšením intimity než frustrací. Recchiová, Rossová a Vickarová (2010) dospěly k podobným výsledkům – kompromisy, které považují za neadaptivnější strategii řešení konfliktů, se vyskytly v polovině všech případů a napříč různými dvojicemi (konflikt mezi rodičem a

dítětem, mezi rodiči nebo mezi sourozenci). Je zajímavé, že autorky spojují cestu k řešení konfliktu s dvojicí, ve které se konflikt odehrává: strategie „výhra-prohra“ (podobá se naší kategorii trest) je častějším způsobem řešení mezigeneračních konfliktů, zatímco neřešenost konfliktů byla v jejich studii typičtější pro konflikty uvnitř rodičovského nebo sourozeneckého subsystému (v našem případě asi nejvíce odpovídají neřešené a přetrvávající konflikty a přirozeně metabolizované konflikty). Autorky nechaly rodiny diskutovat o nějakém konfliktu, který se nedávno odehrál, šlo tedy o velmi odlišný kontext, třída konfliktů, které se potenciálně mohly vyskytnout, byla omezená. Podobně Recchiová, Rossová a Vickarová (2010) považují za konstruktivní strategii řešení konfliktu plánování do budoucna (tak, aby se uspokojily potřeby zúčastněných), zatímco opoziční chování (a přerušování kontaktu) za destruktivní.

Děti bez větších potíží popisují mnohem častěji společná a potenciálně účinná řešení konfliktů (hledání porozumění nebo přirozená metabolizace konfliktu), děti s kombinací potíží častěji popisují přístup rodiny ke konfliktu, který připomíná rezignaci na účinné řešení (přerušování komunikace nebo chronický konflikt). Děti s výchovnými potížemi a s kombinací potíží popisují závažnější konflikty, které se navíc nevyvíjejí příznivě. Děti s úzkostnými potížemi popisují méně závažných konfliktů, ale na rozdíl od dětí bez větších potíží nepopisují účinné společné cesty k řešení konfliktů. Celkově nám připadá, že odlišný klinický dojem z rodin dětí s úzkostnými a výchovnými potížemi souvisí s intenzitou neshod mezi členy rodiny, která je v rodinách dětí s výchovnými potížemi konzistentně vyšší, ať už jde o vyšší intenzitu konfliktů, závažnější témata konfliktů nebo horší průběh konfliktů (děti s úzkostnými potížemi a bez větších potíží popisují méně intenzivní konflikty s příznivějším průběhem). To znamená, že vnímána rodinná koheze je nižší jak u dětí s úzkostnými potížemi, tak u dětí s výchovnými potížemi, ale v rodinách u dětí s výchovnými potížemi probíhají navíc ještě vážnější a hůře metabolizované konflikty. Nejzávažnější konflikty s bezhraničním průběhem (například kolektivní rvačka mezi rodiči a dětmi) popisují děti s kombinací úzkostných a výchovných potíží. Tady ovšem také nevíme nic o kauzalitě.

Vzhledem k tomu, že v rodinách dětí s výchovnými potížemi v našem vzorku proběhlo více změn v rodinné struktuře (častěji nevlastní rodiče nebo jeden rodič), můžeme vztahovat to, jak vnímají konflikty, spíše k těmto změnám. Peterová a Spiessová (2016) si všimly, že děti, které zažily více změn v rodině (zejména rozchod rodičů a noví partneři matky) měly častěji vnější locus of control než děti, které zažily méně těchto změn. Nollerová a kolektiv (2008) zjistily, že konflikty v rodinách, kde v minulosti došlo

k rozchodu rodičů, jsou intenzivnější ve všech dvojicích, ale kvalitu adaptace dítěte lépe předpovídala aktuální intenzita konfliktů v rodině než typ rodiny. Dále je pravděpodobné, že ty původní rodiny, které se rozpadly, nefungovaly optimálně už v době před rozchodem rodičů. V našem vzorku ale ze všech proměnných, které se vztahovaly k verbálním komentářům k reprezentacím a které rozlišovaly mezi dětmi s různými potížemi, s rodinným uspořádáním (změny v členské základně rodiny v anamnéze) nějak souvisela jen témata konfliktů. V našem vzorku děti z rodin se složitější historií komentovaly situace v rodině podobně jako děti s přítomnými oběma původními rodiči.

Je zajímavé, že locus konfliktu nerozlišoval mezi skupinami dětí podle převažujících potíží. Zdá se, že důležitý je dopad konfliktu na vztah, zhoršení v jedné dvojici se pak může šířit na další vztahy. Camisasca, Miragoli, Di Blasio (2016) popisují spillover na ostatní vztahy v rodině, pokud je konflikt mezi rodiči středně nebo vysoce intenzivní. Předpokládají, že se tak děje prostřednictvím zvýšeného stresu a následné hostility rodičů vůči dětem). Naopak prosociální prvky ve vyprávění dětí bez větších potíží a děti s úzkostnými potížemi mohou souviset s vřelejším chováním rodičů (Laible, Carlo, Torquati, Ontai, 2004).

Celkově ve verbálních komentářích k reprezentacím se vyskytuje hodně prvků konfliktu a jiných negativně prožívaných interakcí. Intenzita negativně prožívaných interakcí obecně rozlišuje mezi dětmi s různými typy potíží. Zdá se tedy, že podstatné aspekty konfliktů, které nezachytila kvantitativní analýza dat, se objevily v kvalitativní analýze výpovědí.

Rozdíly mezi verbálními komentáři k reprezentacím mezi chlapci a dívkami byly jen minimální, ve většině zkoumaných proměnných prakticky žádné. To je v souladu se zjištěními Gehringa a kolektivu (1990), který nenašel žádné rozdíly mezi pohlavími v popisu témat konfliktu (ani v jiných proměnných). Také Grych, Wachsmuth-Schlaferová a Klockowová (2002) nenašli rozdíly mezi vyprávěním chlapců a dívek o jejich rodinách. Zdá se, že rozdíly mezi chlapci a dívkami v tom, jak popisují své blízké vztahy, mohou být složitější: Queija a Oliva (2015) zaznamenali odlišné vývojové vzorce v blízkých vztazích chlapců a dívek a jiný dopad péče matek a otců na blízké vrstevnické vztahy chlapců (vnímaná péče od otce se pojila s bližšími vztahy s vrstevníky) a dívek (vnímaná péče od matky se pojila a bližšími vztahy s vrstevníky).

Mezi mladšími a staršími dětmi byly rozdíly ve verbálních komentářích ke všem reprezentacím jen minimální, podstatné rozdíly se vyskytly jen v tématech konfliktů (nejmladší děti popisovaly častěji sourozenecké soupeření, finanční a hmotné konflikty

nebo nevěděly, čeho se konflikt týká), starší děti častěji popisovaly kázeňské a organizační konflikty a konflikty, spojené s autonomií. Také locus konfliktu byl u mladších dětí odlišný (to je v souladu se zjištěními Gehringa a kolektivu (1990)

Barvy a oční kontakt

Barevné figurky děti nejvíce využívaly v typické reprezentaci (skoro polovina dětí), v dalších reprezentacích barevné figurky použila už jen čtvrtina dětí. Je možné, že po vyzkoušení barevných figurek děti zjistily, že potřebného efektu dosáhnou pomocí jiných prostředků. Použití barev děti nejčastěji vysvětlovaly potřebou vytvoření skupin uvnitř rodiny (stejnou barvu mají postavy, které drží spolu), estetickými kvalitami barevných figurek (jsou hezčí, než neutrální) a také lepším vyjádřením prožívání vztahu (barevnou postavičku „dostane“ postava, kterou dítě akceptuje, případně určitá barva může příslušet těm „hodným“ členům rodiny). Nepodařilo se nám sehnat žádné informace o používání barev při vyhodnocení testu FAST. Pokud jde o dětskou kresbu rodiny, zdá se, že nedostatek barev (a celkově méně detailní provedení) u postavičky jednoho z rodičů je známkou mezigenerační koalice s barevnějším rodičem (Leon, Wallace, Rudy, 2007). Tato zjištění jsou v souladu s našimi výsledky, kdy vytváření podskupin v rámci rodiny je nejčastějším důvodem používání barev. Domníváme se, že použití barevných figurek může ovlivňovat podobu reprezentací (používá se k vyjádření fenoménů, které očekáváme, že dítě vyjádří jinými prostředky, například podskupiny v rámci rodiny primárně vyjadřuje blízkost figurek).

Otázka na význam očního kontaktu se jeví jako důležitá, protože význam očního kontaktu se mění podle situace (náklonnost nebo nevraživost, případně absence očního kontaktu jako opak náklonnosti nebo nechť pokračovat v hádce). Zatímco v typické a ideální reprezentaci oční kontakt většinou vyjadřoval nějakou podobu náklonnosti, v konfliktní reprezentaci oční kontakt mezi figurkami nejčastěji vyjadřoval jejich zapojení do hádky, a dokonce nepřátelské ladění vůči osobě, na kterou se dívají. Zdá se, že oční kontakt mezi figurkami (zejména jeho vysvětlení dětmi) poskytuje dodatečné informace o tom, jak dítě rozumí popisované situaci.

7.3 Možnosti pro další výzkum, silné a slabé stránky

Možnosti pro další výzkum

Rozdíly mezi dětmi s jednotlivými typy potíží budou pravděpodobně složitější, v dalším výzkumu je třeba brát v potaz vztahy dítěte jak ke členům rodiny, tak k dalším lidem z jejích okolí, protože se ukazuje, že například pacientky s mentální bulimií měly dobře hodnocené vztahy mimo rodinu (na rozdíl od dívek s jinými diagnózami), ale vztahy uvnitř rodiny vnímaly podobně, jako dívky s jinými diagnózami (Benninghoven et al., 2003). Bylo by zajímavé diferencovat mezigenerační konflikt na konflikt dítěte s matkou a s otcem – zdá se, že mezigenerační konflikty probíhají odlišně, když jde o konflikt s otcem a o konflikt s matkou (Bačíková, Čarná, 2011, Cicognani, Zani, 2010). Bylo by zajímavé více se věnovat vývoji vnímání rodinných vztahů u dětí od předškolního věku do dospělosti. Většinu proměnných, které nás zajímaly, by bylo zajímavější sledovat longitudinálně.

Silné a slabé stránky

Náš výzkum má mnoho omezení: počet zúčastněných, který nedovoluje efektivní porovnávání skupin dětí, výběr respondentů, skutečnost, že se nepodařilo kontrolovat distribuci některých nezávislých proměnných. V této studii kohezi v rodině posuzovaly jenom děti, výsledky mohou být poplatné jejich vlastní definici koheze, nebo vlivu, a těmito definicemi jsme se nezabývali. Dalším nedostatkem je, že se nezabýváme vztahy mezi sourozenci, které mohou mírnit dopady nepříznivých jevů v rodině. Náš vzorek je specifický tím, že jde o děti, které využívají psychologické poradenské služby. Předpokládáme u nich vyšší hladinu stresu a pravděpodobně větší vztahové potíže než u běžné populace dětí. Výzkum vztahů v rodinách se dosud zaměřoval na kontrast mezi velmi zdravými rodinami a rodinami s psychiatrickým pacientem. Naše výsledky se vztahují na rodiny, které se podle závažnosti potíží pravděpodobně nacházejí někde uprostřed mezi těmito skupinami a nejsou zobecnitelné na zdravou populaci. Zároveň náš vzorek může dobře odrazet specifika populace s mírnějšími (a běžnějšími) potížemi. Další slabinou studie je, že drtivou většinu informací získáváme z Testu rodinného systému (FAST). Proto je obtížné porovnat výsledky našeho výzkumu s jinými výzkumnými studii: nenašli jsme dost studií, které by se zabývaly verbálními komentáři dětí k reprezentacím rodiny. Náš výzkum nepřináší žádné informace o kauzalitě nebo o jejím směru, výsledkem studie není odpověď na otázku, jestli a jak rodinné vztahy ovlivňují vývoj dítěte.

Verbalizace představ a zážitků, spojených se vztahy v rodině, může být využita jak v diagnostice, tak v terapii. Rozvíjení schopnosti verbalizace zážitků, zejména těch nepříjemných, se ukazuje jako účinná intervence vzhledem k budoucí adaptaci dítěte (Bohanek et al., 2006, Zevenbergen, Whitehurst, Zevenbergen, 2003). I v případě traumatických zážitků v anamnéze dítěte (týrání) je lepší hledat způsob, jak přijatelnou

formou verbalizovat extrémně nepříjemné zážitky než doufat, že vymizí, když se o nich nebude mluvit (Hodgesová, Steeleová, 2000).

Je otázkou, jak velká je sdílená část reality rodinného života, když každý člen má s rodinou trochu odlišnou zkušenost a jinak rozumí procesům, které v ní probíhají. V této studii jsme nehledali sdílenou část reality, ale pouze dětský úhel pohledu na rodinu. Informace, získané o rodině od jednotlivce, vypovídají jak o rodině, tak o jednotlivci, který rodinu popisuje. Vztah mezi rodinnými proměnnými a prospíváním jednotlivce je velmi složitý, mnohvrstevný a není možné předpokládat jednoduchou příčinnou souvislost mezi fungováním rodiny a prospíváním dětí.

Praktická doporučení

Zdá se, že otázky k reprezentacím poskytují cenné informace o tom, jak dítě vnímá situaci a svou roli v ní. Nepoužívat otázky k reprezentacím je škoda, protože reprezentace poskytují rámec pro vyprávění a domníváme se, že také usnadňují komunikaci s dítětem o skutečných situacích v rodině. Verbální komentáře dětí k reprezentacím jsou zajímavé i vzhledem k výzkumným účelům. Na základě našich zkušeností a výsledků analýzy odpovědí na otázky bychom doporučili při použití metody FAST ptát se děti v typické reprezentaci na situaci jako takovou, na to, jak to bylo dříve, a případně na význam očního kontaktu mezi figurkami; v ideální reprezentaci bychom se ptali na postavenou situaci, na „zázrak“ (co by se muselo stát, aby se ideální situace stala běžnou), a případně na oční kontakt mezi figurkami; ke konfliktní reprezentaci doporučujeme ptát se obecně na situaci (co se děje), na řešení konfliktu a případně na význam očního kontaktu mezi figurkami. Protože se ukázalo, že nejvíce rozlišuje mezi dětmi s různými typy potíží typická reprezentace, v případě nedostatku času bychom doporučovali nepoužít ostatní reprezentace (ideální a konfliktní), ale uskutečnit alespoň krátký rozhovor s dítětem o typické reprezentaci. V klinické praxi jsou otázky k reprezentacím důležitým východiskem pro intervenci.

Zdá se nám užitečně zabývat se odděleně pozitivními (koheze) a negativními (konflikt) aspekty rodinné interakce, protože je nemůžeme považovat za protikladné póly jednoho kontinua (Yoo, Adamsons, Robinson, Sabatelli, 2015 – pozitivní popis rodiny dětmi se vyskytuje i v rodinách s vysokou úrovní rodičovského distresu, autoři to chápou jako resilienci, kterou ta rodina vyvinula). Grych, Wachsmuth-Schlaefarová a Klockowová (2002) popisují více negativních obsahů ve vyprávění o rodině u všech dětí, které zažily agresi mezi rodiči, u některých z nich došlo také k poklesu pozitivních obsahů, spojených s rodinou. Výskyt pozitivních a negativních obsahů ve vyprávění dětí o rodině spolu podle autorů nekoreluje. Pozitivní představa o rodině, pokud ji dítě má, může sloužit jako nárazník v případě rodinných konfliktů (Yoo, Popp, Robinson, 2014), koheze jako skupina pozitivních představ o rodině a konflikt jako skupina negativních představ o rodině jsou podle autorek důležitými clusterami při analýze vyprávění dítěte o životě rodiny.

Závěr

Cílem disertační práce bylo popsat rodinnou kohezi, rozložení vlivu v rodině a specifické vztahové fenomény tak, jak je vnímají děti. Očekávali jsme nižší kohezi v rodinách dětí s výchovnými potížemi než v rodinách dětí s úzkostnými potížemi. Tento předpoklad se nepotvrdil, naopak obě dvě zmíněné skupiny se výrazně liší od skupiny dětí bez větších potíží. Tento výsledek je v souladu s teorií lineární souvislosti mezi kohezí a intenzitou potíží dětí. Druhý výzkumný předpoklad se týkal očekávání kladné korelace mezi kohezí ve dvojici otec-matka a otec-dítě, kde jsme očekávali kladnou korelaci. Výsledky podpořily tento předpoklad, který interpretujeme jako projev odolnosti vztahu mezi matkou a dítětem vůči spilloveru (zhoršení ve vztahu mezi rodiči se více odráží na rodičovském chování otce, než matky).

Mezigenerační koalice a převrácené hierarchie se v našem vzorku vyskytovaly častěji, než jak to je obvyklé u dětí ze „zdravých“ rodin, ale nerozlišovaly mezi skupinami dětí podle potíží. Výskyt konfliktů v typické reprezentaci rodiny (polovina všech reprezentací v našem vzorku) rozlišoval mezi dětmi bez větších potíží a dětmi s kombinací výchovných a úzkostných potíží.

Analýza kvalitativního materiálu (komentář dětí k reprezentaci) přináší detailnější informace o tom, jak děti z jednotlivých podsouborů vnímají dění ve své rodině. Skupiny dětí podle potíží se lišily v tom, jaký postoj zaujímají k jednotlivým situacím v rodině a nakolik se jim daří vzhled do vzájemnosti interakce a motivace zúčastněných. Například děti s výchovnými potížemi častěji popisují typickou situaci jako nepříjemnou, napjatou, bez většího vzhledu do situace. Naopak děti bez větších potíží vyjadřují kladný vztah k dění v rodině. Konfliktní situace, které popisují děti s výchovnými potížemi, častěji obsahují prvky neřešeného konfliktu nebo násilí. Děti bez větších potíží a děti s úzkostnými potížemi častěji popisují konfliktní situace s dobrým koncem. Mezi dětmi s různými potížemi nejlépe rozlišovala vnímána rodinná koheze a verbální popis konfliktní situace v rodině.

Mezi chlapci a dívkami nebyly podstatné rozdíly ani v kvantitativních, ani v kvalitativních charakteristikách reprezentací různých situací v rodině. Mezi mladšími a staršími dětmi bylo jen málo rozdílů v tom, jak popisovaly reprezentace, a prakticky žádné rozdíly ve vlastnostech samotných reprezentací.

Nejvíce mezi dětmi s různými typy potíží (jak v kvantitativní, tak v kvalitativní analýze) rozlišovala typická reprezentace rodiny, z konfliktní reprezentace se jeví jako užitečné verbální komentáře dětí ke konfliktům. Ideální reprezentace mezi dětmi s různými typy potíží rozlišovala nejméně.

Zabývat se právě dětským pohledem nám připadá užitečné zejména kvůli vzhledu do vztahového světa dítěte ve smyslu jeho prožívání vztahů. Informace od dítěte považujeme za velmi hodnotné také jako sondu do života rodiny, protože dítě není zatížené sebeochrannými obrannými mechanismy, které mohou ovlivňovat informace, které získáváme od dospělých.

Seznam literatury

- Abidin, R. R., Jenkins, C. L., & McGaughey, M. C. (1992). The relationship of early family variables to children's subsequent behavioral adjustment. *Journal of Clinical Child Psychology, 21*(1), 60.
- Akehurst, L., Burden, N., & Buckle, J. (2009). Effect of socially encountered misinformation and delay on children's eyewitness testimony [Online]. *Psychiatry, Psychology and Law, 16*(sup1), 125-136.
- Akehurst, L., Manton, S., & Quandte, S. (2011). Careful calculation or a leap of faith?: A field study of the translation of CBCA ratings to final credibility judgements [Online]. *Applied Cognitive Psychology, 25*(2), 236-243.
- Alink, L. R. A., Mesman, J., van Zeijl, J., Stolk, M. N., Juffer, F., Bakermans-Kranenburg, M. J., et al. (2009). Maternal sensitivity moderates the relation between negative discipline and aggression in early childhood [Online]. *Social Development, 18*(1), 99-120.
- Almerigogna, J., Ost, J., Bull, R., & Akehurst, L. (2007). A state of high anxiety: how non-supportive interviewers can increase the suggestibility of child witnesses [Online]. *Applied Cognitive Psychology, 21*(7), 963-974.
- Amato, P. R., & Cheadle, J. E. (2008). Parental divorce, marital conflict and children's behavior problems: A comparison of adopted and biological children [Online]. *Social Forces, 86*(3), 1139-1161.
- Amato, P. R., King, V., & Thorsen, M. L. (2016). Parent-child relationships in stepfather families and adolescent adjustment: a latent class analysis. *Journal Of Marriage & Family, 78*(2), 482-497.
- Amianto, F., Daga, G. A., Bertorello, A., & Fassino, S. (2013). Exploring personality clusters among parents of ED subjects. Relationship with parents' psychopathology, attachment, and family dynamics. *Comprehensive Psychiatry, 54*(7), 797-811.
- Arim, R., & Shapka, J. (2008). The impact of pubertal timing and parental control on adolescent problem behaviors. *Journal of Youth and Adolescence, 37*(4), pp. 445-455.
- Aron, A. P., Mashek, D. J., & Aron, E. N. (2004). Closeness as Including Other in the Self. In D. J. Mashek & A. Aron, *Handbook of closeness and intimacy* (pp. 26-41). Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates.
- Bačíková, M., & Čarná, L. (2011). Rodinné procesy z pohľadu adolescenta a rodiča. *Proceedings of The Conference on Social Processes & Personality, 13-16*.
- Bahbouh, R. (1995). *Sociomapování*. Praha: Gema Art.

- Baiocco, R., Cacioppo, M., Laghi, F., & Tafà, M. (2013). Factorial and construct validity of FACES IV among Italian adolescents. *Journal of Child and Family Studies*, vol. 22(issue 7), pp. 962-970.
- Ball, C. T., & O'Callaghan, J. (2001). Judging the accuracy of children's recall: a statement-level analysis [Online]. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 7(4), 23187-8795.
- Balottin, L., Mannarini, S., Mensi, M. M., Chiappedi, M., & Gatt, M. (2017). Triadic interactions in families of adolescents with anorexia nervosa and families of adolescents with internalizing disorders. *Frontiers in Psychology*, 71-13.
- Bandura, A., Caprara, G. V., Barbaranelli, C., Regalia, C., & Scabini, E. (2011). Impact of family efficacy beliefs on quality of family functioning and satisfaction with family life [Online]. *Applied Psychology: An International Review*, 60(3), 421-448.
- Baptist, J. A., Thompson, D. E., Norton, A. M., Hardy, N. R., & Link, C. D. (2012). The effects of the intergenerational transmission of family emotional processes on conflict styles: the moderating role of attachment. *American Journal of Family Therapy*, 40(1), 56-73.
- Barber, B. K., & Buehler, C. (1996). Family cohesion and enmeshment: different constructs, different effects [Online]. *Journal of Marriage & Family*, 58(2), 433-441.
- Barber, B. K., Stolz, H. E., & Olsen, J. A. (2005a). Parental support, psychological control, and behavioral control: Assessing relevance across time, culture, and method: I. Introduction. *Monographs of The Society for Research in Child Development*, 70(4), 1-13.
- Barber, B. K., Stolz, H. E., & Olsen, J. A. (2005b). Parental support, psychological control, and behavioral control: assessing relevance across time, culture, and method: IV. Assessing relevance across time: U.S. analyses and results. *Monographs of The Society for Research in Child Development*, 70(4), 26-57.
- Barber, B. K., Stolz, H. E., & Olsen, J. A. (2005c). Parental support, psychological control, and behavioral control: assessing relevance across time, culture, and method: V. Assessing relevance across culture: Cross-national replications. *Monographs of The Society for Research in Child Development*, 70(4), 58-72.
- Barber, B., Olsen, J., & Shagle, S. (1994). Associations between parental psychological and behavioral control and youth internalized and externalized behaviors. *Child Development*, 65(4), pp. 1120-1136.
- Barber, C. E., & Haddock, S. A. (2003). Self-perceptions of comparative power and worth in three generational families. *Contemporary Family Therapy: An International Journal*, 25(2), 229.
- Bartanusz, S., & Sulova, L. (2003). Functional analysis of the communication between the young child and his father or mother when reading an illustrated book. *European Journal*

of *Psychology of Education - EJPE (Instituto Superior de Psicologia Aplicada)*, 18(2), 112-134.

Baumrind, D. (2013). Is a pejorative view of power assertion in the socialization process justified? *Review of General Psychology*, 17(4), 420-427.

Baxter, J., & Weston, R. (2011). Family structure, co-parental relationship quality, post-separation paternal involvement and children's emotional wellbeing [Online]. *Journal of Family Studies*, 17(2), 86-109.

Baxter, L. A., & Pederson, J. R. (2013). Perceived and ideal family communication patterns and family satisfaction for parents and their college-aged children. *Journal of Family Communication*, 13(2), 132-149.

Becoña, E., Martínez, Ú., Calafat, A., Fernández-Hermida, J. R., Juan, M., Sumnall, H., & Gabrhelík, R. (2013). Parental permissiveness, control, and affect and drug use among adolescents. *Psicothema*, 25(3), 292-298.

Beelmann, W., & Schmidt-Denter, U. (2009-1-1). Mother-child interaction following marital separation [Online]. *European Psychologist*, 14(4), 307-319.

Bell, L. G. (2001). Triangulation and adolescent development in the U.S. and Japan. *Family Process*, 40(2), 173-186.

Benninghoven, D., Schneider, H., Strack, M., Reich, G., & Cierpka, M. (2003). Family representations in relationship episodes of patients with a diagnosis of bulimia nervosa. *Psychology & Psychotherapy: Theory, Research & Practice*, 76(3), 323-336.

Berdondini, L., & Genta, M. L. (2001). Perception of internal and external family boundaries by well-adjusted children, bullies and victims. In T. M. Gehring, M. DeBry, & P. K. Smith, *The Family System Test FAST: theory and application* (pp. 107-117). Philadelphia, PA: Brunner-Routledge.

Bohanek, J. G., Fivush, R., Zaman, W., Lepore, C. E., Merchant, S., & Duke, M. P. (2009). Narrative interaction in family dinnertime conversations. *Merrill-Palmer Quarterly*, 55(4), 488-515.

Bohanek, J. G., Marin, K. A., Fivush, R., & Duke, M. P. (2006). Family narrative interaction and children's sense of self. *Family Process*, 45(1), 39-54.

Braithwaite, S., Steele, E., Spjut, K., Dowdle, K., & Harper, J. (2015). Parent-Child Connectedness Mediates the Association Between Marital Conflict and Children's Internalizing/Externalizing Outcomes. *Journal of Child & Family Studies*, 24(12), 3690-3699.

Bray, J. H. (1995). Family assessment: current issues in evaluating families [Online]. *Family Relations*, 44(4), 469-477.

- Bruck, M., & Melnyk, L. (2004). Individual differences in children's suggestibility: a review and synthesis [Online]. *Applied Cognitive Psychology*, 18(8), 947-996.
- Buehler, C., Franck, K. L., & Cook, E. C. (2009). Adolescents' triangulation in marital conflict and peer relations. *Journal of Research on Adolescence (Wiley-Blackwell)*, 19(4), 669-689.
- Byng-Hall, J. (2008a). The crucial roles of attachment in family therapy. *Journal of Family Therapy*, 30(2), 129-146.
- Byng-Hall, J. (2008b). The significance of children fulfilling parental roles: implications for family therapy. *Journal of Family Therapy*, 30(2), 147-162.
- Calvete, E., Orue, I., Bertino, L., Gonzalez, Z., Montes, Y., Padilla, P., & Pereira, R. (2014). Child-to-parent violence in adolescents: the perspectives of the parents, children, and professionals in a sample of Spanish focus group participants. *Journal of Family Violence*, 29(3), 343-352.
- Camisasca, E., Miragoli, S., & Di Blasio, P. (2016). Families with distinct levels of marital conflict and child adjustment: which role for maternal and paternal stress? *Journal of Child & Family Studies*, 25(3), 733-745.
- Camparo, L. B., Wagner, J. T., & Saywitz, K. J. (2001). Interviewing children about real and fictitious events: Revisiting the narrative elaboration procedure [Online]. *Law and Human Behavior*, 25(1), 63-80.
- Casey, P., Jadv, V., Blake, L., & Golombok, S. (2013). Families created by donor insemination: father-child relationships at age 7. *Journal of Marriage and Family*, vol. 75(issue 4), pp. 858-870.
- Cavendish, W., Montague, M., Enders, C., & Dietz, S. (2014). Mothers' and adolescents' perceptions of family environment and adolescent social-emotional functioning [Online]. *Journal of Child and Family Studies*, 23(1), 52-66.
- Ceci, S. J., Papierno, P. B., & Kulkofsky, S. (2007). Representational constraints on children's suggestibility [Online]. *Psychological Science (Wiley-Blackwell)*, 18(6), 503-509.
- Cicognani, E., & Zani, B. (2010). Conflict styles and outcomes in families with adolescent children. *Social Development*, 19(2), 427-436.
- Clark, R., & Armstead, C. (2000). Preliminary study examining relationship between family environment and resting mean arterial pressure in African-American youth. *Journal of Adolescent Health*, vol. 27(issue 1), pp. 3-5.
- Clements, M. L., Martin, S. E., Randall, D. W., & Kane, K. L. (2014). Child and parent perceptions of interparental relationship conflict predict preschool children's adjustment [Online]. *Couple and Family Psychology: Research and Practice*, 3(2), 110-125.

- Cobia, D., Brazelton, E. (1994). The application of family drawing tests with children in remarriage families: Understanding. *Elementary School Guidance*, 29(2), pp. 129-136.
- Coldwell, J., Pike, A., & Dunn, J. (2006). Household chaos – links with parenting and child behaviour. *Journal of Child Psychology & Psychiatry*, 47(11), 1116-1122.
- Cole, D. A., & Jordan, A. E. (1989). Assessment of cohesion and adaptability in component family dyads: A question of convergent and discriminant validity [Online]. *Journal of Counseling Psychology*, 36(4), 456-463.
- Cooper, J. E., Holman, J., & Braithwaite, V. A. (1983). Self-esteem and family cohesion: the child's perspective and adjustment [Online]. *Journal of Marriage and The Family*, 45(1), 153-168.
- Craddock, A., Church, W., & Sands, A. (2009). Family of origin characteristics as predictors of perfectionism. *Australian Journal of Psychology*, 61(3), pp. 136-144.
- Crawford, N., Schrock, M., & Woodruff-Borden, J. (2011). Child internalizing symptoms: contributions of child temperament, maternal negative affect, and family functioning. *Child Psychiatry and Human Development*, 42(1), pp. 53-64.
- Cui, L., Morris, A., Criss, M., Houlberg, B., & Silk, J. (2014). Parental psychological control and adolescent adjustment: The role of adolescent emotion regulation. *Parenting: Science and Practice*, 14(1), pp. 47-67.
- Curtner-Smith, M. E., Culp, A. M., Culp, R., Scheib, C., Owen, K., Tilley, A., et al. (2006). Mothers' parenting and young economically disadvantaged children's relational and overt bullying [Online]. *Journal of Child And Family Studies*, 15(2), 177-189.
- Cyril, S., Halliday, J., Green, J., & Renzaho, A. N. (2016). Relationship between body mass index and family functioning, family communication, family type and parenting style among African migrant parents and children in Victoria, Australia: a parent-child dyad study. *BMC Public Health*, 16(1), 1-10.
- Dallos, R., & Vetere, A. (2012). Systems theory, family attachments and processes of triangulation: does the concept of triangulation offer a useful bridge? *Journal of Family Therapy*, 34(2), 117-137.
- De Antoni, C., Martins-Teodoro, M., & Helena-Koller, S. (2009). Coesão e hierarquia em famílias fisicamente abusivas [Online]. *Universitas Psychologica*, 8(2), 399-411.
- De Los Reyes, A., Thomas, S. A., Swan, A. J., Ehrlich, K. B., Reynolds, E. K., Suarez, L., et al. (2012). "It depends on what you mean by 'disagree'": differences between parent and child perceptions of parent-child conflict [Online]. *Journal of Psychopathology And Behavioral Assessment*, 34(3), 293-307.
- Debry, M. (2001). The FAST at the crossroads of systemic theories. In T. M. Gehring, M. Debry, & P. K. Smith, *The Family System Test FAST: theory and application* (pp. 28-44). Philadelphia, PA: Brunner-Routledge.

- Dell, P. F., & Appelbaum, A. S. (1977). Trigenerational enmeshment: unresolved ties of single-parents to family of origin [Online]. *American Journal of Orthopsychiatry*, 47(1), 52-59.
- Di Maggio, R., & Zappulla, C. (2014). Mothering, fathering, and Italian adolescents' problem behaviors and life satisfaction: dimensional and typological approach [Online]. *Journal of Child And Family Studies*, 23(3), 567-580.
- Díaz-Morales, J., Escribano, C., Jankowski, K., Vollmer, C., & Randler, C. (2014). Evening adolescents: the role of family relationships and pubertal development. *Journal of Adolescence*, vol. 37(issue 4), pp. 425-432.
- Doba, K., Nandrino, J., Dodin, V., & Antoine, P. (2014). Is there a family profile of addictive behaviors? Family functioning in anorexia nervosa and drug dependence disorder. *Journal of Clinical Psychology*, 70(1), 107-117.
- Dougherty, L. R., Klein, D. N., & Davila, J. (2004). A growth curve analysis of the course of dysthymic disorder: the effects of chronic stress and moderation by adverse parent-child relationships and family history [Online]. *Journal of Consulting And Clinical Psychology*, 72(6), 1012-1021.
- Drabick, D. G., Gadow, K. D., & Sprafkin, J. (2006). Co-occurrence of conduct disorder and depression in a clinic-based sample of boys with ADHD. *Journal of Child Psychology & Psychiatry*, 47(8), 766-774.
- Dreman, S., & Shemi, R. (2004). Perception of family structure, state-anger, and parent-child communication and adjustment of children of divorced parents. *Journal of Divorce & Remarriage*, 41(1/2), 47-68.
- Drummond, L. E., Dritschel, B., Astell, A., O'Carroll, R. E., & Dalgleish, T. (2006). Effects of age, dysphoria, and emotion-focusing on autobiographical memory specificity in children. *Cognition & Emotion*, 20(3/4), 488-505.
- Dumont, R. H. (2008). Drawing a family map: an experiential tool for engaging children in family therapy. *Journal of Family Therapy*, 30(3), 247-259.
- Durbin, C. E. (2010). Validity of young children's self-reports of their emotion in response to structured laboratory tasks [Online]. *Emotion*, 10(4), 519-535.
- Etkin, R. G., Koss, K. J., Cummings, E. M., & Davies, P. T. (2014). The differential impact of parental warmth on externalizing problems among triangulated adolescents [Online]. *Journal of Genetic Psychology*, 175(2), 118-133.
- Fang, C. Y., Egleston, B. L., Brown, K. M., Lavigne, J. V., Stevens, V. J., Barton, B. A., & ... Dorgan, J. F. (2009). Family cohesion moderates the relation between free testosterone and delinquent behaviors in adolescent boys and girls. *Journal of Adolescent Health*, 44(6), 590-597.

- Fanjoux-Cohen, L., Mouly-Bandini, A., Werner, P. D., & Green, R. -J. (1998). Rethinking marital enmeshment: distinguishing intrusiveness from closeness-caregiving among French couples [Online]. *European Psychiatry*, 13(1), 46-51.
- Feldman, S. S., & Gehring, T. M. (1988). Changing perceptions of family cohesion and power across adolescence [Online]. *Child Development*, 59(4), 1034-1045.
- Feldman, S. S., Wentzel, K. R., & Gehring, T. M. (1989). A comparison of the views of mothers, fathers, and pre-adolescents about family cohesion and power [Online]. *Journal of Family Psychology*, 3(1), 39-60.
- Feldman, S. S., Wentzel, K. R., Weinberger, D. A., & Munson, J. A. (1990). Marital satisfaction of parents of preadolescent boys and its relationship to family and child functioning. *Journal of Family Psychology*, 4(2), 213-234.
- Fivush, R. (2002). Children's long-term memory of childhood events. In edited by P. G. and N. Ohta, P. Graf, & N. Ohta, *Lifespan development of human memory* (pp. 81-100). Cambridge, Mass: MIT Press.
- Flemons, D. G. (1991). Cross-generational triadic relationships and family health [Online]. *Family Therapy*, 18(3), 231-240.
- Flemons, D. G., & Tsai, Y. -mei. (1992). Cross-generational coalitions and well-being: a multivariate analysis of social network data [Online]. *Journal of Family Psychology*, 6(2), 195-198.
- Flinn, M., & England, B. (1995). Childhood stress and family environment. *Current Anthropology*, 36(5), pp. 854-866.
- Forman, E. M., & Davies, P. T. (2005). Assessing children's appraisals of security in the family system: the development of the security in the family system (SIFS) scales. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 46(8), 900-916.
- Fosco, G. M., & Bray, B. C. (2016). Profiles of cognitive appraisals and triangulation into interparental conflict: implications for adolescent adjustment. *Journal of Family Psychology*, 30(5), 533-542.
- Fosco, G. M., & Grych, J. H. (2010). Adolescent triangulation into parental conflicts: longitudinal implications for appraisals and adolescent-parent relations. *Journal of Marriage & Family*, 72(2), 254-266.
- Fosco, G., Caruthers, A., & Dishion, T. (2012). A six-year predictive test of adolescent family relationship quality and effortful control pathways to emerging adult social and emotional health. *Journal of Family Psychology*, vol. 26(issue 4), pp. 565-575.
- Franck, K. L., & Buehler, C. (2007). A family process model of marital hostility, parental depressive affect, and early adolescent problem behavior: the roles of triangulation and parental warmth. *Journal of Family Psychology*, 21(4), 614-625.

- Franko, D., Thompson, D., Bauserman, R., Affenito, S., & Striegel-Moore, R. (2008). What's love got to do with it? Family cohesion and healthy eating behaviors in adolescent girls. *International Journal of Eating Disorders*, vol. 41(issue 4), pp. 360-367.
- Friedman, A. S., Terras, A., & Glassman, K. (2000). Family structure versus family relationships for predicting to substance use/abuse and illegal behavior. *Journal of Child & Adolescent Substance Abuse*, 10(1), 1.
- Fuemmeler, B. F., Yang, C., Costanzo, P., Hoyle, R. H., Siegler, I. C., Williams, R. B., & Østbye, T. (2012). Parenting styles and body mass index trajectories from adolescence to adulthood. *Health Psychology*, 31(4), 441-449.
- Fung, J., & Lau, A. (2012). Tough love or hostile domination? Psychological control and relational induction in cultural context. *Journal of Family Psychology*, 26(6), pp. 966-975.
- Gehring, T. M., & Marti, D. (2001). Concept and psychometric properties of the FAST. In T. M. Gehring, M. DeBry, & P. K. Smith, *The Family System Test FAST: theory and application* (pp. 3-27). Philadelphia, PA: Brunner-Routledge.
- Gehring, T. M., Candrian, M., Marti, D., & Real del Sarte, O. (1996). Family System Test (FAST): the relevance of parental family constructs for clinical intervention [Online]. *Child Psychiatry and Human Development*, 27(1), 55-65.
- Gehring, T. M., Marti, D., & Sidler, A. (1994). Family system test (FAST): are parents' and children's family constructs either different or similar, or both? [Online]. *Child Psychiatry and Human Development*, 25(2), 125-138.
- Gehring, T. M., Wentzel, K. R., Feldman, S. S., & Munson, J. (1990). Conflict in families of adolescents: the impact on cohesion and power structures [Online]. *Journal of Family Psychology*, 3(3), 290-309.
- Gerber, G. L., & Kaswan, J. (1971). Expression of emotion through family grouping schemata, distance, and interpersonal focus [Online]. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 36(3), 370-377.
- Gere, M. K., Villabø, M. A., Torgersen, S., & Kendall, P. C. (2013). Corrigendum to 'overprotective parenting and child anxiety: the role of co-occurring child behavior problems'. *Journal of Anxiety Disorders*, 27(2), 265.
- Ghetti, S., Qin, J., & Goodman, G. S. (2002). False memories in children and adults: age, distinctiveness, and subjective experience [Online]. *Developmental Psychology*, 38(5), 705-718.
- Gignac, G. E., & Powell, M. B. (2006). A direct examination of the nonlinear (quadratic) association between intelligence and suggestibility in children [Online]. *Applied Cognitive Psychology*, 20(5), 617-623.
- Gillernová, I. (2009). Společné činnosti rodičů a dětí a styly rodičovské výchovy. *Ceskoslovenska Psychologie*, 336-361.

- Gillis, R. L., & Nilsen, E. S. (2013). Children's use of information quality to establish speaker preferences [Online]. *Developmental Psychology*, 49(3), 480-490.
- Gilstrap, L. L., & Ceci, S. J. (2005). Reconceptualizing children's suggestibility: bidirectional and temporal properties [Online]. *Child Development*, 76(1), 40-53.
- Gjuričová, Š., & Kubička, J. (2009). *Rodinná terapie: systemické a narativní přístupy* (2., doplň. a přeprac. vyd.). Praha: Grada.
- Goldner, L., & Scharf, M. (2012). Children's family drawings and internalizing problems. *The Arts in Psychotherapy*, vol. 39(issue 4), pp. 262-271.
- Gomez, R., & McLaren, S. (2009). The interrelations of perceptions of family adaptability and cohesion, self-esteem and anxiety/depression in late adolescence. In M. Russo & A. DeLuca, *Psychology of family relationships* (pp. 115-132). New York: Nova Science Publishers.
- Gordon, H. M., & Connolly, D. A. (2010). Failing to report details of an event: A review of the directed forgetting procedure and applications to reports of childhood sexual abuse. [Online]. *Memory*, 18(2), 115-128.
- Graaf, H., Schoot, R., Woertman, L., Hawk, S., & Meeus, W. (2012). Family Cohesion and Romantic and Sexual Initiation: A Three Wave Longitudinal Study. *Journal of Youth & Adolescence*, 41(5), 583-592.
- Green, S. M., Loeber, R., & Lahey, B. B. (1992). Child Psychopathology and Deviant Family Hierarchies. *Journal of Child & Family Studies*, 1(4), 341-349.
- Greene, E., & Pargament, K. I. (1995). A quantitative and qualitative analysis of suicidal preadolescent children and their families. *Child Psychiatry & Human Development*, 25(4), 241-252.
- Grych, J. H., Seid, M., & Fincham, F. D. (1992). Assessing marital conflict from the child's perspective: the children's perception of interparental conflict scale [Online]. *Child Development*, 63(3), 558-572.
- Grych, J. H., Wachsmuth-Schlaefler, T., & Klockow, L. L. (2002). Interparental aggression and young children's representations of family relationships. *Journal of Family Psychology*, 16(3), 259-272.
- Harold, G. T., Elam, K. K., Neiderhiser, J. M., Shaw, D. S., Leve, L. D., Thapar, A., & ... Reiss, D. (2013). The nature of nurture: disentangling passive genotype-environment correlation from family relationship influences on children's externalizing problems. *Journal of Family Psychology*, 27(1), 12-21.
- Hasenboehler, K., Munsch, S., Meyer, A. H., Kappler, C., & Vögele, C. (2009). Family structure, body mass index, and eating behavior [Online]. *International Journal of Eating Disorders*, 42(4), 332-338.

- Hatta, T., Kawakami, A., Tsukiji, N., Avetani, N., Araki, T., & Shimizu, M. (1993). Family structure of Japanese juvenile delinquents: evidence from the results of the doll location test. *Social Behavior & Personality: An International Journal*, 21(1), 7-15.
- Haugaard, J. J. (1993). Young children's classification of corroboration of a false statement as the truth or a lie [Online]. *Law and Human Behavior*, 17(6), 645-659.
- Henneberger, A., Durkee, M., Truong, N., Atkins, A., & Tolan, P. (2013). The longitudinal relationship between peer violence and popularity and delinquency in adolescent boys: examining effects by family functioning. *Journal of Youth and Adolescence*, vol. 42(issue 11), pp. 1651-1660.
- Henry, L. A., & Gudjonsson, G. H. (2003). Eyewitness memory, suggestibility, and repeated recall sessions in children with mild and moderate intellectual disabilities [Online]. *Law and Human Behavior*, 27(5), 481-505.
- Herman, K. C., Ostrander, R., & Tucker, C. M. (2007). Do family environments and negative cognitions of adolescents with depressive symptoms vary by ethnic group?. *Journal of Family Psychology*, 21(2), 325-330.
- Heyman, G. D., & Gelman, S. A. (1998). Young children use motive information to make trait inferences [Online]. *Developmental Psychology*, 34(2), 310-321.
- Hibbard, S., Hilsenroth, M., Hibbard, J., & Nash, M. (1995). A validity study of two projective object representations measures. *Psychological Assessment*, vol. 7(issue 4), pp. 432-439.
- Hodges, J., & Steele, M. (2000). Effects of abuse on attachment representations: narrative assessments of abused children. *Journal of Child Psychotherapy*, 26(3), 433-455.
- Hong, R. Y., Tan, C. S., Lee, S. M., Tan, S., Tsai, F., Poh, X., & ... Zhou, Y. (2015). Interactive effects of parental personality and child temperament with parenting and family cohesion. *Parenting: Science & Practice*, 15(2), 92-118.
- Horská, E., & Lacinová, L. (2015). Postoje k rozvodu a mladých dospělých: souvislost s rodičovským konfliktem, kooperací a vztahem k otci. *Ceskoslovenska Psychologie*, 59(2), 105-114.
- Horwitz, B. N., Ganiban, J. M., Spotts, E. L., Lichtenstein, P., Reiss, D., & Neiderhiser, J. M. (2011). The role of aggressive personality and family relationships in explaining family conflict. *Journal of Family Psychology*, 25(2), 174-183.
- Hoskovcová, S. (2006). *Psychická odolnost předškolního dítěte*. Praha: Grada.
- Hughes, A. A., Hedtke, K. A., & Kendall, P. C. (2008). Family Functioning in families of children with anxiety disorders. *Journal of Family Psychology*, 22(2), 325-328.
- Humpolíček, P. (2009). Scénotest - možnosti analýzy pro praxi i výzkum. *E-Psychologie*, 3(4), 61-76.

- Hutcheson, G. D., Baxter, J. S., Telfer, K., & Warden, D. (1995). Child witness statement quality: question type and errors of omission [Online]. *Law and Human Behavior, 19*(6), 631-648.
- Chae, Y., & Ceci, S. J. (2005). Individual differences in children's recall and suggestibility: the effect of intelligence, temperament, and self-perceptions [Online]. *Applied Cognitive Psychology, 19*(4), 383-407.
- Chanmugam, A. (2014). Got one another's backs: mother-teen relationships in families escaping intimate partner violence. *Journal Of Human Behavior In The Social Environment, 24*(7), 811-827.
- Chrzastowski, S., & Zagdańska, M. (2009). Mother's perception of their closeness-caregiving and intrusiveness toward adult sons with a diagnosis of schizophrenia or drug addiction [Online]. *Archives of Psychiatry & Psychotherapy, 11*(1), 45-52.
- Iandolo, G., Esposito, G., & Venuti, P. (2012). The bears family projective test: evaluating stories of children with emotional difficulties [Online]. *Perceptual and Motor Skills, 114*(3), 883-902.
- Ide, B., Dingmann, C., Cuevas, E., & Meehan, M. (2010). Psychometric testing of the FACES III with rural adolescents. *Journal of Family Social Work, vol. 13*(issue 5), pp. 410-419.
- Jablonska, B., & Lindberg, L. (2007). Risk behaviours, victimisation and mental distress among adolescents in different family structures. *Social Psychiatry & Psychiatric Epidemiology, 42*(8), 656-663.
- Jacobson, C. J., Farrell, J. E., Kashikar-Zuck, S., Seid, M., Verkamp, E., & DeWitt, E. M. (2013). Disclosure and self-report of emotional, social, and physical health in children and adolescents with chronic pain-a qualitative study of PROMIS pediatric measures [Online]. *Journal of Pediatric Psychology, 38*(1), 82-93.
- Jagers, J., Church, W., Tomek, S., Hooper, L., Bolland, K., & Bolland, J. (2015). Adolescent development as a determinant of family cohesion: a longitudinal analysis of adolescents in the Mobile Youth Survey. *Journal of Child & Family Studies, 24*(6), 1625-1637.
- Jennings, M., & Howe, N. (2001). Siblings' perceptions of their parents' divorce [Online]. *Journal of Divorce, 35*(1/2), 91-106.
- Jewell, J. D., & Stark, K. D. (2003). Comparing the family environments of adolescents with conduct disorder or depression [Online]. *Journal of Child and Family Studies, 12*(1), 77-89.
- Johnson, V. K. (2003). Linking changes in whole family functioning and children's externalizing behavior across the elementary school years. *Journal of Family Psychology, 17*(4), 499-509.

- Joussemet, M., Vitaro, F., Barker, E. D., Côté, S., Nagin, D. S., Zoccolillo, M., & Tremblay, R. E. (2008). Controlling parenting and physical aggression during elementary school [Online]. *Child Development, 79*(2), 411-425.
- Kahn, J. S., & Meier, S. T. (2001). Children's definitions of family power and cohesion affect scores on the Family System Test. *American Journal of Family Therapy, 29*(2), 141-154.
- Kelada, L., Hasking, P., & Melvin, G. (2016). The relationship between nonsuicidal self-injury and family functioning: Adolescent and parent perspectives. *Journal of Marital And Family Therapy, 42*(3), 536-549.
- Kerig, P. K. (2005). Revisiting the construct of boundary dissolution: a multidimensional perspective. *Journal of Emotional Abuse, 5*(2/3), 5-42.
- Ketisch, T., Jones, R., Mirsalimi, H., Casey, R., & Milton, T. (2014). Boundary disturbances and eating disorder symptoms. *American Journal of Family Therapy, 42*(5), 438-451.
- Kim, K., & Wongyannava, T. (2001). Perceptions of mother-daughter relations and pubertal development. In T. M. Gehring, M. Deby, & P. K. Smith, *The Family System Test FAST: theory and application* (pp. 28-44). Philadelphia, PA: Brunner-Routledge.
- Kimonis, E. R., Frick, P. J., Boris, N. W., Smyke, A. T., Cornell, A. H., Farrell, J. M., & Zeanah, C. H. (2006). Callous-unemotional features, behavioral inhibition, and parenting: independent predictors of aggression in a high-risk preschool sample [Online]. *Journal of Child and Family Studies, 15*(6), 741-752.
- King, V., Boyd, L. M., & Thorsen, M. L. (2015). Adolescents' perceptions of family belonging in stepfamilies. *Journal Of Marriage & Family, 77*(3), 761-774.
- Kinnier, R. T., Brigman, S. L., & Noble, F. C. (1990). Career indecision and family enmeshment. *Journal of Counseling & Development, 68*(3), 309.
- Kins, E., Soenens, B., & Beyers, W. (2012). Parental psychological control and dysfunctional separation-individuation: a tale of two different dynamics. *Journal of Adolescence, 35*(5), pp. 1099-1109.
- Kivisto, K. L., Welsh, D. P., Darling, N., & Culpepper, C. L. (2015). Family enmeshment, adolescent emotional dysregulation, and the moderating role of gender. *Journal of Family Psychology, 29*(4), 604-613.
- Knafo, D. (2010). The O.R.T. (the Object Relations Technique): a reintroduction. *Psychoanalytic Psychology, vol. 27*(issue 2), pp. 182-189.
- Koerner, S. S., Jacobs, S. L., & Raymond, M. (2000). When mothers turn to their adolescent daughters: predicting daughters' vulnerability to negative adjustment outcomes. *Family Relations, 49*(3), 301-30.

- Kog, E., Vandereycken, W., & Vertommen, H. (1985). Towards a verification of the psychosomatic family model: a pilot study of ten families with an anorexia/bulimia nervosa patient [Online]. *International Journal of Eating Disorders*, 4(4), 525-538.
- Kotková, M., & Lacinová, L. (2016). Rodičovský konflikt a adaptační potíže dětí: význam komunikace s dítětem po konfliktu. *Ceskoslovenska Psychologie*, 60(3), 290-303.
- Kulkofsky, S., & Klemfuss, J. Z. (2008). What the stories children tell can tell about their memory: narrative skill and young children's suggestibility [Online]. *Developmental Psychology*, 44(5), 1442-1456.
- Kuppens, S., Grietens, H., Onghena, P., & Michiels, D. (2009). Associations between parental control and children's overt and relational aggression [Online]. *British Journal of Developmental Psychology*, 27(3), 607-623.
- Laghi, F., McPhie, M. L., Baumgartner, E., Rawana, J. S., Pompili, S., & Baiocco, R. (2016). Family functioning and dysfunctional eating among Italian adolescents: The moderating role of gender. *Child Psychiatry and Human Development*, 47(1), 43-52.
- Laible, D., Carlo, G., Torquati, J., & Ontai, L. (2004). Children's perceptions of family relationships as assessed in a doll story completion task: links to parenting, social competence, and externalizing behavior. *Social Development*, 13(4), 551-569.
- Lamb, M. E., Sternberg, K. J., & Esplin, P. W. (1995). Making children into competent witnesses: reactions to the amicus brief in re Michaels [Online]. *Psychology, Public Policy, And Law*, 1(2), 438-449.
- Langmeier, J., & Matějček, Z. (2011). *Psychická deprivace v dětství*. Praha: Karolinum.
- Larson, R. W., Richards, M. H., Moneta, G., Holmbeck, G., & Duckett, E. (1996). Changes in adolescents' daily interactions with their families from ages 10 to 18: disengagement and transformation. *Developmental Psychology*, 32(4), 744-754.
- Lavy, S., Mikulincer, M., & Shaver, P. R. (2010). Autonomy–proximity imbalance: An attachment theory perspective on intrusiveness in romantic relationships [Online]. *Personality and Individual Differences*, 48(5), 552-556.
- Leach, A. -M., Lindsay, R. C. L., Koehler, R., Beaudry, J. L., Bala, N. C., Lee, K., & Talwar, V. (2009). The reliability of lie detection performance [Online]. *Law and Human Behavior*, 33(1), 96-109.
- Leach, A. -M., Talwar, V., Lee, K., Bala, N., & Lindsay, R. C. L. (2004). 'Intuitive' lie detection of children's deception by law enforcement officials and university students [Online]. *Law and Human Behavior*, 28(6), 661-685.
- Lee, S. J., Altschul, I., & Gershoff, E. T. (2013). Does warmth moderate longitudinal associations between maternal spanking and child aggression in early childhood? [Online]. *Developmental Psychology*, 49(11), 2017-2028.

- Leippe, M. R., Manion, A. P., & Romanczyk, A. (1992). Eyewitness persuasion: how and how well do fact finders judge the accuracy of adults' and children's memory reports? *Journal of Personality and Social Psychology*, *63*(2), 181-197.
- Leon, K., Wallace, T., & Rudy, D. (2007). Representations of parent-child alliances in children's family drawings. *Social Development*, *16*(3), 440-459
- Li, Y., & Warner, L. A. (2015). Parent-adolescent conflict, family cohesion, and self-esteem among Hispanic adolescents in immigrant families: a comparative analysis. *Family Relations*, *64*(5), 579-591.
- Lindahl, K. M., Bregman, H. R., & Malik, N. M. (2012). Family boundary structures and child adjustment: the indirect role of emotional reactivity. *Journal of Family Psychology*, *26*(6), 839-847.
- Lindblom, J., Vänskä, M., Flykt, M., Tolvanen, A., Tiitinen, A., Tulppala, M., & Punamäki, R. (2017). From early family systems to internalizing symptoms: the role of emotion regulation and peer relations. *Journal of Family Psychology*, *31*(3), 316-326.
- Loftus, E. F. (2004). Memories of things unseen [Online]. *Current Directions in Psychological Science*, *13*(4), 145-147.
- López Lerrosa, S., Sánchez Souto, V., & Ruíz de Alda, P. M. (2012). Los adolescentes y el conflicto interparental destructivo: impacto en la percepción del sistema familiar y diferencias según el tipo de familia, la edad y el sexo de los adolescentes. *Universitas Psychologica*, *11*(4), 1255-1262.
- Lyon, T. D., & Flavell, J. H. (1994). Young children's understanding of "remember" and "forget". *Child Development*, *65*(5), 1357-1371.
- Maimon, D., Browning, C. R., & Brooks-Gunn, J. (2010). Collective efficacy, family attachment, and urban adolescent suicide attempts. *Journal of Health and Social Behavior*, *51*(3), 307-324.
- Malik, N. M., Boris, N. W., Heller, S. S., Harden, B. J., Squires, J., Chazan-Cohen, R., et al. (2007). Risk for maternal depression and child aggression in Early Head Start families: a test of ecological models [Online]. *Infant Mental Health Journal*, *28*(2), 171-191.
- Mann, B. J., Borduin, C. M., Henggeler, S. W., & Blaske, D. M. (1990). An investigation of systemic conceptualizations of parent-child coalitions and symptom change. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, *58*(3), 336-344.
- Manzeske, D., & Stright, A. (2009). Parenting styles and emotion regulation: the role of behavioral and psychological control during young adulthood. *Journal of Adult Development*, *16*(4), pp. 223-229.
- Manzi, C., Vignoles, V. L., Regalia, C., & Scabini, E. (2006). Cohesion and enmeshment revisited: differentiation, identity, and well-being in two European cultures [Online]. *Journal of Marriage and Family*, *68*(3), 673-689.

- Marcus, N. E., Lindahl, K. M., & Malik, N. M. (2001). Interparental conflict, children's social cognitions, and child aggression: a test of a mediational model [Online]. *Journal of Family Psychology, 15*(2), 315-333.
- Marques, J. C. B., Oliveira, J. A., Goulardins, J. B., Nascimento, R. O., Lima, A. M. V., & Casella, E. B. (2013). Comparison of child self-reports and parent proxy-reports on quality of life of children with attention deficit hyperactivity disorder [Online]. *Health and Quality of Life Outcomes, 11*(1), 186-198.
- Mashek, D. J., & Sherman, M. D. (2004). *Desiring less closeness*. In D. J. Mashek & A. Aron, *Handbook of closeness and intimacy* (pp. 343-356). Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates.
- Mathijssen, J. P., Koot, H. M., Verhulst, F. C., De Bruyn, E. J., & Oud, J. L. (1998). The relationship between mutual family relations and child psychopathology. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 39*(4), 477-487.
- Maynard, P. E., & Olson, D. H. (1987). Circumplex model of family systems: a treatment tool in family counseling [Online]. *Journal of Counseling & Development, 65*(9), 502-504.
- Mayseless, O., & Scharf, M. (2001). Cohesion and relative power in family relationships and adolescent coping with a real-life stressful situation. In T. M. Gehring, M. DeBry, & P. K. Smith, *The Family System Test: Theory and application* (pp. 157-177). Philadelphia: Brunner-Routledge.
- McFarlane, F., & Powell, M. B. (2002). The video suggestibility scale for children: how generalizable is children's performance to other measures of suggestibility? [Online]. *Behavioral Sciences, 20*(6), 699-716.
- McFarlane, F., Powell, M. B., & Dudgeon, P. (2002). An examination of the degree to which IQ, memory performance, socio-economic status and gender predict young children's suggestibility [Online]. *Legal and Criminological Psychology, 7*(2), 227-239.
- McLeod, B. D., Wood, J. J., & Weisz, J. R. (2007). Examining the association between parenting and childhood anxiety: a meta-analysis. *Clinical Psychology Review, 27*(2), 155-172.
- McMunn, A. M., Nazroo, J. Y., Marmot, M. G., Boreham, R., & Goodman, R. (2001). Children's emotional and behavioural well-being and the family environment: findings from the Health Survey for England. *Social Science & Medicine, 53*(4), 423-440.
- Meesters, C., Muris, P., & van Rooijen, B. (2007). Relations of neuroticism and attentional control with symptoms of anxiety and aggression in non-clinical children [Online]. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment, 29*(3), 149-158.
- Mengel, M. B., Davis, A. B., Baker, L. C., Ramsey, C. N., & Abell, T. D. (1991). Association of family enmeshment with maternal blood pressure during pregnancy:

evidence for a neuroendocrine link explaining the association between family enmeshment and infant birth weight [Online]. *Families, Systems, & Health*, 9(1), 3-17.

Mesch, G. S. (2006). Family relations and the internet: exploring a family boundaries approach. *Journal of Family Communication*, 6(2), 119-138.

Miles, K. L., Powell, M. B., & Stokes, M. A. (2004). A comparison of the effectiveness of two suggestibility paradigms in predicting preschoolers' tendency to report a non-experienced event [Online]. *Applied Cognitive Psychology*, 18(8), 1021-1036.

Miles, K. L., Powell, M. B., Gignac, G. E., & Thomson, D. M. (2007). How well does the Gudjonsson Suggestibility Scale for Children, version 2 predict the recall of false details among children with and without intellectual disabilities? [Online]. *Legal and Criminological Psychology*, 12(2), 217-232.

Miller, L. E., Grabell, A., Thomas, A., Bermann, E., & Graham-Bermann, S. A. (2012). The associations between community violence, television violence, intimate partner violence, parent-child aggression, and aggression in sibling relationships of a sample of preschoolers [Online]. *Psychology of Violence*, 2(2), 165-178.

Mills, R., & Rubin, K. (1998). Are behavioural and psychological control both differentially associated with childhood aggression and social withdrawal? *Canadian Journal of Behavioural Science/Revue canadienne des sciences du comportement*, 30(2), pp. 132-136.

Minuchin, S., & Montalvo, B. (1967). Techniques for working with disorganized low socioeconomic families [Online]. *American Journal of Orthopsychiatry*, 37(5), 880-887.

Minuchin, S., Auerswald, E., King, C. H., & Rabinowitz, C. (1964). The study and treatment of families that produce multiple acting-out boys. *American Journal of Orthopsychiatry*, 34(1), 125-133.

Minuchin, S., Chamberlain, P., & Graubard, P. (1967). A project to teach learning skills to disturbed, delinquent children. *American Journal of Orthopsychiatry*, 37(3), 558-567.

Moné, J. G., & Biringen, Z. (2006). Perceived parent-child alienation: empirical assessment of parent-child relationships within divorced and intact families. *Journal of Divorce & Remarriage*, 45(3/4), 131-156.

Moscardino, U., Bonichini, S., & Valduga, C. (2009). Context: a study of nicaraguan and italian families. In M. Russo & A. DeLuca, *Psychology of Family Relationships* (pp. 11-32). New York: Nova Science Publishers.

Müller, E., Perren, S., & Wustmann Seiler, C. (2014). Coherence and content of conflict-based narratives: Associations to family risk and maladjustment. *Journal of Family Psychology*, 28(5), 707-717.

Murphy, Y. E., & Flessner, C. A. (2015). Family functioning in paediatric obsessive compulsive and related disorders. *British Journal of Clinical Psychology*, 54(4), 414-434.

- Murray, K., Dwyer, K., Rubin, K., Knighton-Wisor, S., & Booth-LaForce, C. (2014). Parent-child relationships, parental psychological control, and aggression: maternal and paternal relationships. *Journal of Youth and Adolescence*, 43(8), pp. 1361-1373.
- Nærde, A., Ogden, T., Janson, H., & Zachrisson, H. D. (2014). Normative development of physical aggression from 8 to 26 months. *Developmental Psychology*, 50(6), 1710-1720.
- Nanda, M., Kotchick, B., & Grover, R. (2012). Parental psychological control and childhood anxiety: the mediating role of perceived lack of control. *Journal of Child and Family Studies*, 21(4), pp. 637-645.
- Neil, S. E. S. (2004). The Family Chess Board and Projective Genogramming [Online]. *Journal of Family Psychotherapy*, 15(1-2), 173-186.
- Noller, P., Feeney, J. A., Sheehan, G., Darlington, Y., & Rogers, C. (2008). Conflict in divorcing and continuously married families: a study of marital, parent-child and sibling relationships. *Journal of Divorce & Remarriage*, 49(1/2), 1-24.
- Norwood, S. (2007). Validity of self-reports of psychopathology from children of 4–11 years of age [Online]. *Vulnerable Children and Youth Studies*, 2(2), 89-99.
- O'Halloran, M., Carr, A., O'Reilly, G., Sheerin, D., Cherry, J., Turner, R., Beckett, R., & Brown, S. (2002). Psychological profiles of sexually abusive adolescents in Ireland. *Child Abuse*, 26(4), pp. 349-370.
- Olson, D. H. (2000). Circumplex model of marital and family systems [Online]. *Journal of Family Therapy*, 22(2), 144-166.
- Olson, D. H., & Rabunsky, C. (1972). Validity of four measures of family power. *Journal of Marriage & Family*, 34(2), 224-234.
- Olweus, D. (1980). Familial and temperamental determinants of aggressive behavior in adolescent boys: a causal analysis [Online]. *Developmental Psychology*, 16(6), 644-660.
- Orgiazzi-Billon-Galland, I. (2000). Fantasmatic dynamics of the family: a projective approach and psychosis. *Rorschachiana: Journal of the International Society for the Rorschach*, vol. 24(issue 1), pp. 54-69.
- Otgaar, H., Candel, I., & Merckelbach, H. (2008). Children's false memories: easier to elicit for a negative than for a neutral event [Online]. *Acta Psychologica*, 128(2), 350-354.
- Otgaar, H., Meijer, E. H., Giesbrecht, T., Smeets, T., Candel, I., & Merckelbach, H. (2010). Children's suggestion-induced omission errors are not caused by memory erasure [Online]. *Consciousness and Cognition*, 19(1), 265-269.
- O'Toole, M., & Jeglic, E. (2014). The relationship between childhood family environment and adult sexual offending in a sample of sexual offenders. *Psi Chi Journal of Psychological Research*, 19(4), pp. 173-182.

- Page, T. F. (2001). Attachment themes in the family narratives of preschool children: a qualitative analysis. *Child & Adolescent Social Work Journal*, 18(5), 353-375.
- Parra, Á., Oliva, A., & Sánchez-Queija, I. (2015). Development of emotional autonomy from adolescence to young adulthood in Spain [Online]. *Journal of Adolescence*, 38, 57-67.
- Peleg-Popko, O., & Dar, R. (2003). Ritual behavior in children and mothers' perceptions of family patterns. *Journal of Anxiety Disorders*, 17(6), 667.
- Pepe, S., Sobral, J., Gómez-Fraguela, J. A., & Villar-Torres, P. (2008). Spanish adaptation of the adolescents' perceived collective family efficacy scale. *Psicothema*, 20(1), 148-154.
- Pérez Padilla, J., & Álvarez-Dardet, S. M. (2014). Un análisis tipológico del estrés parental en familias en riesgo psicosocial. *Salud Mental*, 37(1), 27-34.
- Perosa, S. L., & Perosa, L. M. (1993). Relationships among Minuchin's structural family model, identity achievement, and coping style [Online]. *Journal of Counseling Psychology*, 40(4), 479-489.
- Peter, F. H., & Spiess, C. K. (2016). Family instability and locus of control in adolescence. *B.E. Journal of Economic Analysis & Policy*, 16(3), 1439-1471.
- Petrican, R., Burriss, C. T., Bielak, T., Schimmack, U., & Moscovitch, M. (2011). For my eyes only: gaze control, enmeshment, and relationship quality [Online]. *Journal of Personality and Social Psychology*, 100(6), 1111-1123.
- Pheula, G. F., Rohde, L. A., & Schmitz, M. (2011). Are family variables associated with ADHD, inattentive type? A case-control study in schools. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 20(3), 137-145.
- Pike, A., Dunn, J., & Coldwell, J. (2006). *Family Relationships in Middle Childhood*. London: National Children's Bureau.
- Pike, A., McGuire, S., Hetherington, E. M., Reiss, D., & Plomin, R. (1996). Family environment and adolescent depressive symptoms and antisocial behavior: A multivariate genetic analysis. *Developmental Psychology*, 32(4), 590-603.
- Pinel-Jacquemin, S., & Gaudron, C. Z. (2013). Siblings: parent-child attachments, perceptions, interaction and family dynamic. *Journal of Communications Research*, 5(1), 1-30.
- Pivodová, L., & Lacinová, L. (2016). Fenomén spousifikace: studie o partnerském vztahu mezi rodičem a dítětem. *E-Psychologie*, 10(1), 1-17.
- Plomin, R., McClearn, G., Pedersen, N., Nesselroade, J., & Bergeman, C. (1989). Genetic influence on adults' ratings of their current family environment. *Journal of Marriage and the Family*, vol. 51(issue 3), pp. 791-803.

- Ponappa, S., Bartle-Haring, S., Holowacz, E., & Ferriby, M. (2017). The family system and depressive symptoms during the college years: triangulation, parental differential treatment, and sibling warmth as predictors. *Journal of Marital & Family Therapy*, 43(1), 145-158.
- Poulin, F., & Boivin, M. (2000). The role of proactive and reactive aggression in the formation and development of boys' friendships. *Developmental Psychology*, 36(2), 233-240.
- Pozzi, G., Janiri, L., & Guglielmo, R. (2014). *New Perspectives on Generalized Anxiety Disorder*. New York: Nova Science Publishers, Inc.
- Priddis, L. E., Landy, S., Moroney, D., & Kane, R. (2014). An exploratory study of aggression in school-age children: underlying factors and implications for treatment [Online]. *Australian Journal of Guidance and Counselling*, 24(01), 18-35.
- Protinsky, H., Keller, J., & Gilkey, J. (1989). Hierarchy reversals in clinical and nonclinical families. *Family Therapy: The Journal of the California Graduate School Of Family Psychology*, 16(3), 289-291.
- Qualls, R. (2014). The relationship between disciplinary practices in childhood and academic dishonesty in college students. *College Student Journal*, 48(3), pp. 362-374.
- Queen, A., Stewart, L., Ehrenreich-May, J., & Pincus, D. (2013). Mothers' and fathers' ratings of family relationship quality: associations with preadolescent and adolescent anxiety and depressive symptoms in a clinical sample. *Child Psychiatry & Human Development*, 44(3), 351-360.
- Queija, I. S., & Oliva, A. (2015). A longitudinal view of peer-friendship relations and their association with parental attachment bonds. *International Journal of Psychology & Psychological Therapy*, 15(2), 259-272.
- Rabinowitz, J. A., Osigwe, I., Drabick, D. G., & Reynolds, M. D. (2016). Negative emotional reactivity moderates the relations between family cohesion and internalizing and externalizing symptoms in adolescence. *Journal of Adolescence*, 53, 116-126.
- Rajesh, V., Diamond, P. M., Spitz, M. R., & Wilkinson, A. V. (2015). Smoking initiation among Mexican heritage youth and the roles of family cohesion and conflict. *Journal of Adolescent Health*, 57(1), 24-30.
- Rathert, J., Fite, P., & Gaertner, A. (2011). Associations between effortful control, psychological control and proactive and reactive aggression. *Child Psychiatry and Human Development*, 42(5), pp. 609-621.
- Raymond, L., Friedlander, M. L., Heatherington, L., Ellis, M. V., & Sargent, J. (1993). Communication processes in structural family therapy: case study of an anorexic family [Online]. *Journal of Family Psychology*, 6(3), 308-326.

- Recchia, H. E., Ross, H. S., & Vickar, M. (2010). Power and conflict resolution in sibling, parent–child, and spousal negotiations. *Journal of Family Psychology*, *24*(5), 605-615.
- Reidler, E. B., & Swenson, L. P. (2012). Discrepancies between youth and mothers' perceptions of their mother–child relationship quality and self-disclosure: implications for youth- and mother-reported youth adjustment [Online]. *Journal of Youth And Adolescence*, *41*(9), 1151-1167.
- Reichenberg, K., & Broberg, A. G. (2005). Children with asthma: few adjustment problems are related to high perceived parental capacity and family cohesion [Online]. *Nordic Journal of Psychiatry*, *59*(1), 13-17.
- Reiss, D. (2005). The interplay between genotypes and family relationships: reframing concepts of development and prevention. *Current Directions in Psychological Science*, *14*(3), 139-143.
- Reiss, D. (2016). Commentary: surveying normal science for children's mental health - expanding reconnaissance to strong inference, trans-syndromal risk and social transactions. A response to Rutter & Pickles (2016). *Journal of Child Psychology & Psychiatry*, *57*(3), 417-420.
- Reiss, I. L. (1965). The universality of the family: a conceptual analysis. *Journal of Marriage & Family*, *27*(4), 443-453.
- Rhodes, R., Spence, J., Berry, T., Deshpande, S., Faulkner, G., Latimer-Cheung, A., & ... Tremblay, M. S. (2015). Predicting changes across 12 months in three types of parental support behaviors and mothers' perceptions of child physical activity. *Annals of Behavioral Medicine*, *49*(6), 853-864.
- Richmond, M. K., & Stocker, C. M. (2006). Associations between family cohesion and adolescent siblings' externalizing behavior [Online]. *Journal of Family Psychology*, *20*(4), 663-669.
- Ringoot, A. P., Jansen, P. W., Steenweg-de Graaff, J., Measelle, J. R., van der Ende, J., Raat, H., et al. (2013). Young children's self-reported emotional, behavioral, and peer problems: The Berkeley Puppet Interview [Online]. *Psychological Assessment*, *25*(4), 1273-1285.
- Riordan, R., & Verdel, A. (1991). Evidence of sexual abuse in children's art products. *School Counselor*, *39*(2), pp. 116-121.
- Rocha, E. M., Marche, T. A., & Briere, J. L. (2013). The effect of forced-choice questions on children's suggestibility: a comparison of multiple-choice and yes/no questions [Online]. *Canadian Journal of Behavioural Science/revue Canadienne Des Sciences Du Comportement*, *45*(1), 1-11.
- Roman, P., Dublineau, M., & Saboia, C. (2011). Projective Kit for Early Childhood (P. K. E. C.): a projective tool for research and clinical assessment [Online]. *Rorschachiana*, *32*(2), 223-251.

- Roskam, I., Stievenart, M., & Van De Moortele, G. (2009). Linking children's personal characteristics, externalizing behavior and relationships in family and social environments: some developmental cascades. In M. Russo & A. DeLuca, *Psychology of family relationships* (pp. 115-132). New York: Nova Science Publishers.
- Rothbart, M. K. (2007). Temperament, Development, and Personality. *Current Directions in Psychological Science*, 16(4), 207-212.
- Rubin, K. H., Hastings, P. D., Stewart, S. L., Henderson, H. A., & Chen, X. (1997). The consistency and concomitants of inhibition: Some of the children, all of the time. *Child Development*, 68(3), 467-483.
- Sabatelli, R. M., & Anderson, S. A. (1991). Family system dynamics, peer relationships, and adolescents' psychological adjustment. *Family Relations*, 40(4), 363-366.
- Samuelsson, M., Thernlund, G., & Ringstrom, J. (1996). Using the Five Field Map to describe the social network of children: a methodological study. *International Journal of Behavioral Development*, 19(2), 327-346.
- Sarrazin, J., & Cyr, F. (2007). Parental conflicts and their damaging effects on children [Online]. *Journal of Divorce & Remarriage*, 47(1-2), 77-93.
- Saykaly, C., Talwar, V., Lindsay, R. C. L., Bala, N. C., & Lee, K. (2013). The influence of multiple interviews on the verbal markers of children's deception [Online]. *Law and Human Behavior*, 37(3), 187-196.
- Saywitz, K. J., & Snyder, L. (1996). Narrative elaboration: test of a new procedure for interviewing children [Online]. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 64(6), 1347-1357.
- Scarpa, A., Haden, S. C., & Tanaka, A. (2010). Being hot-tempered: Autonomic, emotional, and behavioral distinctions between childhood reactive and proactive aggression [Online]. *Biological Psychology*, 84(3), 488-496.
- Segrin, C., Wosidlo, A., Givertz, M., & Montgomery, N. (2013). Parent and child traits associated with overparenting [Online]. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 32(6), 569-595.
- Sengsavang, S., & Krettenauer, T. (2015). Children's moral self-concept: the role of aggression and parent-child relationships [Online]. *Merrill-Palmer Quarterly*, 61(2), 213-235.
- Schermerhorn, A. C., D'Onofrio, B. M., Turkheimer, E., Ganiban, J. M., Spotts, E. L., Lichtenstein, P., & ... Neiderhiser, J. M. (2011). A genetically informed study of associations between family functioning and child psychosocial adjustment. *Developmental Psychology*, 47(3), 707-725.

- Schlottmann, A., & Anderson, N. H. (1995). Belief revision in children: serial judgment in social cognition and decision-making domains [Online]. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 21(5), 1349-1364.
- Schreiber, N. (2000). Interviewing techniques in sexual abuse cases: a comparison of a day-care abuse case with normal abuse cases [Online]. *Swiss Journal of Psychology*, 59(3), 196-206.
- Schumm, W. R., & Hemesath, K. K. (1999). Measurement in family studies [Online]. In M. B. Sussman, S. K. Steinmetz, & G. W. Peterson, *Handbook of marriage and the family* (2nd ed., pp. 291-305). New York: Plenum Press.
- Silva, N., Crespo, C., & Canavarro, M. C. (2014). Transactional paths between children and parents in pediatric asthma: associations between family relationships and adaptation [Online]. *Journal of Child and Family Studies*, 23(2), 360-372.
- Smokowski, P. R., Rose, R. A., Bacallao, M., Cotter, K. L., & Evans, C. R. (2017). Family dynamics and aggressive behavior in Latino adolescents. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 23(1), 81-90.
- Sobotková, I. (2005). *Test rodinného systému FAST: Příručka*. Praha: Testcentrum.
- Sobotková, I. (2012). *Psychologie rodiny* (3. vydání). Praha: Portál.
- Soenens, B., & Vansteenkiste, M. (2010). A theoretical upgrade of the concept of parental psychological control: proposing new insights on the basis of self-determination theory. *Developmental Review*, vol. 30(issue 1), pp. 74-99.
- Spagnola, M., & Fiese, B. (2010). Preschoolers with asthma: narratives of family functioning predict behavior problems. *Family Process*, 49(1), 74-91.
- Sprey, J. (1972). Family power structure: a critical comment. *Journal of Marriage & Family*, 34(2), 235-238.
- Stainback, R. D., La Marche, J. A., & Hays, K. F. (1998). Theoretical frameworks: family systems issues affecting athletic performance in youth. *Integrating Exercise, Sports, Movement & Mind*, 10(3/4), 5-20.
- Stolz, H. E., Barber, B. K., & Olsen, J. A. (2005). Toward disentangling fathering and mothering: an assessment of relative importance. *Journal of Marriage and Family*, 67(4), 1076-1092.
- Stover, C. S., Connell, C. M., Leve, L. D., Neiderhiser, J. M., Shaw, D. S., Scaramella, L. V., & ... Reiss, D. (2012). Fathering and mothering in the family system: linking marital hostility and aggression in adopted toddlers. *Journal of Child Psychology & Psychiatry*, 53(4), 401-409.
- Stricker, G., & Healey, B. (1990). Projective assessment of object relations: a review of the empirical literature. *Psychological Assessment*, vol. 2(issue 3), pp. 219-230.

- Sturge-Apple, M. L., Davies, P. T., & Cummings, E. M. (2010). Typologies of family functioning and children's adjustment during the early school years. *Child Development, 81*(4), 1320-1335.
- Talwar, V., & Lee, K. (2011). A punitive environment fosters children's dishonesty: a natural experiment [Online]. *Child Development, 82*(6), 1751-1758.
- Talwar, V., Lee, K., Bala, N., & Lindsay, R. C. L. (2002). Children's conceptual knowledge of lying and its relation to their actual behaviors: implications for court competence examinations [Online]. *Law and Human Behavior, 26*(4), 395-415.
- Talwar, V., Lee, K., Bala, N., & Lindsay, R. C. L. (2004). Children's lie-telling to conceal a parent's transgression: legal implications [Online]. *Law and Human Behavior, 28*(4), 411-435.
- Teetsel, R., Ginsburg, G., & Drake, K. (2014). Anxiety-promoting parenting behaviors: a comparison of anxious mothers and fathers. *Child Psychiatry and Human Development, 45*(2), pp. 133-142.
- Tenney, E. R., Small, J. E., Kondrad, R. L., Jaswal, V. K., & Spellman, B. A. (2011). Accuracy, confidence, and calibration: how young children and adults assess credibility [Online]. *Developmental Psychology, 47*(4), 1065-1077.
- Thornton, A., & Binstock, G. (2001). The reliability of measurement and the cross-time stability of individual and family variables. *Journal of Marriage and Family, vol. 63*(issue 3), pp. 881-894.
- Tramptová, O., & Lacinová, L. (2015). Vtahování dětí do konfliktu mezi rodiči: porovnání a kritické zhodnocení současných koncepcí. *Ceskoslovenska Psychologie, 59*(1), 57-70.
- Trujillo, Á., Obando, D., & Trujillo, C. A. (2016). Family dynamics and alcohol and marijuana use among adolescents: The mediating role of negative emotional symptoms and sensation seeking. *Addictive Behaviors, 62*99-107.
- Tsukiji, N. (1999). Family structures of class children: results of the family system test [Online]. *Japanese Journal of Counseling Science, 32*(3), 264-273.
- Tuvblad, C., Raine, A., Zheng, M., & Baker, L. A. (2009). Genetic and environmental stability differs in reactive and proactive aggression [Online]. *Aggressive Behavior, 35*(6), 437-452.
- Uholyeva, X. (2015a). Dítě jako zdroj informací: charakteristiky dětské výpovědi a možnosti jejího využití. *Československá Psychologie, 59*(2), 150-161.
- Uholyeva, X. (2015b). Enmeshment a koheze: kvalita blízkosti ve vztazích. *Psychologie pro praxi, 50*(3), 25-37.

- Uholyeva, X. (2015c). Nedotazníkové měření rodinných vztahů: metody a výzkumné studie. *E-Psychologie*, 9(4), 38-50.
- Uholyeva, X., & Hoskovcová, S. (2014). Předivo vztahů po rozvodu. *E-Psychologie*, 8(3), 44-53.
- Vanassche, S., Sodermans, A., Matthijs, K., & Swicegood, G. (2014). The effects of family type, family relationships and parental role models on delinquency and alcohol use among flemish adolescents. *Journal of Child and Family Studies*, vol. 23(issue 1), pp. 128-143.
- Verdugo Lucero, J. C., Barajas, J. A., Muñiz, J. G., González, C. M., Delgado, R. M., & Alvarado, I. U. (2014). Influencia del clima familiar en el proceso de adaptación social del adolescente. *Psicología Desde el Caribe*, 31(2), 207-222.
- Victor, A. M., Bernat, D. H., Bernstein, G. A., & Layne, A. E. (2007). Effects of parent and family characteristics on treatment outcome of anxious children. *Journal of Anxiety Disorders*, 21(6), 835-848.
- Visser, M., Singer, E., van Geert, P. L. C., & Kunnen, S. E. (2009). What makes children behave aggressively? The inner logic of Dutch children in special education [Online]. *European Journal of Special Needs Education*, 24(1), 1-20.
- Wang, L., & Crane, D. R. (2001). The relationship between marital satisfaction, marital stability, nuclear family triangulation, and childhood depression. *American Journal of Family Therapy*, 29(4), 337-347.
- Wentzel, K. R., & Feldman, S. S. (1996). Relations of cohesion and power in family dyads to social and emotional adjustment during early adolescence [Online]. *Journal of Research On Adolescence*, 6(2), 225-244.
- West, M. (1998). Meta-analysis of studies assessing the efficacy of projective techniques in discriminating child sexual abuse. *Child Abuse*, 22(11), pp. 1151-1166.
- Whiteside, M. F., & Becker, B. J. (2000). Parental factors and the young child's postdivorce adjustment: a meta-analysis with implications for parenting arrangements [Online]. *Journal of Family Psychology*, 14(1), 5-26.
- Wijsbroek, S., Hale III, W., Raaijmakers, Q., & Meeus, W. (2011). The direction of effects between perceived parental behavioral control and psychological control and adolescents' self-reported GAD and SAD symptoms. *European Child*, 20(7), pp. 361-371.
- Williams, L. M., & Hiebert, W. J. (2001). Challenging the belief system behind enmeshment [Online]. *Journal of Clinical Activities, Assignments & Handouts in Psychotherapy Practice*, 1(2), 17-28.
- Winter, W., & Ferreira, A. (1969). Talking time as an index of intrafamilial similarity in normal and abnormal families. *Journal of Abnormal Psychology*, vol. 74(issue 5), pp. 574-575.

- Wood, J. J., McLeod, B. D., Piacentini, J. C., & Sigman, M. (2009). One-year follow-up of family versus child CBT for anxiety disorders: exploring the roles of child age and parental intrusiveness. *Child Psychiatry and Human Development, 40*(2), 301-316.
- Woods, J. (1996). Handling violence in child group therapy [Online]. *Group Analysis, 29*(1), 81-98.
- Yahav, R. (2002). External and internal symptoms in children and characteristics of the family system: a comparison of the linear and circumplex models [Online]. *American Journal of Family Therapy, 30*(1), 39-56.
- Yahav, R., & Sharlin, S. A. (2002). Blame and family conflict: symptomatic children as scapegoats [Online]. *Child, 7*(2), 91-98.
- Yi, S., & Ceci, S. J. (2011). Adult credibility assessments of misinformed, deceptive and truthful children [Online]. *Applied Cognitive Psychology, 25*(1), 135-145.
- Yoo, Y., Adamsons, K., Robinson, J., & Sabatelli, R. (2015). Longitudinal influence of paternal distress on children's representations of fathers, family cohesion, and family conflict. *Journal of Child & Family Studies, 24*(3), 591-607.
- Yoo, Y., Popp, J., & Robinson, J. (2014). Maternal distress influences young children's family representations through maternal view of child behavior and parent-child interactions. *Child Psychiatry & Human Development, 45*(1), 52-64.
- Young, B. J., Wallace, D. P., Imig, M., Borgerding, L., Brown-Jacobsen, A. M., & Whiteside, S. P. H. (2013). Parenting behaviors and childhood anxiety: a psychometric investigation of the EMBU-C [Online]. *Journal of Child and Family Studies, 22*(8), 1138-1146.
- Zevenbergen, A. A., Whitehurst, G. J., & Zevenbergen, J. A. (2003). Effects of a shared-reading intervention on the inclusion of evaluative devices in narratives of children from low-income families. *Journal of Applied Developmental Psychology, 24*(1), 1.

Seznam zkratek

FAST – Family System Test

GSS 2 – Gudjonsson Suggestibility Scale 2

VSSC – Video Suggestibility Scale for Children

NE – Narrative Elaboration

FACES – Family Adaptability and Cohesion Scales

FES – Family Environment Scale

Chip-C – Child-Parent Relationship Test

EMBU-C – ‘My Memories of Upbringing’

BPI – Berkeley Puppet Interview

TAT – Thematic Apperception Test

ROR – Rorschachův test

COR – Concept of the object

SCORS – Social cognition and object relations scales

CEMSS – Comprehensive Early Memories Scoring System

ORSD – Object Representation Scale for Dreams

ORT – Object relations technique

P.K.E.C. – Projective Kit for Early Childhood

Seznam obrázků a grafů

Obr. 1. Typy rodin podle specifické role dítěte při řešení těžkostí	15
Obr. 2. Family Cohesion Index, ukázka dětmi vyplněných kruhů	67
Obr. 3. Object relations technique, ukázka částí podnětových karet.....	71
Obr. 4. Distribuce věku ve vzorku.....	78
Obr. 5. FAST, testový materiál.....	80
Obr. 6. Vnímána průměrná dyadická koheze mezi dítětem a otcem (modrá linie), dítětem a matkou (zelená linie) v závislosti na věku dítěte v typické reprezentaci.....	92
Obr. 7. Absolutní vliv dítěte-respondenta v typické reprezentaci (modrá linie), v ideální reprezentaci (zelená linie) a v konfliktní reprezentaci (oranžová linie) podle věku dětí.....	93
Obr. 8. Relativní vliv dítěte (respondenta) v typické reprezentaci modrá linie), v ideální reprezentaci (zelená linie) a v konfliktní reprezentaci (oranžová linie) podle věku dětí.....	93
Obr. 9. Výskyt nízké celkové rodinné koheze (modře) a střední nebo vysoké celkové rodinné koheze (zeleně) v typické reprezentaci rodiny u dětí s různými typy potíží.....	96

Seznam tabulek

Tab. 1. Přehled uspořádání rodiny podle převažujících potíží.....	79
Tab. 2. Přehled výskytu konfliktů v typické reprezentaci ve skupinách dětí podle převažujících potíží.....	84
Tab. 3. Přehled výskytu konfliktů v různých subsystémech v jednotlivých reprezentacích.....	85
Tab. 4. Střední hodnoty dyadické koheze v typické, ideální a konfliktní reprezentaci.....	87
Tab. 5. Přehled středních hodnot dyadické koheze ve skupinách dětí podle potíží.....	87
Tab. 6. Střední, nízká a vysoká celková rodinná koheze v typické, ideální a konfliktní reprezentaci.....	88
Tab. 7. Celková rodinná koheze v rodinách dětí podle převažujících potíží.....	89
Tab. 8. Přehled středních hodnot absolutního vlivu pro rodiny s přítomnou otcovskou postavou.....	90
Tab. 9. Výskyt nízké, střední a vysoké hierarchie v typické, ideální a konfliktní reprezentaci.....	90
Tab. 10. Přehled středních hodnot relativního vlivu dítěte	

v jednotlivých reprezentacích.....	91
Tab. 11. Přehled výskytu mezigeneračních koalic v typické reprezentaci rodiny u skupin dětí podle převažujících potíží.....	95
Tab. 12. Střední hodnoty dyadické koheze v typické, ideální a konfliktní reprezentaci...97	
Tab. 13. Přehled neparametrických korelací hodnot dyadické koheze v typické reprezentaci ve dvojicích dítě-matka, dítě-otec, otec-matka, dítě-sourozenec.....	97
Tab. 14. Přehled výskytu jednotlivých kategorií popisu typické situace v rodině.....	100
Tab. 15. Přehled výskytu kategorií změn (cesta k typické reprezentaci).....	103
Tab. 16. Přehled výskytu kategorií mechanismů změn.....	104
Tab. 17. Přehled kategorií popisů ideální situace v rodině.....	105
Tab. 18. Přehled výskytu kategorií frekvence výskytu ideální situace.....	107
Tab. 19. Výskyt různých kategorií zážraků (cesta k ideální situaci v rodině).....	107
Tab. 20. Přehled kategorií popisů konfliktní situace v rodině.....	110
Tab. 21. Frekvence výskytu konfliktu, postaveného v konfliktní reprezentaci.....	112
Tab. 22. Intenzita konfliktu.....	112
Tab. 23. Přehled výskytu kategorií zacházení s konfliktem.....	113
Tab. 24. Přehled kategorií témat konfliktů.....	116
Tab. 25. Přehled kategorií zdůvodnění použití barevných figurek.....	118
Tab. 26. Výskyt jednotlivých kategorií významu očního kontaktu.....	120
Tab. 27. Popisy typické situace v rodině podle druhu potíží.....	123
Tab. 28. Popisy ideální situace v rodině podle druhu potíží.....	124
Tab. 29. Frekvence výskytu ideální situace v životě rodiny podle druhu potíží.....	125
Tab. 30. Popisy konfliktní situace v rodině podle převažujících potíží.....	126
Tab. 31. Přehled témat konfliktu podle převažujících potíží.....	127
Tab. 32. Popisy cest k řešení konfliktu v rodině podle převažujících potíží.....	129
Tab. 33. Přehled témat konfliktů v rodinách s přítomnými oběma původními rodiči a v rodinách, kde někdy došlo k rozchodu rodičů.....	131